

د افغانستان د کلتوري ودي ټولني د درسي کالوري په وياړ

د پوهني فلسفي استوونه

ليکونکي

چارچ نيټر

کاليفورنيا پوهنتون، لاس انجلس

ژباړونکي

پوهان ډاکټر محمد علي شاهي

پوهان ډاکټر محمد علي شاهي

د پوهنځي فلسفي بنسټونه

ليکونکي

جارج نيلر

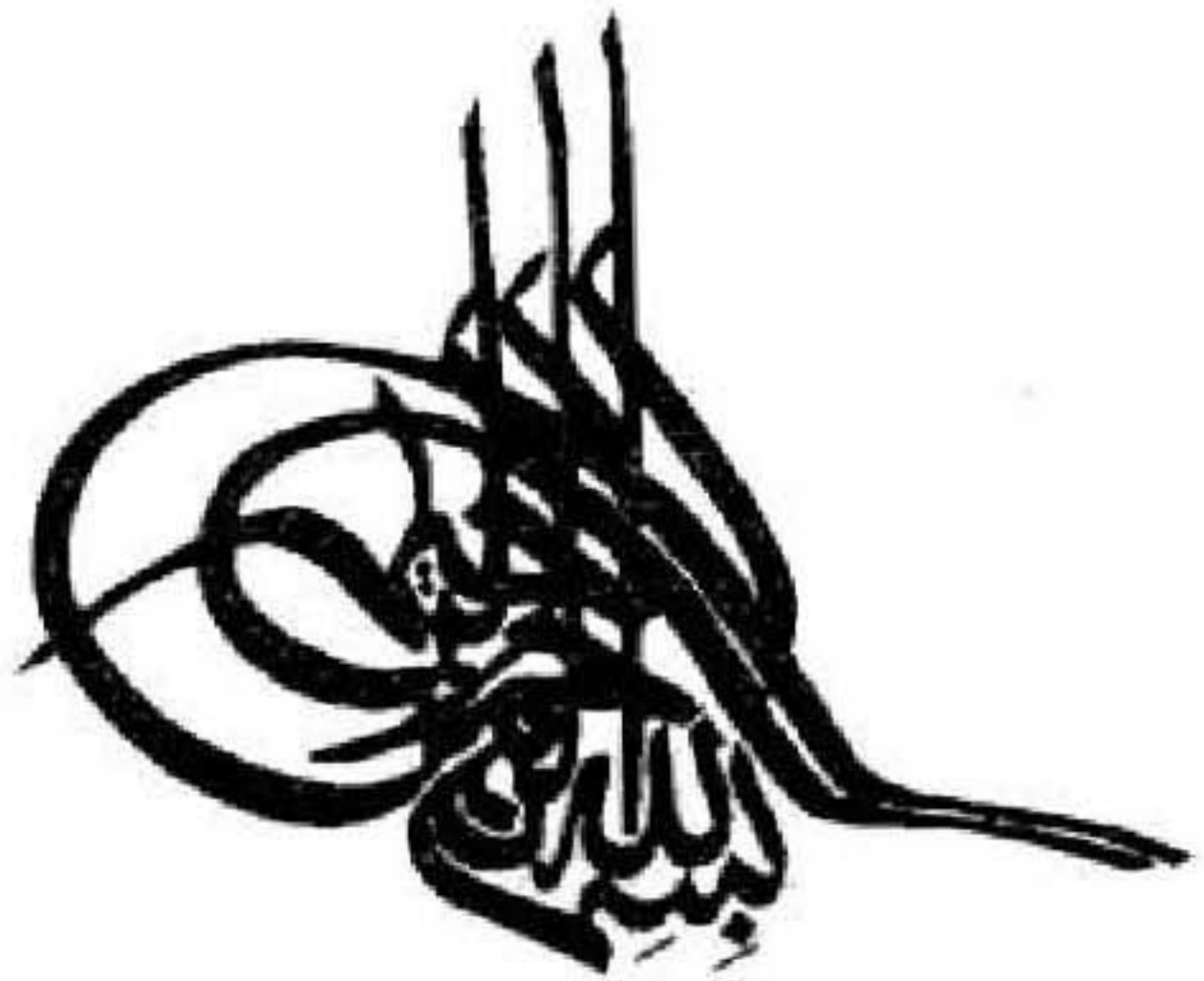
کيفورنيا پوهنتون، لاس انجلس

ژباړونکي

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ

پخوا د کابل پوهنتون استاد

۱۳۸۰ ل - ۲۰۰۲ م کال

د کتاب ځانګړنې

د پوهنې فلسفې بنسټونه	د کتاب نوم
: جارج نیلر	لیکوال
: پوهاند محمد حسن کاکړ	ژباړن
: د افغانستان کلتوري ودې ټولنه - جرمني	خپرندوی
: (۳۷)	خپرونو لړ
: (۱۰۰۰) ټوکه	چاپ شمېر
: عزت الله شمسزی	کمپوزر
: ۱۳۸۱_۲۰۰۲	چاپ کال

پوهاند محمد حسن کاکړ

د خپرنندويې ټولنې يادښت

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه - جرمني لپاره د ډېرې خوښۍ
ځای دی، چې د نورو پوهنيزو، خپرنيزو، ادبي او تاريخي اثارو په لړ کې
دا دی د هېواد د تکړه مورخ او ليکوال ښاغلي پوهاند محمد حسن کاکړ
دا ارزښتمنه ژباړه (د پوهنې فلسفې بنسټونه) خپروي.

ددې لپاره چې اوس فلسفه پوهنه د ژوند په ټولو اړخونو کې اړينه
ده، په تېره بيا د ښوونکو او زده کوونکو لپاره. نو دادي ښاغلي کاکړ
صيب د همدې اړتيا له مخې د جارج نيلر اثر (د پوهنې فلسفې
بنسټونه) وژباړه، چې گران ښوونکي، زده کوونکي او د فلسفې د علم
نور مينه وال ترې گټه پورته کړي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه - جرمني په داسې حال کې چې
ښاغلي پوهاند محمد حسن کاکړ ته ددې ارزښتناکې ژباړې د چاپ له
امله مبارکي ورکوي په راتلونکي کې هيله لري چې گرانو هېوادوالو ته
همداسې نور گټور اثار هم وړاندې کړي.

په درنښت

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه - جرمني

نيونيك

- * يادښت
 - * د ژباړونکي خبرې
 - * سرريزه
- ۱
۱۵

لومړۍ څپرکۍ

د فلسفې مناسبې

- * د فلسفې طريقې
 - * فلسفه او ساينس
 - * د پوهنې فلسفه
 - * د حقيقت ماهيت
 - * ميتافزيک او پوهنه
 - * ايډيالستي ميتافزيک او پوهنه
 - * ريلستي ميتافزيک او پوهنه
 - * پرگماتست ميتافزيک او پوهنه
- ۱۷
۱۹
۲۱
۲۳
۲۵
۲۷
۳۰
۳۳

دوهم څپرکۍ

پوهه او ارزښت

- * د پوهې ډولونه
 - * اشراقي پوهه
 - * عقلي پوهه
 - * تجربې پوهه
 - * صلاحيتي پوهه
 - * ايډيالستي پوهپوهنه او پوهنه
- ۳۹
۴۰
۴۲
۴۳
۴۵
۴۷

- ۴۸ * ريلستي پوهپوهنه او پوهنه
- ۴۹ * پرگماتستي پوهپوهنه او پوهنه
- ۵۲ * ارزښتونه او پوهنه
- ۵۵ * اخلاقپوهنه او پوهنه
- ۵۸ * ښکلا پېژندنه او پوهنه
- ۶۰ * ايډيالستي ارزښتونه او پوهنه
- ۶۳ * ريلستي ارزښتونه او پوهنه
- ۶۷ * پرگماتستي ارزښتونه او پوهنه

درېيم څپرکي

دپوهنې اوسني تيوري کلامي

- ۷۱ * دتل تر تله توب فلسفه
- ۷۷ * دپرمختگ فلسفه
- ۸۴ * دپرمختگ فلسفې باندې انتقادي بحث
- ۸۸ * داساسي توب فلسفه
- ۹۳ * دبيا رغونې فلسفه
- ۹۸ * دبيا رغونې فلسفې باندې انتقادي بحث

څلورم څپرکي

دشته والي فلسفې کواين

- ۱۰۲ * نړۍ ليد
- ۱۰۵ * انتخابول
- ۱۱۰ * پوهه حاصلول
- ۱۱۴ * درس ورکول او زده کول

پنجم څپرکي
منطق او تحليل

۱۲۱	* منطق او ساهپوهنه
۱۲۴	* دپلټني منطق
۱۳۰	* منطق په تدریس کې
۱۳۴	* تحليل او ژبه
۱۳۹	* دتدریس مفکوره
۱۴۹	* دبرابري مفکوره
۱۵۷	* اصطلاحگانې او لنډې ویناوې

د ژباړونکي خبرې

همدا چې دغه کتاب مې په انگرېزي کې ولوست نيت مې وکړ، چې په پښتو يې واړوم، غټ دليل يې دا و چې هغه د انسان له يوې اساسي موضوع نه بحث کوي او په دغسې ژبه کښل شوې چې نږدې هر لوستونکي پرې پوهېدلی شي. بل دليل دا و چې د پوهنې فلسفې په هکله په پښتو کې کوم اثر نه شته، يا ماته معلوم نه دی. په هر حال پښتو لوستونکي په عمومي ډول، ښوونکي او زده کوونکي په خاصې ډول دغه اثر ته ضرورت لري. په حقيقت کې ټول هغه کسان چې له پوهې، پوهنې او فکري جريانونو سره علاقمني لري ضرورت لري، چې د پوهنې فلسفې له بنيادي نظريو څخه خبر وي، په اصل کې ټول هغه کسان چې غواړي د انسان او ژوند په اړه د معاصرو سوچوالو په نظريو پوه وي ورته ښايي ددغه کتاب له موضوعگانو سره ځانونه اشنا کړي.

د کتاب موضوع لکه چې له نامه نه يې ښکاري د پوهنې فلسفه ده، دغه عنوان به د ځينو لپاره وپروونکي وپېرېښي، فکر به کوي چې که پوهنه اسان مفهوم لري، فلسفه د هغه پړعکس يوازې د خاصو کسانو لپاره د بحث موضوع ده، په رښتيا هم دواړه مفهومونه رانه او قطعي نه دي او پېژندنه يې بحث غواړي، خو په دغه اثر کې دواړه او دهنسو په اړوند نورې موضوعگانې په دې ډول بيان شوي چې نږدې د هر لوستونکي لپاره د پوهېدلو وړ وي. هغسې چې نور مفهومونه په تېره مجرد مفهومونه ډول ډول تعريف کېږي. فلسفه هم ډول ډول تعريف شوې ده. دا ځکه چې څه وخت چې غواړو يو څيز تعريف کړو ډېر لږ داسې پېښېږي، چې دهغه په يوه تعريف باندې اتفاق وکړو، که څه هم چې موږ به هغه څيز وپېژنو او په ژوندانه کې به ترېنه کار اخلو. تعريف يو مفهوم په يوه قالب کې د څښتو په شان محدود کوي او هرڅوک

چې يو څيز تعريفوي د خپلې پوهې او خپل نړۍ ليد له نظره يې تعريفوي. له همدې امله به وي چې د مفاهيمو په تعريف باندې اوس هغومره ټينگار نه کېږي، لکه پخوا چې کېده، نو فلسفه چې لغوي مانا يې پوهه دوستي ده هغه څېړنه بلله شوې ده، چې د څيزونو د ماهيت او بنيادي حقيقتونو په اړه يې کوي. په دې حساب فلسفه د پوهنې له ماهيت او د هغې له بنسټيزو حقيقتونو څخه غږېږي، په مشخص ډول مقصد يې دادی چې لرغونو اوسنيو سوچوالو دپوهنې په اړه څه ډول نظرونه وړاندې کړي، که دغه فکر په بل ډول بيان کړم و به واييم چې سوچوالو د افرادو د جسمي، عقلي او روحي استعدادونو د غورېدلو په مقصد څه ډول نظرونه څرگند کړي دي. د نظريو دغه ډول والی له دې امله چې پوهنه چې د ژوندي عضويت په شان تغير کوي. کوم ټاکلی او قطعي تعريف نه لري، هغسې تعريف چې په هر مهال او هرځای کې د اعتبار وړ وي. هغه په داسې حال کې چې ځينې دايمي خواص لري، تل تغير کوي او له نويو غوښتنو او نويو شرايطو سره توافق کوي. (۱) په دغه دليل پوهنه له يوې کلتوري سيمې نه بلې کلتوري سيمې ته وړل کېدلی نه شي، خو يوه يې له بلې نه ډېر څه زده کولی شي.

خو پوهنه يوه دايمي پروسه ده، په کور کې د پلار او مور له خوا پيل کېږي، د زده کړې په مرکزونو کې د ښوونکو له خوا په رسمي او منظم ډول تدريسېږي او تر هغه وروسته يې افراد تر مرگه پورې په خپله زده کوي. اغېزمنه پوهنه هغه ده چې افراد يې په پوخوالي کې ترلاسه کوي، په دغې دورې کې فرد د خپلې علاقمني مطالعې کوي.

پوهنه ټولې هغه اغېزې او عاملونه په حساب کې نيسي چې افراد له محض بيالوجيکي واحدونو نه په اجتماعي واحدونو تبديلوي، نو کورو چې پوهنه په اصل کې د انسان د استعدادونو د غورېدلو لپاره هڅه ده

او له دې امله هغه مهمه ده او باید مهمه وي، ځکه چې دا انسان دی چې کورنی او ټولني جوړوي او مدنیتونه او کلتورونه رامنځته کوي، پوهنه د ژوند د بڼه کولو لپاره هم یوه اساسي وسیله ده " نه یوازې له ماشومانو سره مرسته کوي چې د لابنه ژوند خاوندان شي، هغه ټولنه اصلاح کړي چې په کې اوسو، هېواد قادر کړي چې د مخه ولاړ شي او په نړیوال ډگر کې رقابت وکړي، خو هغه ددې لپاره هم اساسي ده که موږ غواړو په دغه بدلیدونکي، تخنیکي او ساینسي عصر کې ژوندي پاتې شو. له دې امله " پوهنه باید د هغې چې موږ په کې اوسو: خلک د ژوند او بدلون لپاره تیار کړي، ورسره مرسته وکړي چې انکشاف وکړي او توافق کوونکي اوسي، هغه باید ټولو ته ورسوله شي." (۲)

دهمدغه حیاتي اهمیت له امله افراد او ولسونه باید پوهنې ته خاصه توجه وکړي او د ملي سیاست مهمه برخه یې وگرځوي، خو پوهنې ته نه په عنعنوي ټولنو او نه په معاصرو ټولنو کې په دغه اندازه پاملرنه شوې ده. په وروسته پاتې یا عنعنوي ټولنو کې لږ شمېر خلک پوهنه په محسوس او منظم ډول ترلاسه کوي او نږدې ټول افراد یې ټول هغه څه چې خپل کوي دخپلو کورنیو او ټولنو له غرونه په نامحسوس او تدریجي ډول زده کوي. ان په پخواني یونان کې هم د ښوونځیو چارې شخصي تشبثاتو ته پرېښودل شوې وې او دولت ښوونځیو ته مقرري ایستلې وې، که څه هم یونانیانو غوښتل د ازادو هم ښاریو یا د یونان د اصلي غرو ټول ماشومان دې زده کړه وکړي. په دې ډول پوهنه په عمل کې د انسان په لومړۍ ځلاندي د موکراسۍ کې د ارستو کراتانو او خاصانو لپاره اختصاص شوې وه، که څه هم د ټولني دندې دهغې د اصلي افرادو ترمنځ په پراخې پیمانې سره وېشل کېدلې. (۳)

په پخوانيو يهودانو کې هم چې پوهنه او قانوني ژوند ډېر د وخته پيل شوی و، پوهنه د پېړيو پېړيو لپاره د کورنۍ دنده وه، چې په بابل کې يانې چېرته چې دوی له فلسطين نه هلته شړل شوي وو. دغه دنده ورو ورو د عبادت خايونو يا سنه گاگ مسئوليت هم وگرځېد لکه چې په اسلامي نړۍ کې هم پوهنه او زده کړه د عبادت ترڅنګه د ماجتونو وظيفه وگرځېده، خو په دغو ټولنو کې بېخي لږو غړو يې په ښوونځيو او مذهبي مرکزونو کې عمومي زده کړه او يو څه هم اختصاصي زده کړو کوله په دې مقصد چې يا دفترې چارې اجرا کړي، يا په شعر او ادب کې تبارز وکړي او يا د ديني نصوصو متخصصان او مذهبي لارښودان شي

خو په معاصرو پرمختللو ټولنو کې پوهنې هم په کمي او هم کيفي لحاظ تغير وکړ، دا داسې تغير و چې ورو ورو عام او ژورېده او د انسانانو په ژوند کې يې انقلابونه راوستل، دغه تغير هغه وخت محسوس شو چې پوهنه د خاصانو له انحصار نه ووتله او عوامو ته ورسېده. د ملي دولتونو عاملانو په دغې تدريجي پروسې کې اساسي رولونه ولوبول، د خپلو خلکو په غوښتنو او لگښت يې ډول ډول تعليمي مرکزونو پرانيستل په داسې حال کې چې په ځينو هېوادونو کې د زده کړې شخصي مرکزونو د پخوا په شان هم جالان وو، نو يو کشفونو، نو يو وسيلو او نو يو شتمنيو د دوی لپاره ممکنه کړه، چې پوهنه وار په وار لا زياته عامه کړي. سواد ټولني د پرمختګ معيار وگرځېد. اقتصاد پوه، جان کالبرټ په حقه وايي چې ده داسې ټولنه ليدلې نه ده چې افراد يې باسواده او په خپله بېرته پاتې وي.

د پوهنې په عام کېدو سره دا ضروري شوه چې دهغې ماهيت نور هم وسپړل شي او دا چې پوهنه د ډول ډول مرکزونو زده کوونکو ته په کومو لارو، څنګه او د څه ډول ښوونکو له خوا وړاندې شي. ترڅو

زده کوونکي خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکولی شي، دغه فکر تر هر بل وخت نه ډېر عام شو، څنگه چې موضوع د انسان پوهنه ده هغه باید د ځمکې پر سطح ټولو انسانانو ته ورسوله شي او که ددغه کار لپاره عملي امکانات د اوس لپاره د ټولو په لاس کې نه وي، لږ تر لږه هغه دې د نويو فکرونو او فلسفه په بڼه ور ورسوله شي، د هغو د ایستلو او فارمو ليزي کولو او د هغو د خپرولو دغه رسالت د سوچوالو مربيونو په غاړه ولويد. دوی د پوهنې په عامېدو سره هم وکولی شول، چې د ډېرو زده کوونکو سلوکونه په نېغ ډول مطالعه کړي او هم د پوهنې په اړه نوي فکرونه او نوي فلسفې وړاندې کړي، هم په خپله او هم تمرین کوونکي مربيون هغه په بشوونځيو کې تطبيق کړي، نو د دغو سوچونو او فلسفو منځني ټکي زده کوونکي پوهنه يا انسان پوهنه ده، خو انسان پوهنه گرانه ده په دې چې دی د نړۍ پر سر ټولو موجوداتو کې پېچلی يو موجود دی، دی تر اوسه په دې بريالی شوی نه دی چې ديوې فلسفې له مخې يا د يوه قانون، يوه نظم او يوه کلتور لاندې ژوند وکړي، دی د زردشت په فکر د اهریمن، دعيسويت له نظره د اصلي گناه له امله د اسلامي عنعنې له مخې د شيطان د زيگموند فرويد په نظر د ايدو (id) او ايگو (ego) او د سيد بهاءالدين مجروح په اند دخان خاني بنامار تر قوي اغېزې لاندې دی، نو عجب نه ده چې انسانو په خپل اوږده تاريخ کې اسماني نصوص، بشري حقوقي منشورونه او قوانين تر پښو لاندې کړي او له يوه بل سره يې بې شمېره خونړي جنګونه کړي او اوس هم په خپل منځي پښو کې زياتره له زور نه کار اخلي، خو له نېکه مرغه دوی په هماغه مهال کې چې ددغو قوتونو تر اغېزې لاندې دي. د بې مثالو لوړ مغز يا عقلي استعداد خاوندان هم دی، هغې استعداد چې په هغه سره کولی شي، همدغه قوتونه او په مجموع کې خپل خان او خپل ژوند تنظيم کړي او له

خپلو همنوعو سره په سولې او آرامۍ کې ژوند وکړي. دا چې انسانانو د طبيعي خطرونو په مقابل کې خپل نسل ته دوام ورکړي او د طبيعت ځينې سرکبه قوتونه يې رام کړي. خپل ځان يې له خپل ابتدايي حال نه د مدنيت دغه اوسني پړاو ته رسولی او په خپلو کې يې ژمنه کړې چې په سولې او آرامي سره به ژوند کوي. د همدغه استعداد له برکته ده. له دې امله نوې پوهنه د انسان د همدغه استعداد ودې ورکولو ته په خاص ډول متوجه ده. دغې نوې پوهنې په دې باندې لنگر اچولی چې د انسان عقلي استعداد ته دغې وده ورکړي، چې هغه په هغه سره وکولی شي. خپل هغه نور غير عقلي استعدادونه مهار کړي، خو دا چې دی دغه کار په څه ډول وکولی شي په هغه باندې اتفاق نه شته ځينې په دې عقیده دي چې زده کوونکي او په نهايت کې انسانان هغه وخت اصلاح کېدلی شي چې اول د هغو چاپېريال يانې ټول هغه فزيکي، عقلي او اخلاقي موثرات تنظيم او کنترول شي. چې په هغو باندې ښه اثر کوي. دغه فکر اول د پخواني يونان اپلاتون په خپل اثر جمهوريت کې وړاندې کړ او زموږ په وختو کې په فاشستي او کمونيستي ټولنو کې تطبيق شو. خو هغه په عمل کې ناکام شو. دغه فکر ځکه ناکام شو چې د هغه تطبيق کوونکو د هغه په تطبيق کې له دولتي زور نه کار اخيسته او د نورو فکرونو متعدين يې خپل او نه يې پرېښودل چې له رسمي فکر يا ايديالوجی نه پرته په نورو فکرونو معتقد اوسي، نو په دغه يوه کرښه ييز حرکت کې وروستيو د فکر، بيان او عقيدې ازادې يا دخان څرگندونې اختيار نه لاره.

نور بيا په دې عقیده دي چې د ټولني اصلاح دهغې د غړو يانې افرادو له اصلاح نه پرته په بل ډول نه کېږي. په دې اړه هم سوچوالان په اتفاق نه دي. دلته هر سوچوال او په واقع کې هر څوک ازاد دی دپوهنې، انسان او ټولني په اړه فکرونه وړاندې کړي او نور

هم آزاد دي چې هغه ومني يا ونه مني اوس چې د ساينس او
تکنالوجي پرمختگونو له امله ټولني ډېرې پېچلې شوي او په انسانانو
باندي د اثر کولو اغېزې هم ډول ډول او ډېرې شوي دهنه او د هغه
ټولنو په اړه هم راز راز فلسفې وړاندي شوي. چې مهمې يې په دغه
کتاب کې بيان شوي دي له همدې امله هم دا يو خو کرښه-
ييز حرکت دی. هغې حرکت چې له ژونديو انسانانو د هغوی د ژوند
له واقعيتونو او تر څه حده د هغوی له تاريخ نه سرچينه اخلي او پرې
باندي په آزاد ډول بحث او انتقاد کېږي او عوضو نه يې وړاندي کېږي.
په دې ډول د فکر او بيان ازادې او ډله ييز انتقادي بحث د ټولو افرادو
لپاره د ټولو هغو مسلو په اړه چې دوی متاثره کوي او خيال او دماغ
يې مشغولوي ددغه خو کرښه ييز حرکت نه بېلېدونکې برخه ده، خو
مشکل په دې کې دی چې په دغې دموکراتو او سرخلاصو ټولنو کې،
د سرپټو او صيفو ټولنو پر خلاف، د پوهنې هدف څرگند او ټاکلی نه
دی. لکه چې ويل شوي "د معاصرې پوهنې سخته کمزورتيا د هغې د
موخو په اړه يې باوري توب... د سپارنا، فيودالي، جزويت (jesuit)،
نازي او کمونستي پوهنو کې دغه څه گډو، دوی پوهېدل چې څه
غواړي او پرې باندي معتقد وو، په لبرالي دموکراسيو کې پوهنه د هغو
په عکس د موخو له نظره په دردناک ډول مبهمه ده (۴) نو ځکه يو
مربي له مور نه غواړي چې ددغو حياتي پوښتنو په اړه بايد په رغنده
ډول سوچ وکړو " څه بايد تدريس کړو؟ د پوهنې موخه بايد څه وي؟
هغه دې کوم ډول انسان توليد کړي؟ (۵)

د لومړي پوښتنې موضوع تعليمي نصاب يانې طبيعي علوم،
اجتماعي علوم، ديني علوم، تاريخ، ادبيات، هنر، فلسفه، ژبې او
تکنالوژي کېږي. د هغو د تدريس په اړه دې دغه ټکي هم په نظر کې
ونیول شي (۱) د مضمونونو انتخاب چې په هر تناسب وي د ژبو او

رياضياتو برخه دي په کي غوره وي رياضيات عقل ته په خاص ډول انکشاف ورکوي او زېي د علومو او کلتورونو نړۍ د زده کوونکو پرمخ پرانيزي او په دي يې قادر کوي چې هغه څه چې اوري او لولي به درک کړي او خپل مطلبونه په دقيق اوسم ډول بيان کړي. (۲) تدریس دي د زده کوونکو په مغزو کې د معلوماتو نخته کول نه، بلکې په دي ډول وي چې د هغوی علاقمنی وپاروي او د انتقادي او تحلیلي مهارت خاوندان يې کړي. څنگه چې شاگردان په عمومي دوره کې يوازې د علومو مبادي زده کولای شي، دغه مهارت يې په دي قادر کولی شي چې د علم په زده کړې کې په خپله د مخه ولاړ شي، د علم او غير علم يانې حقيقت او غير حقيقت ترمنځ توپير وکړي او په ژوندانه کې د ټينگ فکر او ټينگ شخصيت خاوندان شي د تدریس او زده کوونکو او د هغو د کرکتر په شکل نيولو کې د بنوونکو رول ډېر اغېزمن وي، بنوونکي د زده کوونکو لپاره تر پلاره او مور وروسته سرمشق وي، نو لایق، وطن پالونکي ازادي پالونکي انسان پالونکي، متقي، د پرنيپ خاوندان او هدفمن بنوونکي زده کوونکي په اغېزناک ډول هڅولی شي چې هم پوهه زده کړي او هم د هغو دغه صفتونه خپل کړي، ددغې بنوونکو روزنه، استخدام او هغو ته کافي معاش دښې پوهنې د واقعي کولو لپاره حتمي شرط دی. (۶)

داسې دي هم نه وي چې د علومو هغه برخې په تعليمي نصاب کې ونه نيولی شي، چې دخينو په فکر د هغوی له کلتوري ارزښتونو سره ټکر کوي دي ته پام دي وي چې ځينې کلتوري ارزښتونه او اړخونه دپوهې، پرمختگ او ان ژوند لپاره خنډ کېږي، دغه وينا به زه د څو مثالونو په راوړلو سره مشخصه کړم. د سترابو جغرافيه کې ويل شوي چې په سفديانه او اريانه کې يورواح دا و هغوی چې د عمر يا ناروغی

له امله له کار نه لوېدل هغو سپانو ته ژوندي اچول کېدل، چې د همدغه مقصد لپاره ساتل کېدل ... سکندر دغه رواج ختم کړ. (۷)

په اوستایي دوره کې له خور سره د ورور واده کول مروج و، دغه رواج په غالب احتمال اسلام له منځه وړی. په هند کې رواج و چې پنځو د مېرو په مرگ سره خانونه اورته اچول بانې ستي کول او انگریزانو دغه رواج وځپه، په دې ډول هېڅ کلتور سپېڅلی او ثابت نه دی او هر کلتور تغیر کوي نه په کلي ډول بلکې په دې ډول او په داسې حال کې چې ځینې اړخونه یې پایږي، نور یې د بدلونونو له امله له رواج نه لوېږي او وچېږي. داسې هم د هر کلتور ځینې اړخونه د ژوند او پرمختګ مرستندوی او ځینې یې خنډ کېږي، لکه په هر کلتور کې چې ځینې خلک بدلون او پرمختګ غواړي او ځینې موجود حال غوره بولي نو که مور غواړو په دغې نړۍ کې چې په چټکۍ سره تغیر کوي او ملتونه یې په سختې سیالی سره بوخت وي، د یوه ملت په حیث ژوندي پاتې شو، حتمي ده چې د خپل کلتور هغه اړخونه وساتو او وده ورته ورکړو چې د پوهې، پوهنې، پرمختګ، شرافتمن او ارزښتناک ژوندۍ کېږي او هغه خواوې یې پرېږدو چې د هغو لپاره خنډ کېږي. خو دغه څه دقیق اوسم تشخیص غواړي او سم تشخیص هغوی کولی شي چې خپل خلک، خپله ټولنه او خپل کلتور د علم او عمل له لارې پېژني

زموږ په عصر کې دا پوهنه ده، چې د افرادو لپاره په اساسي ډول دغه امکان برابروي، اوس هغه دوه وروستۍ پوښتنې د بحث موضوعګانې کېږي. دغه دواړه پوښتنې په اصل کې یوه موضوع ده او هغه دا چې پوهنه انسان ته د څه مقصد لپاره ښوونه وکړي؟ زده کوونکي ته د پوهې وړاندې کول د پوهنې په ظاهر کې اسان او څرګند مقصد دی چې ددغه اثر مهمه موضوع ده، خو دا یې یواځینې

مقصد نه دی په عمومي ډول د پوهنې مقصد د انسان وده او غوړېدنه وه. دا هم د همدغه عمومي ودې یوه برخه ده چې دی د خپلې کورنۍ، خپلې ټولنې او نړیوالو ټولنو له غړو سره څنګه سلوک وکړي، هغوی خپل هدف وګڼي یا د خپلو شخصي موخو لپاره وسپلې؟ دا اسانه نه ده چې د ریمانویل کانت په پیروي وویل شي چې "فرد دی هدف وي او له هغه نه دی د وسپلې په حیث استفاده ونه شي" لکه چې دیوی بلی وینا له مخې له فرد نه غوښتل کېږي چې له نورو سره هغې سلوک وکړه چې غواړي نور له نا سره هماغسې سلوک وکړي.

دغه ویناوې د طلايي قوانینو په شان دي، خو نه عادي افرادو او نه هم دولتي چارواکو د هغو له مخې تر اوسه عمل کړی، که څه هم چې هغه دملي او نړیوال ژوندانه لپاره پوخ بنسټ کېدلی شي. خو هغه تر اوسه ایډیالونه دي، هغې ایډیالونه چې د واقعي کولو لپاره یې باید په پراخه پیمانه کار وشي، ددغه کار لپاره ضرورت اوس ډېر شوی دی، دساینس او تکنالوجی پرمختګونو په هماغه مهال کې چې د انسان ژوند ته کړي، مدنیت او ان ژوند یې هم له نابودۍ او خطر سره مخامخ کړی، سربېره پر دې چې جنګونه یې د انساني تلفاتو او وړانیو له نظره تر هر بل وخت نه خطرناک کړي دي، دغه ایډیالونه شاید هغوی واقعي کولی شي، چې پوهنه د هغوی هسکېدنه خپل مقصد وګرځوي او د تاماس هکسلي (Thomas Huxley) په نظر دغسې انسان ټولنې ته وړاندې کړي چې "د هغه دماغ د طبیعت او د هغه د عملیاتو د قوانینو له لویو او اساسي حقیقتونو نه ډک وي، هغه چې په زړه کې یې د ژوند لمبه وي، خو جذبات یې ټینګې ارادې او اراده یې د زړه سواندې وجدان پیروي کوي، هغه چې زده کړې یې وي په ټولې بنګلامین وي، د طبیعت یا هنر، له ټولو بډیونه بېزاروي او نورو ته په هغې درنه بسترکه کوري لکه چې خپل خان ته کوري" (۸)

نوې پوهنې دغسې انسانان او د هغو په شان انسانان هسک کړي، يا
 د هغو په هسکولو کې يې بېخکي رول لوبولی دی، خو د هغو شمېر
 اوس هنومره لږ دی، لکه په عنعنوي ټولنو کې چې د تعليم کړو شمېر لږ
 و مهمه داده چې پوهنه دغه توان لري، البته دا يوازې د پوهنې کار
 نه دی، هغه په اوله درجه کې د خلکو او حکومتونو کار دی، لکه چې
 پوهنه هم ددوی په اختيار کې ده، نو دوی ټول بايد د هغه اهميت له
 امله چې پوهنه يې د ژوند په بڼه کولو کې لري هغه د ملي سياست غټه
 برخه وگرځوي، نه يوازې دا چې پوره يې عامه کړي، بلکې ډول ډول
 اوبڼه يې هم کړي. په دې هکله هيله شته او هغه دا چې د انسان
 ذکاوت مخ په زياتېدونکې درجه انکشاف کولی شي، لکه چې ددماغ
 عصبي حجري چې سوچ کوي او ياد ساتي د انسان د ژوند په دوره
 کې هم جوړېږي او د زېږېدو په وخت کې سل ميليارده وي، ساينس
 پوهې اليزابت گولډ او نورو دغه کشف نوی تثبيت کړی، په داسې
 حال کې چې پخوا فکر کېده چې د انسان د ژوند په بهير کې نوې
 عصبي حجري نه جوړېږي. په هر حال "ذکاوت کوم ټاکلی مقدار نه
 دی، په بنو سرايطو کې وده کوي، څنگه چې دخلکو حال لاندې کېږي،
 دوی نور هم مستعد کېږي او په همدې ډول څنگه چې يو ملت لا
 شتمن کېږي ددغسې کړو توان پيدا کوي چې په هغو سره دخپلو خلکو
 ذکاوت ته انکشاف ورکړای شي" (۹)

داسې هم " لور ذکاوت له اخلاقي ټينگښت، ابتکار، خيال او
 ټولنيزو صفاتو سره په لوړه اندازه تړاو لري" (۱۰)، په نورو لفظونو
 څومره چې افراد اخلاقي، ابتکاري، له تصور او تخيل نه ډک او
 اجتماعي کېږي ذکاوت يې په هماغه اندازه لوړېږي، نو خلک او
 حکومتونه بايد د پوهنې چارواکو ته داسې امکانات برابر کړي چې

هنوی خپل بیخکي رول ولوبولی شي يانې نه یوازې پوهه تدریس کړي، بلکې اخلاقي او بدني شعور هم قوي کړي.

زده کوونکو ته اخلاقي او مدني ارزښتونه وړاندې کول او هنوی دې ته هڅول چې خپل کره وړه د هغو له مخې عیار کړي د یوې ټولني په کلتور پورې ارتباط پیدا کوي، خو په دې برخه کې ځینې قاعدې او ان ځینې ارزښتونه عام وي، د مثال په توګه زده کوونکي تر دغې انضباط لاندې نیول چې د هغو لپاره د زغم او منلو وړ وي او دا چې هغه په پای کې د هنوی شخصي انضباط وګرځي، داسې هم ټول هغه څه دې وشي چې د هغو په نتیجه کې اجتماعي وجدان ټینګ او د هغه پرعکس افراطي فردیت مهارشي، خو د دغې فردیت مهارول دې داسې نه وي چې افراد په ټولنه کې تر دې حده پورې تخته کړل شي چې خان واکي له لاسه ورکړي او ماموران وګرځي، افراد چې په خان واکمن، فعال او ازاد وي ټولنه هم هماغسې کېدلی شي، خو "یوڅوک باید زموږ ماشومان په دې قادر کړي چې پوه شي چې د همدغې ځمکې په سر ده چې دوی ژوند کوي او دا چې په هغې باندې ژوند کول د معیارونو له رعایت نه پرته ګران وي،" (۱۱). دا چې دوی د معیارونو له مخې ژوند وکولی شي باید په خپل خان باندې واکمني کول او خپل خان تر انتقادي کتنې لاندې نیول یې زده کړی وي، دغه سلوک د لویانو، چارواکو او مشرانو لپاره لا ډېر ضروري وي، ځکه چې د دوی کره زیاتره خلک متاثره کوي، دوی ټول په دغې ټولنو کې پر خان واکمن او خپلواک کېدلی شي چې چلوونکي یې د خپلو غړو په اتفاق هسک شوي او د قانون حکومت نه هغې غاړه ږدي لکه چې افراد ورته غاړه ږدي. دموکراسي او د قانون حکومت په هغو ټولنو کې بیخ نیولی شي چې کورنیو او تعلیمي موسسو یې ماشومان د هغه په تمرینونو عادي کړي وي.

په دغې حال کې ددې امکان ډېرېږي چې د فرد او ټولني هيلې او ادعاگانې ارضائي، دارضا او پيوستون درجه په پخواني يونان کې ډېره لوړه وه، اوسنيو پرمختگونو دغه ارضا په پراخه پيمانه ممکنه کړې ده. خو اصلي خبره په انسان او دهغه په مقصد کې ده، که انسان دغې لاره ونيسي چې هلته فرد موخه وگڼل شي، نه دا چې هر فرد د خپل خان خپله موخه وگڼي، که دولت ته اجازه ورکړل شي چې خپل بشپروالي وساتي خو دا په نظر کې ولري چې هغه ددې لپاره دی چې انسان ته خدمت وکړي ټولنه او فرد به په لوړه درجه راضي شوي وي، په دغه حال کې د پوهنې موخې به دا وي چې "اخلاقي انسان او اخلاقي ټولنه توليد کړي، داسې چې په هر يوه کې به موخه له خان نه د باندې وي" (۱۲) بيا به لکه څنگه چې اپلاتون هيله کوي، مور په دې قادر شو چې د ماشومانو سترگې د هغه پر لوري واړوو چې به او بنکلی وي او له "غيرمحي ونبينايې" نه لرې وساتو ددې لپاره چې دوی "له هغه سره چې عقلي او حق وي په خواخوږۍ او مطابقت سره لوی شي" (۱۳) اوس ددې وخت دی چې هغه درانه بناغلي په قدر ياد کړم چې ددغه اثر قدر يې کړی او د افغانستان د کلتوري ودې ټولني په لگښت يې خپور کړی دی، نو له بناغلي زرین انخوړ او د هغه له ملگرو نه مننه کوم چې د نورو فرهنگي خدمتونو ترڅنگ يې دغه خدمت هم کړی دی، داسې هم له محترم محمد اسمعيل يون نه مننه کوم چې ديوه هدفمن او زحمت ايستونکي ښوونکي په حيث يې له دغه اثر سره خاصه علاقمني ښوولې او په پېښور کې يې له چاپي تېروتنو نه غبر را ايستلی دی

محمدحسن کاکړ

کانکورډ، کليفورنيا

فبروري، ۲۰۰۲

يادښتونه

- ۱ لسترسمت، پوهنه، پنګون خپرونه، ۱۹۷۱، مخ ۷
- ۲ جان وېزي، پوهنه د سبا لپاره، پنګون خپرونه، ۱۹۶۷، مخ ۱۲
- ۳ ای کاسل، پخوانۍ پوهنه او نن ورځ، پنګون خپرونه، ۱۹۶۱، مخ ۲۳
- ۴ ام، جفریز، د قول نقل په سمت کې يادشوی اثر، ۳۰
- ۵ رچرډ لونګستون، د قول نقل په سمت کې يادشوی اثر، ۳۱
- ۶ د مولف او مربي کاسل (۱۹۸۰) په نظر دښه ښوونکي صفتونه دادي ښه ښوونکي هغه څوک دی چې په دې پوهېږي چې هغه وخت چې دی له پوهنتون يا روزنيز کالج نه فارغ شو هغه د هغه د پوهنې پيل دی، حتمي ده چې دی بايد په اجتماعي او داسې هم په اکاډميک لحاظ، يو بشپړ تعليم کړی شخص دی، انسان يخوا له دې چې ښوونکی دی: او انسان چې د انکشاف وړ وي نه دا چې له خپل خاص تخصص سره تل يوخت وي: د خپل مهال له بروجو نظريو سره اشنا، ځکه چې دی د هغې نوې پوهې ترجمان او د هغې په ساده ژبه ويونکی دی، چې دهغه خپل مدنيت ته شکل ورکوي او په زده کوونکو باندې په نامناسب ډول هجوم کوي، په همدې ډول دی د ارزښتونو ارزوونکی دی، ځکه چې د نويو واقعيتونو په برابر کې سلوکونه او نويو تجربو ته انتقادي کښه بايد دده له لارې وي.
- ۷ فرنک هولت، تندرغورځوونکی زيوس، د يوناني شوي باختر جوړول، د کليفورنيا پوهنتون خپرونه، برکلی، لندن، ۱۹۹۹، مخ ۱۸۲، دغه مولف د سترابو جغرافې ځينې پارکې په خپل اثر کې نقل کړي دي
- ۸ کاسل، يادشوی اثر، ۱۹۶
- ۹ جان وېزي، ياد شوی اثر، ۱۱۳
- ۱۰ کاسل، ياد شوی اثر، ۲۰۲
- ۱۱ پورته اثر، ۳۰۹
- ۱۲ پورته اثر، ۳۰۷
- ۱۳ پورته اثر، ۱۹۲

سریزه

په تېرو څو کلونو کې که څه هم د پوهنې فلسفې د خاص ماهیت په اړه ډېرې لیکنې شوي دي، زه په دغه ضرورت باندې قانع شوی نه يم چې خپل نظر واپروم په لنډ ډول زه د پوهنې فلسفه د ټولنيزې اوسياسي فلسفې په شان، د صوري يا شکلي فلسفې يوه څانگه گڼم، لکه چې په دغه اثر کې مې ښودلې. په هغو ايډيالگانو سره تعديل شوي چې د پوهنيز تثبيت له نورو ډگرونو څخه هسکې شوي دي. زه داسې هم د تحليلي طريقې پر خلاف له منظمې طريقې نه کار اخلم، په داسې حال کې چې څېړونکي مفهومونه ټوټې کوي. زه په خپله هم کله کله ډاکار کوم. زه غوره گڼم چې هغه بېرته سره غوندې کړم، زه د تحليل گر کار ته ارزښت ورکوم او حتمي يې گڼم، خو زه ترکيب ته لاهم ډېر ارزښت ورکوم، په دې فکر چې هغه زما په نظر نهايي ايډيال دي. په تېره د تېرې نه کنترول کېدنې تخصصي کېدنې په عصر کې

زه په دغه دويم چاپ کې د پوهنې او ارزښت پر موضوع گانو باندې لاهېر لنگر اچوم او د فلسفې په شکلي کټه گوريو باندې يو څه لږه زوره کوم زه دغه څه په ډېره لږه اندازه د هغې ډېرې شاملې په ځواب کې کوم چې شخصي او همدا راز معرفتي پوهې ته او د هغه څه چې زده کېږي انساني او اکاډمیک ارزښت ته کېږي.

زه دوه بېل فصلونه دشته والي فلسفې او تحليل ته تخصیصوم، په دې چې د فلسفې کونو د نويو طرزونو په باب هر چېرې ټينگه علاقمني ښودل کېږي. ما دشته توب پالانو دخپلو لیکنو پر اساس د

ليکنې په کولو سره لومړنۍ شتمنه کړې خو يوازي په نسبي ډول په خو
موضوع گانو کې چې دوی په پوهنې باندې دشته توب له نظره فکر
کړی دی. په تحليل باندې نوی فصل د منطقي امپرسیزم يا تجربې طرز
له تمرکز نه د منطق، ژبې، او تحليل د استعمال ځایونو ته انتقال
کوي. دلته مې دوه کوچني تحليلونه له خپل ځان نه اضافه کړي:
برابري او تدریس.

دغه چاپ د لومړني چاپ په شان دهغو فصلونو تثبيت دی چې په
اصل کې مې د یوه کتاب لپاره برابر کړی و. د پوهنې په نامه بنسټونه
(۱۹۷۱). دلته مې مقصد هماغه دی چې و، يانې داچې د شورونکي
تحصيلي موسسو لپاره دغسې يو کتاب برابر کړم چې ټاکلې موضوع
د موجود وخت په چوکاټ کې میسره وي، په تېرې لسيزې کې که څه
هم د پوهنې فلسفې مطالعه تر پخوا لا پوره پراخه شوې، امریکایي
کالجونو او پوهنتونو نه په عمومي ډول له اروپایي کالجونو او پوهنتونو
څخه په دې کې وروسته پاتې دي چې و نښې فلسفه د پوهنې د
پوهاوي لپاره خومره ژوره مرسته کولی شي. هیله کوم چې دغه اثر به
دغه نېمگړتیا تر یوه حده پوره کړی شي.

جارج ف. نیلر

د کلیفورنیا پوهنتون، لاس انجلس

اپریل، ۱۹۷۱

لوپری خبرگی

د فلسفې مناسب توب

هر ښوونکی او زده کوونکی یو وخت بل وخت له ځان نه داسې پوښتنې کوي چې هغه په ضمني ډول فلسفي دي. ښوونکی تعجب کوي چې "زه ولې درس ورکوم؟" څه ته تاریخ تدریسوم؟ تدریس چې ډېر ښه هم وي نو څه شی دی؟ او زده کوونکی پوښتي چې ولې الجبره زده کوم؟ دڅه لپاره ښوونځي ته خم؟ "دغه پوښتنې چې پوره وړاندې یو وړلی شي فلسفي کېږي. دا ټولې د انسان او طبیعت په اړه او د پوهې ارزښت او ښه ژوند په هکله پوښتنې دي.

د فلسفې طریقې

د فلسفې په اړه له بده مرغه یو ځانگړی او روڼوونکی تعریف ورکول کېدلی نه شي نو راځي چې فلسفه په درې طریقو یا اسلوبونو کې د فعالیت په څېر وگڼو: نظري، توصیوي او تحلیلي.

نظري یا د تیوري فلسفه (Theoretical Philosophy):

نظري فلسفه د هر هغه څیز په اړه چې شته سوچ کول دي فلیسوفان څه له غواړي دغسې وکړي؟ ولې د ساینس پوهانو په څېر په دې قانع نه دي چې د حقیقت خاص اړخونه مطالعه کړي؟ ددې پوښتنې ځواب دادی چې د انسان دماغ غواړي څیزونه په ټولیز ډول وگوري غواړي پر دې پوه شي چې ټول هغه بېل بېل څیزونه چې کشف شوي دي څنګه یو ډول مفهوم لرونکې کل جوړوي. موږ په خپل ځان کې له دغه میلان څخه خبر لرو. کله چې موږ کوم کتاب لولو، یوه انځور ته کسو یا دیوې رامپارلې شوي دندې مطالعه کوو موږ یوازې له خاصو جزئیاتو سره سر او کار نه لرو بلکې له هغسې نظم یا طرح

سره هم سرو کړ لرو چې دغو جزئیاتو ته اهمیت ورکوي نو نظري فلسفه د نظم او پوره والي لپاره پلټنه ده چې یوازې په کومو ځانگړو موضوع گانو یا تجربو باندې نه بلکه په ټولې پوهې یا ټولې تجربې باندې تطبیقېږي. لنډه دا چې نظري فلسفه د سوچ او تجربې په ټول ډگر کې د تړاو د پیدا کولو لپاره کوښښ دی

توصیوي یا دستوري فلسفه: (Prescriptive

Philosophy)

توصیوي یا دستوري فلسفه د ارزښتونو د تخمین کولو په سلوک باندې د حکم کولو، او د هنر د ارزولو په منظور د معیارونو را ایستل پلټي، توصیوي فلسفه هغه څه پلټي چې موږ ورته ښه او بد، سم او ناسم ښکلی او ناشولته وایو. پوښتي چې که دغه خاصیتونه په څیزونو کې نغښتي دي یا زموږ د دماغونو نقشې دي؟ د تجربې ساهپوه لپاره د انساني سلوک ټول ډولونه په اخلاقي لحاظ نه ښه او نه بد دي، بلکه یوازې د سلوک هغه ډولونه دي چې باید په تجربې ډول وکتل شي. خود روزونکي او توصیوي فیلسوف لپاره د سلوک ځینې شکلونه ارزښتناک دي او نور یې ارزښتناک نه دي. ددې لپاره چې فیصله وکړي کوم خاصیتونه او عملونه تر ټولو ډېر ارزښتناک دي او څه له باید دغسې وي غواړي اصول کشف کړي او سپارښتنه یې وکړي

تحليلي فلسفه (Analytic Philosophy)

تحليلي فلسفه کلمو او مانا ته توجه کوي. تحليلي فیلسوف ددې لپاره چې د هغو بېلو بېلو ماناگانو ارزونه وکړي چې بېلو بېلو قرینو ته یې وړي دغسې مفکورې مطالعه کوي لکه "علت"، "دماغ"، "درسي ازادي" او "فرصت برابري" هغه ښيي چې څه وخت چې ماناگانې دځینو قرینو لپاره ناسمې وي نورو قرینو ته یوږول شي. تناقضات

څنگه ممکن پیدا شي. تحلیلي فیلسوف د فکري سیستمونو په ایستلو کې شک، احتیاط، او بې میلی ښکاره کوي.

تحلیلي طریقې اوس په امریکایي او انگلیسي فلسفې باندې مسلطه ده. د اروپا په لویه وچه کې نظري عنعنې غلبه لري خو سوچ وهل چې تحلیل ورسره ملګري نه وي په اسانۍ سره دخپل ځان هسک ته خپري. بې له دې چې له هغې نړۍ سره تړاو ولري چې موږ په کې اوسو، په داسې حال کې چې تحلیل چې مجرد سوچ کول (Speculation) ورسره ملګري نه وي جزییاتو ته کوزېږي، او شنېږي، خوهره طریقې چې په هر مهال کې په هر هسکه کې چې وي، ټول فیلسوفان په دې باندې موافقه لري چې ټولې طریقې د فلسفې د روغتیا لپاره مرسته کوي، په هر حال، یو څو فیلسوفان یوازې نظري، یا یوازې توصیوي یا یوازې تحلیلي وي، سوچ، توصیه او تحلیل ټول ترڅه اندازې د ټولو فیلسوفانو په اثارو کې وي.

فلسفه او ساینس

د هغو موضوعاتو په اړه چې فلسفه پرې بحث کوي، په تېره انساني ماهیت بېلوساینسونو تر زیاتې اندازې پورې واقعیتونه او معلومات غوندې کړي دي خو څه وخت چې موږ دغو معلوماتو له ګورو موږ چې ماهیونه (psychology) د انسان لپاره یوه بڼه، ټولنپوهنه (sociology) بله بڼه او بیالوجي بله بڼه انځوروي. داسې هم نور علوم په نظر کې ونیسي

هغه څه چې موږ یې لرو دادي: وروسته له دې چې ټول علوم لټول شوي وي له هغو نه د انسان یوه ترکیبي بڼه نه، بلکې یو لړ بېلې بېلې بڼې راوتلي وي، دغه شکلونه قناعت ښوونکي نه دي ځکه چې هغوی د انسان بېل بېل اړخونه شرح کوي نه انسان د یوه پوره واحد په حیث،

ايا کولی شو چې د انسان دغه نيمگړې بڼې په يوه دغسې نوي شکل کې واچوو چې هغه يو او پوره وي؟ موږ د فلسفې له لارې کولی شو چې د ساينس دغه بېل کشفونه سره يو کړو او هغه اساسي مفهومونه سره وتړو چې همدغه کشفونه يې د مخه فرض کوي.

فيلسوف هغه مسالې تر خپلې کتنې لاندې نيسي چې وروسته يا دمخه تر هغه راولاړېږي، چې ساينس پوه خپل کار سرته رسولی وي. د مثال په توگه عنعنوي ساينس پخوا تر پخوا فرض کوي چې هره پېښه د نورو پېښو له امله پېدا کېږي، او هغه بيا په خپل وار د نورو پېښو علت کېږي، په دې ډول هېڅ پېښه د ساينس له نظره بې علت نه وي، خو موږ پر دغه عمل څنگه باور لرلی شو؟

ايا علت او نتيجه په نړۍ کې شته يا انسان يې په نړۍ کې په همدغه ډول ويني؟ دغو پوښتنو ته د ساينس په خولې ځواب ورکول کېدی نه شي. ځکه چې علت (Causality) کوم کشف نه، بلکې هغه د ساينس فرضيه يا گڼه (assumption) ده. تر څو چې ساينس پوه دا ونه گڼي چې حقيقت په طبيعت کې علتي دي، دی هغه پلټلی نه شي.

بله داچې ساينس له څيزونو سره په دې ډول سلوک کوي چې هغه زموږ حواسو او زموږ وسيلو ته څرگندېږي، خو څيزونه په خپل ذات کې په رښتيني توگه هماغه دي لکه چې موږ ته څرگندېږي؟ ساينس پوه ويلی نه شي، ځکه چې څيزونه په خپل ذات کې د خپلو ظواهرو په خلاف، د تعريف له مخې له تجربې تائيد څخه اخوادي.

نو فلسفه د انسان لپاره هم طبيعي او هم ضروري ده موږ دغسې پوره چوکاټ د تل لپاره لټوو چې په هغه کې به ممکن زموږ بېلو بېلو کشفونو ته يو کلي اهميت ورکړل شي. فلسفه نه يوازې له هنر، ساينس او تاريخ سره د پوهې يوه څانگه ده، بلکې هغه په واقع کې په نظري خواوو کې هغوی په خپلې غېږې کې نيسي او د هغو تر مينځ د تړاوو

دموندولو لپاره کوښښ کوي. یو ځل بیا، فلسفه کوښښ کوي د تجربې په سرتاسري قلمرو کې تر او تثبیت کړي.

د پوهنې فلسفه

فلسفه په خپلې موضوع برسېره د پوهې دنورو څانگو اساسي گڼنې هم تر بحث لاندې نیسي. څه وخت چې فلسفه ساینس ته پام اړوي، موږ ته د ساینس فلسفه په لاس راځي؛ څه وخت چې د حقوقو په اساسي مفکورو بحث کوي موږ ته د حقوقو فلسفه په لاس راځي؛ او څه وخت چې له پوهنې نه بحث کوي موږ بیا د پوهنې فلسفه یا پوهنیزه فلسفه لرو.

هغسې چې صوري فلسفه (Formal Philosophy) کوښښ کوي په حقیقت باندې د یوه کل په شان پوه شي، او په ډېر عمومي او منظم ډول یې شرح کړي، داسې هم پوهنیزه فلسفه کوښښ کوي چې پوهنه په کلي ډول درک کړي او په دغسې مفکورو سره یې تعبیر کړي چې هغه به زموږ د پوهنې د اهدافو او سیاستونو د انتخاب لپاره لارښود وگرځي. په هماغه ډول چې عمومي فلسفه د بېلو بېلو ساینسونو کشفونه تنظیموي، پوهنیزه فلسفه دغه کشفونه هغسې چې په پوهنې باندې اثر کوي، ساینسي تیوري گانې پوهنیز استنتاجونه له ځان سره نه لري. هغه تر هغو چې په فلسفې ډول کتل شوي نه وي په پوهنیز ډگر کې نه تطبیقېږي.

پوهنیزه فلسفه په عمومي یا صوري فلسفې باندې تر هغه حده متکي ده چې د پوهنې مسالې د عمومي فلسفې خصوصیت وي. موږ تر هغو چې دغه لاندې عمومي فلسفې مایل تر بحث لاندې نیولې نه وي په موجودو پوهنیزو سیاستونو باندې اعتراض کولی نه شو.

۱- دښه ژوند ماهیت چې پوهنه باید دهغه پر لور لارې شي.

۲- په خپله د انسان ماهیت څکه چې دا انسان دی چې موږ پوهنه ور زده کوو.

۳- د ټولني ماهیت څکه چې پوهنه یوه اجتماعي عملیه ده.

۴- د نهایی حقیقت، ماهیت چې ټوله پوهه غواړي په کې نفوذ وکړي په دې ډول پوهنیزه فلسفه د نورو څیزونو په طرز کې د پوهنې په ډگر کې د صوري فلسفې تطبیق کېږي.

پوهنیزه فلسفه د عمومي فلسفې په شان نظري، توصیوي او تحلیلي ده. پوهنیزه فلسفه په دې نظر ده چې کوښښ کوي د انسان، ټولني، او نړۍ په اړه تیوري گانې وباسي چې په هغوسره د پوهنیزې پلټنې او سلو کې ساینسونو سره ټکر کوونکي واقعیتونه یا واقعي معلومات (data) تر نظم لاندې راولي او تعبیر یې کړي. پوهنیزه فلسفه هغه وخت توصیوي کېږي چې هغه هدفونه مشخص کوم چې پوهنه یې باید ترسره کړي او هغو ته د رسېدو لپاره له عمومي وسایلو نه کار اخلي هغه بیا هغه وخت تحلیلي کېږي چې نظري او توصیوي تیوري گانې روښانه کوي. لکه چې وروسته به یې وینو تحلیل گر موږ د پوهنیزو نظریو او طریقو معقولیت، له نورو نظریو سره د هغو توافق او هغه طریقې تر بحث لاندې نیسي چې موږ په سطحې فکر سره مسخ کېږي. دی موږ د مفکورو منطق او په هغو واقعي معلوماتو باندې چې غواړي شرح یې کړي د هغو ناکافیتوب ازمیبي. هغه تر هر څه ډېر، کوښښ کوي هغه بېلې معناگانې رڼې کړي چې په پېچلو پوهنیزو اصطلاحاتو پورې تړلې شوي وي لکه "ازادي"، "توافق"، "وده"، "تجربه"، "ارټیاوي"، او "پوهه" اوس موږ دې ته تیار یو چې د فلسفې بېلې بېلې څانگې په تېره میتافزیک (metaphysics) وڅېړو په دې چې دغه څانگې په پوهنې پورې اړه لري.

دحقيقت ماهيت

ميتافزيك په عمومي ډول دنظري فلسفې څانگه ده. دهغه مركزي
ټكي دحقيقت نهايي ماهيت دى. ميتافزيك غواړي دغسې پوښتنوته
خوابونه ووايي: ايا كاینات كومه عقلي طرحه لري، يا هغه په نهايت
كې يو بې مانا څيز دى؟ ايا هغه چې موږ يې دماغ گڼو په خپل ذات
كې حقيقت دى، يا محض دحرکت په حال كې يو شكل دى؟ ايا دټولو
ژونديو موجوداتو سلوك په عليتې ډول سره ټاكل شوى دى، يا ځينې
موجودات لكه انسان د ازادې كومه درجه لري؟

ډېر خلك دساينس په هكېدو سره په دې فكر كې شول چې
ميتافزيك نور نوله رواج نه ولويد، ساينسي فكرونه ددوى په فكر
دباور وړ دى، ځكه چې هغه اندازه كېدلى شي. په داسې حال كې چې
ميتافزيكي نظريې نه دتصديق وړ معلومېدلي او نه هم په عمل كې
تطبيق كېدلى شي، خونن ورځ موږ پوهېږو چې ميتافزيك او ساينس
دواړه بېل فعاليتونه دي او هر يو په خپل ذات كې ارزښتناك دى. دواړه
دعمومي ويناوو او حكمونو دكولو په لټه كې دي، خو ميتافزيك له
دغسې مفهومونو څخه بحث كوي چې دهغو بېلگې ټاكل كېدلى نه
شي لكه: "حقيقت"، "تغير"، "ځان" او "روح".

دا ددې مانا نه لري چې ميتافزيكيان دساينس پروا نه كوي.
برعكس ساينس په خپله دحقيقت دماهيت په اړه چې ميتافزيك يې
دحل كولو په لټه كې دى مسایل پيدا كوي، ساينس هم په ميتافزيكي
گڼيو باندې ډډه كوي. ډېر خلك دغه واقعيت نه درك كوي. الفريد
نارت وايټ هيد (Alfred North Whitehead) په خپل يواثر كې چې دايدوياگانو
ماجر (Adventure of Ideas) نومېږي وايي چې "هېڅ ساينس له غير شعوري

میتافزیک نه چې هغه په ضمنی ډول سره پخوا تر پخوا فرض کوي
زیات مصون کېدلای نه شي. هسټوي فزیک پوه مایکس پلانک (Max
Planck) ورسره سر خوزوي.

"ساینسي علمي تصویر چې په تجربو سره لاسته راغلی وي، تل
یوازې یو نږدې اټکل پاتې کېږي. لږو ډېرینه وپشل شوي ماډل او
څنگه چې دهر مادي څیز شاته یو احساس شته دی، نو دهر څیز شاته
چې انساني تجربه یې حقیقي بڼې یو میتافزیکي حقیقت پروت
دی. (۱)

زموږ ډېرو سترو ساینس پوهانو دالبرت انشتاین په شمول دخپلو
ساینسي کشفونو په پایله کې ځانونه اړلیدلي چې میتافزیکي
مفکورې تر فارمول لاندې راولي.

داسمه ده چې ځیني فیلسوفان میتافزیک پالتو څیز گڼي، دوی
خپل پام منطق او دپوهنې تیوري ته اړوي، دغه دریغ دمدافعی وړ دی،
خو ډېر عام نه دی، ډېر فیلسوفان پر دې عقیده دي چې دمنطق او پوهې
تیوري خامخاله میتافزیکي گڼېو څخه راوځي. دبرتراند رسل (Bertrand
Russell) په فکر په هر فلسفي لیکوال کې یو پټ میتافزیک شته دی، چې
په معمولي ډول غیر شعوري وي، حتی که دهغه موضوع میتافزیک هم

(۱) "میتافزیک کره اغېزمن کوي، نه یوازې په طبیعت باندې دکنټرول په کولو سره،
نه دفزیکي وسیلو په ورکولو سره چې دیپلو بېلو موخو لپاره به ترېنه کار
واخیستل شي. بلکې نظریو ته د شکل په ورکولو سره په دې اړه چې طبیعت څه
شي دی او هغه څنگه باید کنټرول شي، دمناسبو هدفونو په ښودلو سره هغه
دغه څه داخلاقیاتو دتیوري له لارې کوي چې د ارزښتونو په ښاوي او دشته والي
او پوهې په هکله دنظریو په ټولې باندې ښاوي."

وي، دی نږدې په يقين سره د عقيدې د غسې يو غير انتقادي سيستم لري چې دهغه څرگند استدلالونه پرې باندې ډډه لگوي.

ميتافزیک په دې نږدې کلونو کې خپل پخوانی دريځ تر ډېره حده بېرته گټلی دی. ساينس بې له شکه ډېر مادي پرمختگ کړی، خو که حتی دانسان ټولې مادي اړتياوې هم پوره شوي وي، دی په دغې نړۍ کې پوره آرام نه دی، انسان په طبيعت کې يو ميتافزیکي موجود او د دغسې هڅې خاوند دی چې غواړي د عمومي پوهې له بېلو بېلو ډگرونو او شخصي تجربو څخه د څيزونو د نهايي ماهيت په اړه يو څه پوهاوی تر لاسه کړي.

ميتافزیک او پوهنه

ميتافزیکيان په پوهنيزې تيوري او عمل کې د دغسې پوښتنو په اړه بحثونه لټوي چې علمي ځوابونه نه لري. د مثال په توگه دغه ميتافزیکي پوښتنه چې دانسان ژوند کومه موخه لري او که نه، او که يې لري دهر بيالوجيکي تکامل په مطالعه کې څه شی په ضمني ډول پروت دی؟ که يو محصل د تکامل په مطالعه کې دې نتيجه ته ورسېږي چې ډډه ژوند يوازې هغه وخت مفهوم لري چې شخص دی يې ورپورې وټېږي، په دغه حال کې دی بايد له ځان نه وپوښتي چې په خپل ژوند کې کومه غايه وڅاري. د ميتافزیکي درېغ غوره کول به په دغسې پوښتنو کې ورسره مرسته وکړي. بيا هم د دماغ د ماهيت موضوع په نظر کې ونيسي. ښوونکي زياتره وايي "که سباوون خپل دماغ خپل درس ته متوجه کړي په ښوونځي کې به هېڅ ستونزه ونه لري" د ښوونکي په نظر دماغ دلته څه مانا لري؟ ايا دماغ له جسم نه بېل دی؟ دواړه څنگه يو له بل سره تړلي دي؟ ايا دماغ د فکرونو رښتيني سرچينه ده؟ ممکن هغه څه چې موږ يې "دماغ" بولو ځانته يو

خانگړی واحد هېڅ نه وي، فزيولوجيکي او د ساپوهنې مطالعاتو موږ ته مشخص حقایق را په لاس کړي دي او د سایبرنيک پوهانو (cyberneticians) دماغ یا مغز له کمپیوټر سره پرتله کړي دي، خو دغسې پرتلې سمې نه دي. هغه دماغ د نهایی ماهیت په اړه موږ ته قناعت نه راکوي، بیا هم دلته په میتافزیک باندې پوهېدل او په میتافزیکي ډول سره فکر کول له ښوونکي سره کله چې هغه د موضوعاتو نهایی مانا ترکتني لاندې نیسي مرسته کوي.

ټول ښوونکي د حقیقت د ماهیت په اړه نظرونه په زړو کې گرزوي. دوی د کایناتو د ماهیت، د انسان د برخلیک، د طبیعت او له طبیعت نه تراخوا، د همیش توب، اوښتون او د خیزونو د نهایی موخې په اړه نظرونه لري، که څه هم هغه به نا څرگند وي دا هغه موضوعات دي چې میتافزیکیان یې په ټولو مهالونو کې خان ته کش کړي دي. په واقع کې هغومره ډېر چې په میتافزیکي ابعادو کې د پوهنیزې مسلې تر بحث لا ډېر دقیق، دوام لرونکی او صبور تفکر جلبوي بل بحث یې جلبولی نه شي.

د میتافزیکي نظریو شمېر بیخي ډېر دی، خو دلته زموږ د موخې لپاره به د فلسفې فکر د ځینو "ښوونځیو" مطابق په ډولونو ووېشل شي. عمده ښوونځی یې چې هره یوه یې فرعي وېشونه لري دادي: "ایدیالیزم"، "ریلیزم"، او "پرگماتیزم". که موږ وگورو چې دغه ښوونځي د حقیقت د ماهیت او له پوهنې سره دهغه د تړاو په اړه څه وايي، موږ به پر دې وتوانېږو چې د دغې موضوع په هکله لاروښانه فکر وکړو.

پخوا تر دې چې په خپل بحث پیل وکړو د احتیاط یوه کلمه موږ فلسفه په فکري ښوونځیو کې داسانې لپاره یانې د پوهاوي داسانې لپاره سره وېشو. فیلسوفان هم باید په بېلابېل ډول او هر یو یې په خپل اصالت سره وڅېړل شي. د مثال په توگه جان لاک (John Locke) او

ایمانویل کانت (Emanuel Kant) دغسی طرزونه رامنخته کړي، چې په هغوسره یې عنعنوي فلسفي مسایل په نوي ډول حل کړي دي. ژان ژاک روسو (Jean Jacques Rousseau) او فریدک نیچه (Friedrich Nietzsche) لاریات په فردي اصالت باندې ټینګ ولاړ وو او که څه هم سورن کییرکیگارد (Soren Kierkegaard) او ژان پال سارنر (Jean Paul Sartre) دشته والي د فلسفي (existentialism) خاوندان وو، دوی هغومره چې په افکارو کې سره موافق وو، هغومره مخالف هم وو، یو زده کوونکی وروسته له هغه چې فیلسوفان یې په بنوونځیو کې وکتل بیا دې هغوی دانفرادي سوچ والو په حیث مطالعه کړي.

ایدیالیستي میتافزیک او پوهنه

فلسفي ایدیالست ادعا کوي چې نهایی حقیقت په طبیعت کې روحي دی نه جسمي، ذهني دی نه مادي څه وخت چې دلرغوني ایلیات فیلسوف پارمینیدز (Parmenides) وویل چې "هغه څه چې په فکر کې نه راځي حقيقي کېدلای نه شي" او هغه وخت چې ارتر شوپنهاور (Arthur Schopenhauer) وویل چې "نړۍ زما تصور دی" دوی د ایدیالزم میتافزیکي عقیده څرګنده کړه، ایدیالست زموږ د چارپېری فزیکي نړۍ له شته والي نه انکار نه کوي، لکه دکورونو، غرونو، ستورو او بنارونو نړۍ چې زموږ حواس موږ له هغوسره اشنا کوي، خو دوی عقیده څرګندوي چې دغه څیزونه که څه هم حقيقي دي په نهایت کې حقيقي نه دي، دغه څیزونه دیوه لاپېر اساسي غیر مادي حقیقت مظاهر دي، دغه حقیقت به یا شخصي وي یا غیر شخصي، د عیسوي ایدیالست لپاره نهایی حقیقت د دريو کسانو خدای دی (د درې ګڼوني عقیده) دا غیر شخصي روح نه دی لکه هسې چې د جارج هیگل (Georg Hegel) لپاره دي.

عیسوي ایډیالست له نورو ایډیالستانو سره په خپلې عقیدې کې توافق ښکاره کوي چې انسان دغسې موجود دی چې ازاده اراده لري او په خپله دخپلو کړو مسول دی، افلاتون د انسان روحیه (spirit) دروح (soul) په څېر گڼي چې هغې دایدیاگانو (ideas) دپوره او باندني نهایي هسک څخه را ولاړېږي. جارج برکلي (George Berkeley) دعیسوي ارتودکس نظر غوره کوي چې وایي: روح نه فاني کېدونکي دی او خدای تعالی هغه ددې لپاره شته کړی دی چې په دغه نړۍ کې تر ازمون وروسته دتل لپاره ژوند وکړي. دکانت په نظر انسان هم ازاد اوهم مجبور دی، ازاد ترهغه ځایه چې دی روحیه ده او مجبور تر دې حده چې دی یو فزیکي موجود او د طبیعي قانون تابع دی. دهېگل ایډیالست په نظر انسان دمطلق (Absolute) یوه ژوندی برخه ده. دابدی روحیې (Eternal spirit) هغه بڅری چې پر مړیني کې بېرته ورکش کېږي. پر دې ډول ایډیالستان په دې کې سره یو دي چې انسان یو روحی موجود (spiritual being) دی، خو په دې کې سره وران دي چې هغه له نهایي روحی حقیقت سره چې له هغه نه راوځي په څه ډول کت مت تړلی دی.

ایډیالستان پر دې عقیده دي چې ماشوم په نهایت کې دروحی کایناتو یوه برخه ده او روحی برخلیک لري چې هغه په خپلو پرتو استعدادنو سره حاصل کړی دی. له دې امله پوهنه دماشوم او دطبیعت دروحی عناصرو ترمنځ باید په حتمي ډول صمیمي تړاو پیدا کړي. پوهنه باید دانسان او طبیعت ترمنځ په دغه طبیعي همغږیتوب باندې ټینگار وکړي کله چې ماشوم طبیعي نړۍ مطالعه کوي دي باید هغه دغسې لوی ماشن ونه گڼي، چې له روح او له مقصد نه غیر چلېږي. دی باید کاینات هغسې وگڼي چې مفهوم او مقصدلري.

ایډیالستي ښوونکي دسقراط په شان دایدیاگانو په هسکېدو باندې سروالی کوي، دغسې پرنسیپونه یې نه گڼي، چې دزده

کونکي لپاره خارجي وي، بلکې دننه په هغه کې يې دغسې امکانات بولي چې انکشاف ته اړه لري، له ايډيالست بنوونکي نه هم دا توقع کېږي چې د بشرد پر بڼه صفتونه تر پوره معکني اندازې پورې په خپل ځان کې څرگند کړي، تر څو چې د تقليد وړ گرځېدلی شي. د سقراط، افلاطون او کانت په شان دې پر دې عقیده دي چې ډېر بڼه طريقه داده چې پوهه له زده کونکي نه را وويستله شي. "نه دا چې په هغه کې" تخته شي "خو دا هغه لومړنۍ منلې شوې موضوع ده چې بنوونکي يې شايد "راوباسي" نه معمولاً هغه قسم چې زده کونکي يې د ځان لپاره غوره کوي

د وطن پالنې اوله هېواد سره د مينې په اړه د جاري شکمني په نظر کې نيولو سره موږ بايد په ياد ولرو چې ډېر ايډيالستان د وفا لرلو په فلسفې باندې اعتقاد لري، له دې امله چې ويل کېږي دولت تر فرد نه په اوږده مهال کې ډېر لوی شخصيت دی. دغسې ټول چې له خپلو برخونه ډېر مهم دي، زده کونکي ته بايد بنودنه وشي چې دخپل هېواد او هغې ټولني درناوی وکړي چې په کې زېږېدلی دی. دی بايد دخپل هېواد او خپلې ټولني کلتوري بنسټونه او ايډيالونه په خواخوږۍ سره مطالعه کړي. دهغه خپله ازادې به يوازې په هغه تناسب وده وکړي چې دی هم خپل ملت او هم د ملت په برابر کې د شخصي خدمت احساس ته انکشاف ورکړي

نو پوهنه يوه ايډيالست ته څه مانا لري؟ ماته په دې باب د هرمن هورن (Her man Home) نه بل بڼه تعريف معلوم نه دی، دی وايي: "پوهنه خدای تعالی سره د دغسې په فزيکي او ذهني لحاظ منکشف شوي انسان د ابدي عمليي عالي توافق دی لکه هسې چې د انسان په عقيدوي جذباتي او ارادي چاپيريال کې څرگنده شوې وي"

ریلتي میتافزیک او پوهنه

د فلسفي ریلیزم بنسټیز اصل دادی چې ماده نهایی حقیقت دی. د دغه فکر له مخې غرونه، ونې او ستوري د کتونکو افرادو په ذهنونو کې یانې د دایمي کتونکي (Internal Observer) په ذهن کې محض ایډیاګانې نه دي. هغه په خپلو کې او په خپل ذات کې له دماغ نه په ازاد ډول بېل شته دی. ریلستان که څه هم د مادي په نهایی حقیقت کې سره یو دي، خو دوی په نورو اړخونو کې سره وران دي او په دې ډول دوی به په څو فرعي بنوونځیو کې سره ووېشل شي. نن ورځ د هغې لویې ډلې له یوې خوا "عقلي ریلزم" او له بلې خوا "طبیعي" یا "علمي ریلزم" دی.

عقلي ریلزم: دغه عنعنه به په "کلاسیک ریلزم" او "مذهبي ریلزم" سره ووېشله شي. د مذهبي ریلزم لوی شکل سکولاستیزم (Scholasticism) درومن کاتولیکي کلیسا رسمي فلسفه ده. دواړه بنوونځي (د اتن فیلسوف، ارسطو، نه اغېزمنې دي، خو په داسې حال کې چې عقلاني ریلستان ارسطو ته نېغ گوري، سکولاستیکان هغه ته په نامستقیم ډول مراجعه کوي او خپله فلسفه په سان تاماس اکویناس (San Thomas Aquinas) باندې بنا کوي، اکویناس د کلیسا له مذهبي تعلیماتو سره د ارسطو د نظریو په گډولو سره یوه نوې عیسوي فلسفه وایستله چې وروسته په تامزم (Thomism) باندې یاده شوه. تامزم د اړول شوي افلاتونزم په مخالفت کې ووت چې د اکویناس د وخت زیاتره مذهبي پوهان پر معتقد وو.

کلاسیکي او مذهبي ریلستان وایي چې مادي نړۍ حقیقي ده او د هغوله دماغ نه بهر وجود لري چې مشاهده کوي یې، خو تامستان وایي چې هم ماده او هم روح خدای تعالی هست کړې او خدای تعالی په خپل لوړ عقل او لطف سره یو منظم او عقلي کاینات خلق کړې دی.

دغه واقعیت چې خدای تعالیٰ کاینات خلق کړې دهغه حقیقت کافی ثبوت دی. تامستان پر دې عقیده دي چې هرڅه خدای تعالیٰ خلق کړي باید حقيقي اوسي. روح که څه هم تر مادې ډېر حقيقي نه دی، تر هغه نه ډېر مهم دی، روح دشته والي "لالور" طرز دی، ځکه چې خدای تعالیٰ په خپله روح دی او هغه په هر لحاظ پوره دی، تامستان څنگه په دغو ټولو باندې پوهېدلي دي؟ په الهام سره، دانجيل له تاریخ نه، له مخکې له مخکې وینا نه، د حضرت عیسیٰ له تعلیماتو نه چې ددوی په فکر هغه دټولو انسانانو لپاره د خدای تعالیٰ کلام دی، خو دوی وايي چې ددوی علم له عقیدې نه غیر له نورو لارو سره هم حاصل شوی دی، دوی وايي چې موږ دغه علم له عقل او تجربې نه هم ترلاسه کوو، چې له هغه نه ددې لپاره کار نه اخیستل کېږي چې ددوی عقیده له منځه یوسي، بلکې ټینګه یې کړي تامستان دا هم څرګندوي چې انسان له روح او جسم سره چې دده ماهیت جوړوي د مادې او روح اتحاد دی، دوی وايي چې موږ ازاد او دخپلو کړو مسول یو خو دوی دا هم وايي چې موږ نه فنا کېدونکی یو او ددې لپاره دځمکې پر سر ایښودل شوي یو چې دخپل خالق درناوی اوله هغه سره مینه وکړو او پر دې ډول دتل تر تله لپاره نیکمرغي وگټو.

طبیعی او علمي ریلزم: د فلسفي ریلزم دغه څانګه په اروپا کې د پنځلسمو او شپاړلسمو پېړیو په بهیر کې له ساینس، یوځای هسکه شوه. دهغې ستر ویاندان فرانس بیکن (Francis Bacon)، جان لاک (John Lock)، جان ستيورت مل (John Stuart Mill) او ډیوډهيوم (David Hume) دي. په شلمې پېړۍ کې رالف بارتن پيري (Ralph Barton Perry) الفرت نارت وایت هیل او برتراند رسل د همدغې ډلې له سوچوالو څخه دي. طبیعي ریلزم چې شکمن او تجربی مزاج لري، وايي چې فلسفه باید د ساینس افایي توب او سخته نیونه خپله کړي، څنگه چې زموږ

شاوخوا نړۍ حقيقي ده تر فلسفې څخه ډېره دا د ساينس دنده ده چې دهغې خواص وپلټي، د فلسفې وظيفه داده چې د بېلو بېلو ساينستونو مفهومونه سره منسجم کړي، دکايناتو تر ټولو مهمه خاصه داده چې هغه دايمي او زغموونکي دي. اوښتون حقيقي دی، خو هغه د طبيعت د دايمي قانون له مخې پېښېږي چې کائيناتو ته دوام ورکوونکي جوړښت ورکوي، دنړۍ دايمي توب دهغو اوښتونونو په برابر کې چې واقع کېږي پس منظر دی او بايد وارزول شي. طبيعي ريلستان د روحي قلمرو له شته والي يا نه انکار کوي يا پر دې عقیده دي چې دهغه شته والی ثابت کېدلی نه شي او په دې توگه هغه په فلسفي لحاظ اهميت نه لري.

طبيعي ريلستان څرگندوي چې انسان يو بيالوجيکي عضویت دی چې ډېر منکشف شوی عصبي سيستم او په خپل ذات کې اجتماعي تمايل لري. د دې لپاره اړه نه شته چې فرض شي دهغه کلتوري کارنامې دهغه بېل واحد له امله دي چې دماغ يا روح نومېږي. هغه څه چې موږ يې "فکر" بولو په واقع کې نه بلکې په درجه کې له نورو هغو سره ورته والی لري لکه ساه کښنه، يوشانته کونه او ميتابولزم. زياتره علمي ريلستان د ازادې ارادې شته والی نه مني، استدلال کوي چې فرد دهغه په ارثي جوړښت باندې د فزيکي او ټولنيز چاپيريال په ټکر سره ټاکل کېږي. هغه څه چې د انتخاب ازادې معلومېږي په حقيقت کې په عليتي ډول ټاکل شوی دی. څنگه چې نړۍ د ريليسټ په نظر له انسان نه په خپواک ډول وجود لري او په هغو قوانينو سره اداره کېږي، چې موږ په هغو باندې کنترول نه لرو. ښوونځي بايد د موضوع مرکزي زړی انتقال کړي، چې زده کوونکي به له نړۍ سره اشنا کړي. کاتوليکي ريلست اضافه کوي چې څنگه چې دکايناتو نظم او همغاړيتوب د

اسماني تخليق موجود دی، مور باید طبیعت دخداى تعالى دمخلوق په حیث مطالعه کړو.

دهغه په فکر دپوهنې لومړی دنده داده چې انفرادي شخص دبل ژوند لپاره اماده وگرزوي. دکلاسیکي ریاست په فکر دپوهنې مقصد دادی چې شاگرد په دې قادر کړي چې په عقلاني لحاظ بڼه متعادل شوی شخص شي. دهغه چا په عکس چې هغه به بس خپل فزیکي او اجتماعي چاپیریال ته "بڼه متوافق" وي. دفردي په خپله یا بې اختیاري څرگندونې او ابتکاري تخليق درناوی کېږي، لکه چې په نورو فلسفو کې هم همدغسې کېږي. خو ددغو غولوونکو خصوصیاتو محصولات لازياتو مطالعاتو ته اړه لري.

پرگماتېست میتافزیک او پوهنه

فلسفې پرگماتېزم که څه هم زیاتره ځایي امریکایي فلسفه گڼله شوي په واقع کې دبرتانوي د امپیریسیم (empiricism) له عنعنې نه راوتلي چې وایي مور بس دومره پوهېږو چې زموږ حواس یې تجربه کوي. پرگماتېزم دخپل دایمي اوبستون په تیوري کې هر اکلېتس (Heraclitus) ته مخ اړوي چې ترسقراط نه دمخه اوسېده. امریکایي مخکښه پرگماتېستان چارلز پیرس (Charles Pierce)، ویلیم جیمز (William James) او جان ډووي (John Dewey) دي چې دوی ټول په خپلو طریقو او استنتاجونو کې سره اختلاف لري. دپیرس پرگماتېزم له فزیک او ریاضیاتو نه اغېزمن دی او دډووي له ټولنیزو علومو او بیالوجی نه. دجیمز فلسفه شخصي، سیکالوجیکي او حتی مذهبي ده. پرگماتېزم ترریلزم او ایډیالزم نه تر زیاتې اندازې دشلمې پېړۍ له حالاتو نه متاثر شوی دی. دمثال په توگه پرگماتېزم د ۱۹۲۰م کال په لسېزې کې په فردي اصالت یا فردیت

پرگماتست عقیده خرگندوي چي تغير دحقيقت جوهر دی او مور
 بايد تل دي ته تيار اوسو چي دخپزونو په کولو کي تغير ومنو،
 دپوهني موخي او وسيلي بايد اورپدونکي او دبيا نظر اچولو لپاره په
 پرله پسې ډول خلاصي وي هغه بايد په عقلي او عملي ډول تعقيب
 شي. وسيلي خپلو غايو ته محلي دي او غايي ممکن ددوي له ذريعو
 څخه راووي پوهنه پر دي ډول هم غايه او هم وسيله ده. غايه پر دي
 ډول چي غواړي انسان اصلاح کړي او ذريعه پر دي ډول چي هغه ديوه
 عمل دکولو طريقه ده دننه په پوهني کي دسپلين په عمومي ډول بايد
 دشاگرد له محسوسو علاقه سره مخالفت ونه کړي. بلکي بايد دهغو له
 منځ څخه وده وکړي.

پرگماتست وايي چي څنگه حقيقت دهغه له چاپيريال سره ديوه
 شخص له متقابل عمل نه پيدا کېږي. ماشوم بايد نړۍ مطالعه کړي
 ځکه چي هغه پرې اثر کوي. بس هغسي چي ماشوم له خپل چاپيريال نه
 چي په کي اوسېږي بېل کتل کېدلی نه شي داسې هم ښوونځي په خپله
 له ژوند نه بېل کتل کېدلی نه شي. پوهنه ژوند دی او دهغه لپاره آماده
 توب نه دی ترڅو چي کېدونکي ده درسي موضوع بايد په هغوموجودو
 مسلو پورې وتړل شي چي زده کوونکي ورسره مخامخ کېږي او ټولنه
 يې دخپل کولو په اندېښنه کي ده.

پرگماتست دريلست او ايديالست پر خلاف معتقد دی چي انسان د
 طبيعت پر اساس پلاستيکي او تحول منونکی دی. دپرگماتست په نظر
 ماشوم يو کارنده عضويت دی او دخپلو تجربو په بيا رغولو او تفهيم
 کولو باندې په پرله پسې ډول بوخت دی. له دي امله چي ماشوم له نورو
 سره په يوځای کېدو سره وده کوي دی بايد دا زده کړي چي دافرادو په
 ټولنه کي واوسي له هغوسره همکاري وکړي او له ټولنيزو هيلو او
 اړتياوو سره ځان په ذکاوت سره توافق ته ورسوي.

دا امریکایي شاگرد لپاره د پراگماتزم نړۍ لید دریلزم او ایډیالزم تر فلسفې په یقیني ډول ډېر په زړه پورې معلومېږي. پراگماتي فلسفې داسې هم د ښوونکو په پوهنه کې ډېر پروگرامونه فعال کړي دي. دا مسئله نه ده چې پوه شو ولې؟ امریکایي کلتور غیر متجانس او په تعدد بنا دی. امریکا نه ملي مذهب، نه لرغونې پاچايي او نه د ماضي درناوی لري. شکمنه او ډېنسامیکي ټولنه تر دايمي فلسفې ډېر دتغییر قدر کوي. ددې درناوی کوي چې ټولو څېزونو ته د ولې په نظر وگوري او ددې قدر کوي چې انسان په طبیعت کې تثبیت کوونکی او کشف کوونکی دی. هغه وخت چې ویلیم جیمز څرگنده کړه چې پراگماتزم د سرواښې موخه کایناتو مانا لري دغسې کاینات چې تشرېح خلاص وي دهغه امریکایي لوستونکي په توپو شول، ځکه دا هغه نړۍ وه چې ډېرو همدغسې گنله چې په کې اوسېدل. بس هغسې چې د امریکې سرحدونه د لوېدیځ پر لوري د نامحدود بحر الکاهل پر لور تېل وهل کېدل پر دې ډول نړۍ د پوره نا محدودو امکاناتو ډگر معلومېده. ځایي له باورنه ډک او تجربیي. دا پراگماتزم او د امریکې دخلکو مزاج و.

پایله

له دغه لنډ بیان څخه موږ پوهېدلی شو چې فلسفه که څه هم ټولو پوښتنو ته چې کوي یې په ټولیز ډول ځوابونه ورکولی نه شي، خو یو لړ دغسې ممکن مختلف ځوابونه تهیه کوي، چې زموږ فکرونه پراخ کړي او د شخصي انتخابونو په کولو کې له موږ سره مرسته وکړي، زده کړه لکه هسې چې په بل فصل کې به یې ونیسیم د واقعیتونو له غوندو ډولونه چې په علمي ډول تثبیت شوي دي لازياته مانا لري. هغه د سوچ وهلو او د دغسې کشفونو له حدود څخه د اخرا تلو مانا هم لري.

باندې ټينگار کاوه په داسې حال کې چې دستر کساد (depression) په بهير کې يې د ډېرې ټولنيزې وينتيا غوښتنه کوله.

پرگماتيزم په يو لړ بېلو بېلو نومونو ياد شوی. له پرگماتيزم نه (د پېرس ابتکار) انسترومينتېلزم (instrumentalism) پورې، ډووي دخپل عمر په وروستيو کلونو کې وروستنی تر لومړني غوره وباله، يو څه په دې چې انسترومينتېلزم ډېر مادي ښکاره کېده. د پرگماتيزم ستر موضوعات دادي:

داوښتون حقيقت.

دانسان پر اساسي ډول اجتماعي او بيولوجيکي طبيعت.

د ارزښتونو نسبت.

له انتقادي ذکاوت څخه کار اخيستن.

پرگماتېستان پر دې عقیده دي چې نړۍ نه په هغو نظريو پورې تړلې ده او نه ترېنه خپلواکه ده چې انسان يې دهغې په اړه لري. حقيقت دانسان دهغه له خپل منځي کره ("interaction") څخه را ولاړېږي چې دی يې له خپل چاپيريال سره لري. حقيقت دټول هغه څه ټوليز دی چې موږ يې تجربه کوو. انسان او دهغه چاپيريال سره "برابر" يا "منسجم" دي. دواړه دهغه لپاره چې حقيقي دي په برابره اندازه مسول دي. نړۍ تر هغه حده پورې مانا لري چې انسان په هغې کې مانالولي. که په خپله کاینات کوم ژور مقصد ولري هغه له انسان نه پټ دی. پرگماتيزم چې هيومنستي (humanism) مزاج لري پر دغه شعار باندې عقیده لري چې وايي "انسان دټولو څيزونو معيار دی." ويليم جيمز دتعليم کړي فرد په حق باندې ټينگار کوي او وايي چې هغه خپل حقيقت په خپله جوړوي په داسې حال کې چې پېرس او ډووي څرگندوي چې دحقيقت واقعيتونه (facts) دمتخصصانو په تېره دساينس پوهانو له خوا په ډېر ښه ډول تثبیتېږي.

نو د علم هغه ډول کوم دی چې فلسفه یې غواړي تر لاسه کړي؟ دا هغه ډول دی چې لکه برتراند رسل ډېر ښه ویلي چې هغه "زمونډ د تینگو معتقدانو، تعصباتو او دعقایدو د ډگرونوله انتقادي کتنې څخه راولاړېږي. هغه پوښتنې چې هغو ته ځوابونه په قطعي ډول ورکول کېدای شي، هغه زیاتره په ساینس پورې اړه لري، نورې پوښتنې - نظریې - توصیې او تحلیلونه په فلسفې پورې اړه لري. د پوهنې د فلسفې مطالعه د پوهنې د تیورۍ او تمرین لپاره موږ د دغسې مسلو په اهمیت باندې پوهوي، هغه موږ پر دې باندې قادر کوي چې فلسفي مسلي دهغې رڼا لپاره وگورو چې د پوهنې په موضوع گانو باندې یې اچوي.

دویم فصل

پوهه او ارزښت

په نېر فصل کې مې استدلال وکړ چې دپوهنې تیوري او تمرین د انسان د ماهیت او د حقیقت د ماهیت په اړه چې په پای کې فلسفي خصوصیت لري ایډیاګانې پخوا تر پخوا فرض کوي. دپته مې اشاره وکړه چې که ښوونکي دخپل ژوندانه دنده په بڼه او معقول ډول سره ترسره کړي له هغو میتافزیکي فرضیوسره باید حتماً مخامخ شي. بحث پرې وکړي او شاید تغیر ورته ورکړي چې دده سلوک تر څه حده پورې په هغو زهري کېږي.

ددې لپاره چې له ښوونکي سره مرسته وشي چې دغه کار وکړي ما هغه میتافزیکي تیسونه مطالعه کړل چې په پوهنې باندې یې په واقع کې اثر اچولی دی. خو پوهنه ترمیتافزیک ډېر پخوا تر پخوا فرضیه مني، هغه دپوهې ماهیت او دهغه څه ماهیت چې ارزښتناک دي هم پخوا تر پخوا فرض کوي. ددې لپاره چې دغه ایډیاګانې په ډېرو ټولیزو اصطلاحگانو کې پوره رڼې شي. موږ فلسفي ته مخ اړوو.

پوهه د مریبونو په کسب کې غټه پانګه ده. ښوونکي په اساسي ډول دخپلو زده کوونکو له عقلاني انکشاف سره علاقمند دي. حتی څه وخت چې دی دهغو له جسمي روغتیا او جذباتي هوساینې سره علاقمند وي هم باید دباور وړ پوهې له مخې قضاوتونه وکړي، نو دښوونکي لپاره مهمه ده چې دخان لپاره فلسفي فکر وکړي چې پوهه په پای کې په څه اوزې. د فلسفي هغه څانګه چې له پوهې نه بحث کوي پوهپوهنه (epistemology) نومېږي. فیلسوف د پوهې پوه په حیث پر دې ډول دپوهې د ماهیت په اړه سوچ کوي دی پوښتي چې څه شی دی هغه

چې په ټولو بېلو فعاليتونو کې چې دپوهېدلو په عمليه کې راځي سره
مشترك وي؟ دمثال په توگه دپوهېدلو او عقيدې کولو ترمنځ توپير څه
شي دی؟ له هغو معلوماتو نه چې حواس يې تهيه کوي اخوا موږ څه
پوهېدلی شو؟ دپوهېدلو دعمل او دهغه ترمنځ چې پرې پوهېږو رابطه
څه شي ده؟ موږ څنگه ښودلی شو چې پوهه حقيقت دی؟

پوهېدو له ساينسپوه نه په متفاوت ډول نسبت واقعيتونو (facts) ته
له مفکورو سره علاقمند دی دمثال په ډول دسأه پوه دنده داده چې
معلومه کړي څه په واقع کې څنگه فکر او احساس کوي. له بلې خوا
پوهېدو دا موضوع څېړي چې دهغو روحياتي مفکورو لکه "حسن کول"
"ادراک" زده کړې او "تقويه کولو" مانا څه ده؟ دی دا هم څېړي چې
معلومه کړي که سآه پوه هغه په سمه تطبيق کوي. که سآه پوه دغسې
ونه کړي، دی واقعيتونه په غلطه بيانوي.

دښوونکي له نظره په پوهېدنې کې دهغو ډېرو مهمو څرگندتوبونو
نه يوه يې دپوهې دپېلو بېلو ډولونو ترمنځ ده. موږ دلته دپوهې لپاره
پوهېدنې ته دپدمې په حيث دپوهې ډولونه گورو. بيا به په لاعمومي
ډول هغو پوهېدنو ته وگورو چې دفلسفولويو ښوونځيو وړاندې کړې
دی.

پوهې ډولونه

وحی شوي پوهه. په ساده ډول وحی شوي پوهه به داسې بيانې شي
چې هغه پوهه ده چې لوی څښتن انسان ته څرگنده کړې ده. لوی څښتن
په خپلې عالمي پوهې سره ځينو انسانانو ته وحی کړې چې هغه
حقيقتونه بيان کړي چې هغه ورته څرگند کړي دي. ترڅو دغه
حقيقتونه وروسته بيا ټول بشر ته څرگند شي. ديهودانو او عيسويانو
لپاره دلوی څښتن کلام تورات او انجيل دی. دمسلمانانو لپاره قرآن

مجید او دهندوانو لپاره بگواد گیتا (Bhagavad-gita) او اویانیشادونه
(Upanishads) دی (۲).

څنگه چې هغه دخدای تعالی کلام دی هغه دتل لپاره حقیقی دی. خودغه حقیقتونه که څه هم له طبیعت نه اخوا نازل شوي دي، هغه ژبې چې په کې بیان شوي دي له طبیعت نه اخوا نه دي، له دې امله دیني پوهان ډېر وخت په دې استدلال تېروي چې کوم هغه کلمات او افادې چې په دغو سپیڅلو نصوصو کې راغلي، په دقیق ډول مانا کړي، دغه بحثونه هسې بحثونه نه دي، د دیني معتقد لپاره په نړۍ کې ترټولو ډېر مهم حقیقتونه هغه دي چې دیني پوهان دهغو په اړه بحث کوي. ددغو نصوصو دتعبیر او تفسیر جوهر دادی چې هغه ابدی حقیقتونه چې په دغو کلامونو کې قیدشوي دي دریا په شان روښانه کړي.

استشراقي پوهه

وحیه شوي پوهه لوی څښتن ورکړې او له انسان نه دباندې پوهه ده استشراقي یا دنېغ ادراک پوهه (intuitive knowledge) هغه پوهه ده چې یوڅوک یې دخپل داخلي ادراک په شېبه کې دننه په خپل ځان کې مومي. دننۍ پوهه یا استشراق په شعور کې دیوې ایډیا یا نتیجې هغه سملاسي توپ دی چې دغیر شعوري یا داوړدې مودې له لړۍ سره پیداکېږي. سمله لاسه موږ ددغسې مسلې لپاره حل مومو چې زموږ لا شعور له هغه سره ورځي، اوونۍ او حتی کلونه لاس په گریوان و. دلشعور دغه پخوانی زیار دی چې استشراق یا نېغ درک شېبه په شېبه

۱۱ بگواد گیتا او اویانیشاد اسماني نصوص نه دي لکه چې ددغې ترجمې لیکونکی وایي بگواد - گیتا دهندوانو هغه سپیڅلی کتاب دی چې له فلسفي مکالمې نه جوړ دی. دهندوانو دعتنوي طبقې دندې او لوړ روح ته دیوگنا نظریې شرح کوي. ویونکی او قهرمان یې کرشنا دهندوانو خدای دی او پانیشاد دویداگانو ددرېیمې څانگې پوهن لیک دی او دانسان او کایناتوله ماهیت څخه بحث کوي مترجم

هغه ته هسکونه او په ظاهر کې دهغه باوریتوب ورکوي. موږ په خپلو بصیرتونو باندې د باور تیا احساس کوو، بس پر دې چې دهغو لپاره مو زیار ایستلی دی بې له دې چې په هغه خبر و اوسو. موږ درو حیاتي اثرې له امله په هغه له خوښۍ نه باغ باغ کېږو چې په ډېرې مودې کې مو پرې لگولي چې دیوې مسلې لپاره حل ومومو او اوس دادی سمله لاسه مو دکشف په خوښۍ کې لاسته راغلي ده. موږ پر دې هم له خوښۍ نه باغ باغ کېږو چې ددغې اثرې کشف موږ ته زموږ د ذهني ملکاتو د پوره توب احساس را کوي.

خو موږ باید داستشراق د عمل او د اصلي استشرافي پوهې ترمنځ توپیر وکړو ټولو سترو عقلائي کارنامو ته ځینې شکل بڼونکي استشراق یا خلا لزمي بنکاري فلسفې، تیسونه، ساینسي کشفونه او هنري اثار ټول داسې بنکاري چې له ځینو لومړنیو بصیرتونو څخه پیدا کېږي چې هغه بیا وروسته رنېږي او په پوره ډول بیانېږي، خود هغې سرچینې چې هرڅه وي پوره شوي ساینسي تیوري داستشرافي پوهې کومه بڼه نه ده. هغه په مشاهدې سره یا د تجربې په عمل سره یا په دواړو سره تائید شوي او په منطقي لحاظ سره منسجمه او متوافقې ده. څه وخت چې د ساینسي تیوري لپاره د علم دعوه کېږي نو هغه د تائید وړ عمومي فرضیې یا گڼې په حیث وړاندې کېږي، نه دهغه د پیدا کونکي د شخصي استشراق په حیث. نو استشرافي پوهه څه ته وایي؟ دا هغه پوهه ده چې دیوه شخص د تخیلي لید یا شخصي تجربې په ځواک چې وړاندې کوي یې وړاندیز یې کېږي او منله کېږي.

هغه حقیقتونه چې په هنري اثارو کې نغښتي دي داستشرافي پوهې یوه بڼه ده هومر، شکسپیر او مارسی پروست ټول دانسان د زړه په اړه حقیقتونه بیانوي. موږ باید هېڅ په زړه کې ونه گرزوو چې دغه حقیقتونه په شاهدو، یا محاسبو یا تجربو سره وازمیو. ځکه چې دغه

حقیقتونه فرضیې نه دي. هغه دبصیرتونو په څېر وړاندې شوی دي او موږ یې داستشراق له مخې حقیقي گڼو. تصوفی لیکنې. شخصي ژوندلیکونه او مقالې ټولې داستشراقی پوهې انعکاسات دي. موږ په خپله هم داستشراقی پوهې یو څه په تېره دنورو خلکو په اړه په خپل خان کې لرو. دا هغه پوهه ده چې موږ دخان په اړه له تجربې او له نورو سره له خپلې تجربې نه ترلاسه کړې ده. موږ په هغې باندې په یقین سره سوچ کړی دی. خو موږ هغه منظمې عقلي مطالعې یا مشاهدوي ازموینې ته تسلیم کړې نه ده. موږ دغسې نه دي کړي په دې چې ورته اړتیا نه لرو. دا هغه پوهه یا خبرتیا ده چې دخپلې تجربې په بهیر کې مو ژوره کړې پراخه کړې او سمه کړې ده.

عقلي پوهه

دا هغه پوهه ده چې موږ یې یوازې له عقل نه په کار اخیستنې سره ترلاسه کوو بې له دې چې دچارو درښتیني حالاتو په مشاهدې سره ملگري وي دصوري منطق اصول او ننگه ریاضیات یوازې ددغه مجرد استدلال بېلگې دي. دهغوی حقیقت یوازې په مجرد استدلال سره دمشاهدې وړ دی. دمنطق دغه اصل په نظر کې نیسو چې دهغې له مخې دوه سره متناقضې ویناوې په هماغه یو وخت کې حقیقي کېدلی نه شي. "فیدو سپی دی" او "فیدو سپی نه دی" په دغو دواړو ویناوو باندې په هماغه یوه مهال کې استناد کېدلی نه شي. یا دریاضی په دغه اصل باندې نظر واچوی چې که "الف" تر "ب" نه لوی وي او "ب" تر "ج" نه لوی وي نو بیا "الف" تر "ج" نه لوی کېږي. بل مثال:

که دبوینگ ۷۴۷ الوتکې دفلاینګ فورترس تر الوتکې نه لویه وي او فلاینګ فورترس تر پایپر کلب نه لویه وي نو بوینگ تر پایپر کلب نه لویه کېږي. دغه دواړه پرنسپونه په واقعي مثال کې ښودل کېږي. خو

دواږه له دغو مثالونو نه بېل حقيقي دي د عقلي پوهې اصول به د حس په تجربې باندې تطبيق شي. خو له هغه څخه نه استنباط کېږي. هغه دبصيرتې پوهې پر خلاف، زموږ له احساساتو نه سوا د اعتبار وړ او په عالمشمول ډول د اعتبار وړ دي.

عقلي پوهه له محدود ديتونونه هم خالي نه ده. هغه په اساسي ډول مېرډه او صوري ده. له منطقي روابطو او غير شخصي مفهومونو څخه بحث کوي او جذباتي اړتياوې او د چارو واقعي حالات په نظر کې نه نيسي. له دې کبله چې موږ د چارو د شرايطو په منځ کې په جذباتي ډول سره ژوند کوو عقلي پوهه په ډېر مشکل سره بسنه کوي. موږ استشرافي او تجربې پوهې ته هم اړتيا لرو او هغو ته موږ ډېره اړتيا لرو. دا هم د بحث وړ ده چې عقلي پوهه څومره په عالمشمول ډول د اعتبار وړ ده او څومره بس دغسې بنکاري. موږ ټول تر څه حده پورې دکلتور تر اغېزې لاندې يو او ممکن داسې وي چې حتی د صوري منطق اصول يوازې دهغو لپاره د اعتبار وړ وي چې په اروپايي ژبو غږېږي او په هغو کتبه گوريو کې سوچ کوي چې دغه ژبې يې په غېږ کې نيسي. پر دې باندې هم شک څرگند شوي دي چې که عقلي پوهه په نهايت کې په عقلي ثبوت ولاړه وي. د مثال په ډول د يوه فکري بنوونځي له نظره د سوچه رياضياتو اصول د پرله پسې توب په اساسي بصيرت باندې بنا شوي دي.

تجربې پوهه

په دې وختو کې کومه پوهه چې په خاص ډول مهمه ده تجربې پوهه يا هغه پوهه ده چې د حواسو په شواهدو سره تائيدېږي. په ليدلو، اورېدلو، بويولو، حس کولو او څښلو سره موږ دخپلې شاوخوا نړۍ په اړه مفکوره پېنځوو. تجربې پوهه نو له هغو نظريو څخه جوړه ده چې

د مشاهده شویو یا حس شویو واقعیتونو (facts) پر اساس ترلاسه کېږي. په داسې حال کې چې عقلپال (rationalist) راته وایي چې "په څیزونو بڼه فکر وکړه. (think things through) تجربه پال (empiricist) مصلحت راکوي چې "کتنه وکړه او ووينه" (look and see) ♥

د تجربې پوهې مثال عصري ساینس دی. ساینسي فرضیې یا گڼنې په مشاهده یا په تجربه کولو سره ازمیلي کېږي چې وگورو کومه فرضیه په ډېر قانع کوونکي ډول سره دیوي تاکلي پېښې یا پدیدې باعث کېږي. سره له دې هم یوه فرضیه هېڅکله په مطلق ډول نه په اثبات رسېږي او نه زده کېږي، هغه یوازې لږ وډېر "احتمالي" (probable) ښودله کېږي. تجربې احتمال شاید ځینې وختونه یقین ته نږدې وي، خو موږ به هېڅکله په دې یقیني نه شو چې راتلونکي به تېرې ته ورته وي او پر دې ډول موږ به هېڅکله په مطلق ډول متقین نه شو چې هغه پېښې یا پدیدې به تر دې وروسته گت مټ په هماغو طریقو سره سلوک وکړي چې تراوسه یې په ځینو طریقو سره کړی دی.

داهم باید وویل شي چې زموږ حواس شاید په ځینو وختو کې موږ وغولوي لکه څه وخت چې یو لرگی چې په اصل کې سم سیده وي په اوبو کې کوږ ښکاري. لکه هسې چې سقراط تر زهر څښلو نه شپې دمخه وپوښتل "ایا زموږ حواس په خپل ذات کې حقیقت لري؟ ایا هغوی ناسم شاهدان نه دي؟" پر هغه برسېره زموږ حواس زموږ دمفکورو تر اثر لاندې راغلي او مقید شوي دي موږ میل لرو هغه څیز درک کړو. چې دهغه درک دننه زموږ په توان کې وي، نو موږ مکان

♥ پورتنۍ جملې به په ترتیب سره داسې تعبیر شي "په سم او ژور فکر کولو سره حقیقت ومومه" او په څیرکتلو او څیر لیدلو سره حقیقت درک کړه" په بله ژبه لومړنی د عقل، وچ تفکر او استدلال او وروستی د حواسو له لارې د حقیقت پلټل غواړي

مترجم

دیوه دایمی شالید په شان گنو چې په هغه کې دننه په زمان کې بی ساری پېښې یو په بل پسې پېښېږي. د مکان او زمان دغه درک نږدې په یقیني ډول د هغه دانکشاف په یوې خاصې مرحلې کې زموږ د کلتور یوه پدیده ده.

صلاحیتي پوهه

موږ د پوهې یوڅه اندازه حقیقي گنو نه له دې امله چې هغه موږ په خپله ازمیږلی. بلکه له دې امله چې هغه په ډگر کې د صلاحیت خاوندانو تثبیت کړې ده. زه به له شک نه منم چې کانبرا د استرالیا مرکز دی. چې وړانگه په یوې ثانیې کې ۱۸۱.۲۸۱ میله لاروې او چې د وایرلو جگړه پر کال ۱۸۱۵م کې شوې وه زه دې ته اړ نه یم چې دغه واقعیتونه په خپله تثبیت کړم لکه هسې چې ورته اړ نه یم د لوگارتېم جدول په خپله و ازمیږم.

زه دغه ټول د معلوماتو په حیث گنم ځکه چې زه هغه په دایرت المعارفونو کې او په هغو اثارو کې مومم چې متخصصانو تالیف کړي دي زه د دغو متخصصانو کلام منم ځکه چې غواړم په خپله شخصي انرژۍ په خپلو هغو شخصي پروجو ولگوم چې یا له دغو تثبیت شویو واقعیتونو نه یا ترینه خوا درومي، نړۍ زما لپاره تر حد نه زیاته لویه ده چې وکولی شم ټول هغه څه زه په خپله تثبیت کړم چې په کې پېښېږي.

کومه هغه پوهه چې زه یې مسلمه گنم زما پراختیاوو او زما په علاقمني پورې اړه لري. که زه وغواړم چې د معلوماتو لپاره خان په دې پوه کړم چې کیوبیزم (cubism) څه شی دی یا د نیوتن د حرکت قوانین کوم دي زه یې په دایرت المعارف کې لټوم. خو که مطلب مې دا وي چې بی معلومات راټول کړم. معلومات ټولوم، خو که وغواړم چې په کیوبیزم یا

په نیوتني میخانیکیت باندې پوه شم بیانو زما لپاره حتمي کېږي چې ددغو څیزونو اصول په خپله تثبیت کړم، ددې د ویلو ضرورت نه شته، چې زه کیوبیزم یا میخانیکیت له سره نه اختراع کوم خو زه دهغو اصولو له لارې فکر کوم په کومو باندې چې هغه بنا شوی دی ترڅو چې زه د هغو مقصد ووینه. زه په کیوبیزم باندې هغه وخت پوهېږم چې زه هغه هنري مقصدونه ووینم کوم چې کیوبستانو دخانو لپاره ټاکلي دي او هغه وسایل چې دهغو په استفادې سره یې تر سره کړي دي.

زه دنیوتن د حرکت په قوانینو هغه وخت پوهېږم چې هغه استدلال درک کړم چې هغه پرې باندې بنا شوی دی او هغه نتایج چې ورته منتهی کېږي او هغه شواهد چې دهغو په تائید راټول شوي دي کوم څه چې زه یې مسلم گڼم هغه لاپخوا تردې پوهه وه، دنیوتن د حرکت قوانین په ساینسي ډول تثبیت شوي دي. هغه اوس تجربې پوهه ده، نو د "صلاحیتي پوهې" (authoritative knowledge) اصطلاح په خپل اهمیت کې تر پوهې پوهنې نه زیاته روحیاتي ده.

هغه دڅیزونو له طبیعت نه بحث نه کوي چې زه پرې پوه یم، هغه زما دپوهېدلو له طریقې څخه بحث کوي، هغه هغو کلتوري محصولاتو ته نه راجع کېږي چې موږ یې پوهه گڼو بلکې هغې طریقې ته راجع کېږي چې زه په هغې سره دغه محصولات دخان لپاره تخصیصوم "صلاحیتي پوهه" هغه تثبیت شوي پوهه ده چې زه یې د بل چاپه صلاحیت سره منم. تردې ځایه پورې مو ځینې هغه بېلې بېلې کتبه گوري گانې وکتلې چې دپوهې په نامه منلې شوي دي. راځئ چې اوس یو پراخ نظر واچوو او وپلټو چې دمخکښو نېوونځیو فلسفو دپوهې په اړه په عمومي ډول او په پوهنې پورې دهغې په باب څه ویلي دي.

ایدیالستي پوهنه او پوهنه

دایدیالستي عنعنې دننه بېلو بېلو فیلسوفانو دپوهې ډول ډول تیورۍ گانې ایستلي دي. افلاتون دسقراط په شان په دې فکر و چې پوهه چې دحواسو له لارې ترلاسه کېږي. تل غیر یقیني او نیمگړي وي، ځکه چې مادي نړۍ دلاپوره وجود د کرې یوازې اړول شوی نقل دی. حقیقي پوهه یوازې د عقل محصول دی په دې چې عقل هغه ملکه ده چې دهغوی له مادي څیزونو څخه خوا دڅیزونو سوچه روحي شکلونه مجسموي.

جارج هېگل دغه افلاتوني مفکوره لامنظمه کړه چې ویل یې پوهه یوازې ترهغه حده پورې دااعتبار وړ ده چې یو سیستم جوړوي. څنگه چې نهایی حقیقت عقلي او منظم دی دحقیقت په اړه زموږ پوهه تر هغه حده پورې حقیقي ده چې هغه هم دیوه سیستم په شان منظمه وي. څومره چې زموږ دپوهې سیستم لاجامع وي او څومره چې هغه ایدیالگاني چې په غېږ کې یې نیسي لامتوافقي وي ویل کېږي، چې هغه لاهرحقیقت لري. دغه اصل په معمولي ډول دحقیقت د"ربط تیورۍ" (coherence theory) په نامه یادېږي. دغه اصل پر دې نظر بنا دی چې وایی دپوهې یوه خاصه موضوع تر هغه حده پورې مهمه کېږي چې هغه په خپله ټولیزه قرینه کې ولېدله شي، نو ټولې ایدیالگاني او تیورۍ گانې باید دپوهې دپرله پسې انکشاف کېدونکي سیستم په "حل کې دهغوی د"ربط" په قرار تائیدې شي.

ډېر عصري ایدیالستان دکانت په پیروي پر دې فکر دي چې دپوهېدلو جوهر په هغو معلوماتو باندې دمانا او نظم تحمیل دی چې دحواسو په ذریعه ټولېږي. دتدریس مقصد نه هغومره دی چې زده کوونکي ته دمعلوماتو خړۍ وړاندې شي بلکې دادی چې ورسره مرسته

وشي، چې له دغو معلوماتو نه مفهوم او نظم وباسي، ځينې ايديالستان چې "شخص پالان" (personalists) ورته ويل كېږي هم پر دې فكر دي چې زده كوونكي بايد خپل معلومات خپلو پخوانيو تجاربو ته مربوط كړي ترڅو هغه څه چې دى يې زده كوي په شخصي ډول دهغه لپاره مهم اوسي.

ريلستي پوهپوهنه او پوهنه

ريلست دكانت دغه نظر ردوي چې وايي دماغ دحواسو په معلوماتو باندې خپلې گټه گورۍ گانې تحميلوي لكه "عليت" او "جوهريت". ددې په عكس ريلست پر دې فكر دى چې هغه نړۍ چې موږ يې درك كووداسې نړۍ نه وه چې موږ په خپل دماغ كې جوړه كړې وي، بلكې هغسې نړۍ ده لكه هسې چې ده، عليت، جوهريت او دطبيعت نظم ددماغ طرحې نه بلكې په خپله دڅيزونو خاصيتونه دي. داسمه ده چې طبيعي ساينس دنړۍ بېل تصوير وركوي پر خلاف دهغه چې ورځنۍ تجربه يې وركوي. دغه ټينگ ميز چې پر هغه باندې دغه توري كارم دفزيك پوه لپاره دنه ليدونكو وړو ټوټو ټولگي دي، خوله دې څخه يوازې دا څرگندېږي چې په بېلو بېلو وسيلو سره دنړۍ بېل اړخونه لېدل كېږي نه داسې چې دغه اړخونه هغسې مظاهرات دي چې دكتونكي له خوا تركيب شوي وي.

نو د ريلست لپاره يوه ايديا يا يوه قضيه هغه وخت حقيقي ده چې دنړۍ له هغو خاصيتونو سره توافق كوي چې غواړي بيان يې كړي. دنړۍ په اړه فرضيه بس پر دې چې يوازې له پوهې سره توافق كوي حقيقي نه ده، كه نوې پوهه له پخوانۍ سره اړخ لگوي دا پر دې ده چې پخوانۍ پوهه حقيقي ده، يانې له دې امله چې پخوانۍ پوهه له هغه سره چې اصل موضوع ده توافق كوي، نور يې د مطالبو توافق او

نښلېدل (coherence) حقيقت نه خلقوي، بلکې وايي چې کله دوه يا زياتې تيورۍ گانې دنړۍ د مربوطو خاصيتونو په اړه له هغو خواصو سره توافق کوي چې دوی يې بيانوي طبيعي ده چې هغوی به يو بل تائيدوي.

نو حقيقي پوهه هغه پوهه ده چې له نړۍ سره هغسې چې ده توافق کوي، انسان د وخت په تېرېدو سره د پوهې دغسې زېرمه غونډه کړي چې دهغې حقيقت په وار وار تائيد شوی دی. وده کوونکي شخص ته ددغې پوهې دغوره شويو برخو ورکول د ښوونځي تر ټولو مهمه دنده ده. نو په پوهنې کې ثوبت له ښوونکي سره وي چې د کلتوري ميراث انتقال کوونکي دی دا ښوونکي نه زده کوونکي دی چې بايد فيصله وکړي په ټولگي کې کوم مضمون ولوستل شي، که دا موضوع پر دې ډول وي چې د زده کوونکي شخصي اړتياوې او علاقمني پوره کړي، دا تر ټولو ښه نو د زده کوونکي راضي ساتل دسمې موضوع د انتقال کولو په تناسب ډېر لږ مهم دی، زده کوونکي ته ددغسې پوهې درس ورکول چې ډېر اهميت ولري دپوهنې حقيقي غايه ده، د زده کوونکي راضي ساتل ددغه هدف لپاره يوازې وسيله او د تدريس گټوره ستراتيژي ده.

پرگماتې پوهپوهنه او پوهنه

پرگماتېستن پر دې عقیده دي چې دماغ نظر دې ته چې زغمونکي او منونکي وي بايد فعال او کشف کوونکی وي. دماغ له دغسې نړۍ سره نه مخامخ کېږي چې له هغې نه بېل او سوا وي، دغه معلومه نړۍ تر يوه حده پورې د دماغ له خوا چې پېژني يې جوړه شوې ده. حقيقت يوازې خارجي واقعيت ته د انسان د نظريو په مطابقت کې پروت نه دی، ځکه چې واقعيت د انسان او چاپېريال تر منځ له کړو نه راوځي او حقيقت دپوهې خاصه ده، نو حقيقت څه ته وايي؟

پرگماتستان ددغې ادعا مسول گڼل شوي چې وايي يوه ايديا هغه وخت حقيقي وي چې "کار کوي" دغه تور که پر ځای وي يوازې په ويليم جيمز باندې وارد دی چې وايي يوه ايديا هغه وخت حقيقي وي چې کله هغه په افقي ډول او که ممکنه وي په ساينسي ډول وازمويل شي. قانع کوونکي نتايج راوړي. نو د نمونه وي پرگماتست لپاره ديوي ايديا حقيقت هغو عواقبو ته منحصره وي چې څه وخت چې د عمل په ډگر کې واچوله شي. په افقي ډول سره مشاهده شي.

پرگماتستان دا هم وايي چې د پوهې د ترلاسه کولو لپاره "ذکاوت طريقه" ډېره بڼه طريقه ده. دوی وايي چې موږ هغه وخت په څيزونو په اعلى درجه پوهېږو چې مسايل مشخص او حل کړو. ذکاوت همدا چې له کومې مسلې سره مخامخ شي د حل لپاره يې فرضيې وړاندې کوي. هغه فرضيه چې په هغې سره مسئله په ډېر بری سره حل کېږي. هغه ده چې د مسلې واقعيتونه شرح کوي. دا هغه څه دي چې ډوډي ورته "تائيد شوی بيان" وايي. د پوهنې هغه بيان چې په افقي ډول او په عمل کې يې تصديق شوی وي او شايد دنورو مسلو لپاره دنورو فرضيو د پيدا کولو په موخه اساس وگرځي.

د پرگماتست په فکر بنوونکي بايد دخاصو مسلو په اړه د زده کړې شرايط برابر کړي دکومو حل چې دهغه زده کوونکي به دهغو د اجتماعي او فزيکي چاپيريال د بڼه پوهېدلو پر لور وهڅوي. بنوونکي او ټولگي دواړه ددې پر ځای چې دموضوع دعنعنوي جوړښت پيروي وکړي بايد په هرې هغې پوهې باندې استناد وکړي چې دهغې خاصې مسلې د حل کولو لپاره گټور وي له کومې سره چې دوی بوخت وي لکه "د عصرونو په بهير کې حمل او نقل" "اوسني جنسي اخلاقيات" يا "ژوند په يوه هندي کلي کې" له همدغه عملي طرز نه بايد دلوستلو، ليکلو، او رياضي زده کولو په مهارتونو کې هم کار واخيستل شي.

دپرگماتېست په قول شاگرد ته ټول مضمونونه هغه وخت لا ډېره مانا
پيدا کوي او هغه يې دماغ ته په اسانۍ سره سپاري چې هغه له هغونه
دخپلو علاقمنديو او اړتياوو دپوره کولو لپاره دوسيلو په حيث استفاده
کولی شي.

دپرگماتېست په فکر يو ماشوم يو طبيعي زده کوونکی دی ځکه چې
هغه په طبيعت کې پلټونکی يا کنجکاو دی، هغه به له هر هغه څه نه
ډېره زده کړه وکړي چې هغه دی دکشفولو او فکر کولو لپاره وتخنوي،
ښوونکی دپلټنې دغې روحيې ته بايد وده ورکړي، ددې پر ځای چې
هغه څه زده کوونکي ته تدریس شي چې نور يې ورته تجویز کوي
ښوونځی بايد زده کوونکی وهڅوي چې:

الف- هغه څه زده کړي چې دهغه په اړه په خپله دپلټلو احساس
کوي.

ب- ددغسې مضمونونو په اړه لکه ساينس، ادبيات او تاريخ
دپلټنې احساس وکړي، وروستی دستور مهم دی په دې چې ښوونکی
به غير مسول وي چې که دی شاگرد وهڅوي چې هغه دده هر دستور او
خيال تعقيب کړي. دپرگماتېست لپاره اصلي ټکی دا دی چې زده
کوونکي بايد له پلټنې نه زده کړه وکړي په داسې حال کې چې
ښوونکی بايد دپلټنې حس وهڅوي دهغو مضمونونو په اړه چې دهغه
دغه حس په پوره ډول جايزه وويني.

ارزښتونه او پوهنه

په پوهنه کې ارزښتونه هر چېرې پېڅې ډېر دي. ارزښتونه د ښوونځي د عمل په هر اړخ کې دخپل دي. هغه د غوره کولو او پرېکړې کولو د ټولو موضوعاتو لپاره اساس جوړوي.

ښوونکي د ارزښتونو په استفادې سره شاگردان ارزوي او شاگردان ښوونکي ټولنه د زده کړې کورسونه د ښوونځي پروگرامونه او د تدریس څرنگوالی ارزيايي کوي او ټولنه د مریبونو له خوا ارزيايي کېږي. څه وخت چې موږ په پوهنيزو عملونو باندې قضاوت کوو او هغه وخت چې موږ د پوهنيز سیاست د ارزښت تحمین کوو، موږ له څه راز ارزښتونو نه کار اخلو؟ د ارزښتونو عمومي مطالعه د ارزښت پوهنې (axiology) په نامه یادېږي. ارزښت پوهنه له درې عمده پوښتنو څخه بحث کوي (۱) دا چې ارزښتونه افاقی دي یا عندي، یا نې شخصي یا غیر شخصي. (۲) دا چې ارزښتونه ثابت دي یا تغیر منونکي. (۳) دا چې ارزښتونه درجه ییزه لري (hierarchy) لري یا نه، راځی چې اوس دغه موضوع ځانې په لنډ ډول تریخت لاندې ونیسو.

دا چې وویل شي ارزښتونه په افاقی ډول وجود لري، مانا یې داده چې هغه په خپل ذات کې له انساني مرجحاتو نه غیر وجود لري. داسې ارزښتونه لکه ښه والی، حقیقت او ښکلا عالمي حقیقتونه دي. هغه دڅیزونو د ماهیت برخې دي، ځینې څیزونه په افاقی ډول حقیقي دي، ځینې څیزونه په خپل ذات کې ښکلي دي، پوهنه افاقی ارزښت لري او په خپل ذات کې ارزښتناکه ده. دا چې فکر وشي ارزښتونه ځاني یا ذهني دي دا ادعا کول دي چې هغه د شخصي مرجحاتو انعکاس دی. دا چې ارزښتناک دی، یو څوک ارزښت ورکوي هر هغه څیز چې ارزښتناک دی همداسې ده نه په خپل ذات کې بلکې له دې امله چې داسې

پېښېري چې يو څوك ارزښت وركوي. د مثال په ډول كله چې وويل شي چې پوهنه ارزښتناكه ده مانا يې داده چې يو څوك په خپله پوهنې ته ارزښت وركوي، يا دا چې ځينې كسان پوهنه ارزښتناكه گڼي.

ځيني كسان داسې استدلال كوي چې داسې ارزښتونه شته چې هغه مطلق او دايمي دي. دغه ارزښتونه نن ورځ هم هماغسې د اعتبار وړ دي لكه پخوا چې وو او هغه د هر چا لپاره د نژاد او طبقې له توپير نه پرته د تائيد وړ و. كله كله استدلال كېږي چې سخاوت د ټولو انسانانو لپاره هر چېرې او په هر مهال كې ښه كار دى، نور كسان بيا وايي چې ټول ارزښتونه د انسانانو غوښتنوته نسبت لري ځنگه چې زموږ غوښتنې تغير كوي پر دې ډول هغه ارزښتونه چې افاده كوي يې هم تغير كوي، نو پر دې ډول غوښتنې او ارزښتونه دنويو تاريخي حالاتو، نويو مذهبونو په ساينس كې، دنويو انكشافاتو په تكنالوژۍ كې، دنويو كشفونو په پوهنې كې د پرمختگونو او داسې نورو پر وړاندې تغير كوي، دغه ارزښتونه به په تجربې ډول راشي او د عمومي په محضر كې به وازمېيل شي، هغه ممكن د عقلي دماغ يا ټينگې عقيدې نتيجه وي. د مثال په توگه موږ به وښيو چې كه درجه ټاكل ارزښتناك وي موږ به مطلق ډول هو يا نه ويلای نه شو. ممكن وي يا ممكن نه وي او هغه په هغو اشخاصو پورې اړه لري چې په كې دخپل دي. په هغو مقصدونو پورې چې ډوى ورته كار كوي په هغې لارې پورې چې پرې درومي او په هغو نتيجو پورې چې توليدوي يې موږ به ځنگه پوه شو؟ په عمده ډول د هغو معيارونو پر اساس چې تعليم كړي كسان يې مني، دغه معيارونه به مطلقو ارزښتونو پورې ډېر نږدې تړلي دي، يا لږو ډېر په هغو ارزښتونو پورې چې لږو ډېر دايمي دي. دغه ټكي په ظاهر كې مهمل ښكاري خو ودې شي چې سم وي موږ به ځنگه په هغو معيارونو پوه شو چې په هغو سره زموږ ارزښتونه تغير كوي كه چېرې موږ داسې يو

دایمی خیز په لاس کې ونه لرو چې دهغه په برابر کې دخپل تغیر اټکل وکړو؟ دقاعدې له مخې خوانان غوره گڼي چې خپل ارزښتونه شخصي اونسبي وساتي. دوی په هماغه طریقه چې خپلو خیزونو ته ارزښت ورکوي. غواړي تحول منونکي اوسې او خلاص ذهن ولري. په حقیقت کې دهر مطلق خیز فکر دوی په ژور ډول ریسروي. ممکن له هغو مطلقاتو نه پرته چې دوی یې غواړي لکه ازادې، عدالت او انساني پوهاوي.

دا چې یو سوچ وال د ارزښتونو پر وړاندې څه ډول سلوک غوره کوي دهغه په عمومي فلسفې پورې اړه لري. څنگه چې به یې وروسته څرگنده کړم فلسفي ایډیالست پر دې فکر دی چې د ارزښتونو دغسې لړۍ شته چې په هغې کې معنوی ارزښتونه تر مادي ارزښتونو څخه لوړ دي. ایډیالست مذهبي ارزښتونه لوړ گڼي پر دې چې دده په فکر هغه له موږ سره مرسته کوي چې خپل نهایی مقصد ته ورسېږي چې هغه له روحی نظم سره یوځای کېدل دي. فلسفې ریلست هم د ارزښتونوپه لړۍ عقیده لري. خو دې عقلي او تجربی ارزښتونه لوړ گڼي ځکه چې دده په فکر هغه له موږ سره مرسته کوي. چې له افایي حقیقت سره توافق وکړو چې هغه دطبیعت قانون او دمنطق اصول دي. فلسفې پرگماتست وایي چې ثابته درجه ییزه لړۍ هېڅ نه شته. دهغه په فکر احتمال لري. یو فعالیت هغسې بڼه وی لکه یو بل چې وي پر دې شرط چې هغه ضروري اړتیاوې پوره کړي او وسیله ییز ارزښت ولري، دی دهغو ارزښتونو پر وړاندې حساس دی چې ټولنه ورته قیمت ورکوي. خو دی پر دې عقیده دی چې دا ډېره مهمه ده چې ارزښتونه په تجربی ډول و ازمییل شي نه دا چې په عقلي ډول پرې سوچ وشي. دی ځکه دغسې فکر کوي چې دده په فکر ټول خاص ارزښتونه دلایلو ارزښتونو دخپلولو لپاره یوازې وسایل دي. مطلوبه داده چې ارزښتونه په

ساینتی او همدا راز په فلسفی ډول وڅېړل شي. د مثال په ډول که موږ وینو دلی شو چې امریکایان هماغو ارزښتونو ته ارزښت ورکوي چې نور خلک یې په نورو ځایونو کې ورکوي نو موږ به د دغسې بنیاد داینبودلو په لور ډېر وړاندې تللي یو چې په هغه باندې به بین المللي پوهاوی ممکن شي

اخلاقپوهنه او پوهنه

پوهنه په پراخ ډول د اخلاقي تثبیت په حیث گڼل کېږي. ښوونکي دې ته تل پام کوي چې څه باید وویل شي، څه باید وکړه شي او زده کوونکي باید څنګه سلوک وکړي، دوی له دې سره مینه لري چې اخلاقي ارزښتونه تلقین او فردي، اجتماعي سلوک اصلاح کړي یو ښوونکي په خپل ټولګي کې باید څه ډول اخلاقي سلوک تبلیغ کړي؟ کوښښ وکړي چې هغه سلوک پرمخ بوځي چې په خپله ورته ارزښت ورکوي؟ ایا دی باید د ځینو هغو خاصو خواصو وده وهڅوي چې دده په فکر مطلوب دي یا پرېږدي چې د زده کوونکي کره وړه دهغه دټولګیوالو د توقعاتو په برابر کې په خپله تشکل وکړي؟ دغو پوښتنو ته ځواب به په خپله دیوه کس په اخلاقي سلوکونو پورې اړه ولري دهر هغه ښوونکي لپاره چې خپل کسب جدي نیسي حتمي ده چې دغو پوښتنو ته ځواب ولري او خپل سلوک په حقه وښيي د اخلاقپوهنې مطالعه به په دغه کار کې له هغه سره مرسته وکړي.

اخلاقپوهنه دانساني سلوک په ډګر کې د ارزښتونو څېړنه ده. هغه له دغسې پوښتنو څخه بحث کوي لکه دټولو انسانانو لپاره ښه ژوند کوم دی؟ موږ باید څنګه سلوک وکړو؟ اخلاقپوهنه له دې سره علاقه لري چې دغسې ښه ارزښتونه تهیه کړي چې هغه د ښوونکو لپاره اساس وګرزي. یو وخت اخلاقي سیستمونه په دینونو پورې تړلي وو،

خو اوس دلوېديځې نړۍ اخلاقي سيستمونه که څه هم تر زياتې اندازې پورې له ديني تعليماتو څخه وتلي دي. په معمولي ډول له نورو دليلونو سره په حقه بنودل کېږي. لکه څنگه چې مو د مذهب په فصل کې وليدل دامريکي متحدو دولتونو کليسا له دولت څخه بېله کړې ده او په نتيجه کې د مذهبي تعليماتو زده کړه دامريکې په عامه ښوونځيو کې منع شوې ده. خو دغه بنديز په خپل وار دغسي غوښتنه هڅولې ده چې کوم راز اخلاقي روزنه بايد دهغه ځای ونيسي.

دلته دوه راز اخلاقي تيورۍ گانې مهمې دي: داستشراق فلسفه (intuitionism) او د "طبيعت فلسفه" (naturalism).

داستشراق د فلسفې پلويان وايي چې اخلاقي ارزښتونه په خپله د فرد له خوا په نېغ ډول درک کېږي. د دغه فکر له مخې موږ د يوه څيز سم توب او ناسم توب په ذاتي اخلاقي حسن سره درک کوو. هغه اخلاقي ارزښتونه چې موږ يې په دې ډول درک کوو په خپل ذات کې سم دي. دهغوی سموالی نه په منطقي ډول ثابت کېدلی او نه په تجربوي ډول ازمايل کېدلی شي. هغه په استشراق سره په نېغ ډول درک کېږي.

طبيعيون وايي چې اخلاقي ارزښتونه بايد دهغو معلومېدونکو نتايجو په دقيقې مطالعې سره وټاکل شي چې دهغو د تولد مسبب کېږي. د مثال په توگه که څوک په دې فکر وي چې تر نکاح نه دمخه فلاسته په اخلاقي لحاظ سره غلطه ده هغه بايد همدغسې فکر وکړي نه له دې امله چې د دغه ټکي په اړه اخلاقي حکمونه دمخه ايستل شوي دي. بلکې د شخصي مشاهدې يا په دغسې اړيکو باندې د ساينسي مطالعې داغيزو او عواقبو له نظره، هغه څوک چې داخلاقو د طبيعت تغير مني اخلاقي ارزښتونه يا غوره کوي، يا يې په حقه بڼي، دهغو ساينسي څېړنو له مخې چې د بڼه او بد په اړه څرگند شوي دي. داسې هم دي دغه انتخاب دا زمايل شوي ژوند د تجربو له مخې کوي چې دده په

فکر هغه دکړو تر ټولو ډېره بڼه لازمه ده. په لنډه ډول د طبیعت پال په فکر اخلاقي ارزښتونه باید هر انساني سلوک د عملي نتایجو په افاقي کتنې باندې بنا وي.

ایا اخلاقي ارزښتونه په هغه ډول تدریس کېدلی شي لکه هسې چې واقعي پوهه تدریسېږي؟ سقراط په دې لټه کې و، چې دغې پوښتنې ته ځواب ووايي. د دغې فرضیې له مخې چې اخلاقي ارزښتونه په هر فرد کې نغښتی دی، سقراط فکر کاوه چې ښوونکی کولی شي دغه ارزښتونه د شاگرد شعوري سطح ته هسک کړي. نو موږ به وویلی شو چې نیکې تدریس کېدلی شي که له نیکي نه مو مطلب داوي چې له شاگرد سره مرسته وکړو، چې په هغې پوه شي. ایا شاگرد به په هغه څه عمل وکړي چې زده کړی یې وي؟ موږ ټول په دې پوهېږو چې شاگرد به کوم شی زده کړی نه وي خو تر هغو چې په هغه باندې عمل وکولی شي؟ (۳) دلته نو بیا یو خنډ شته که له تدریس او تحصیل نو مو مقصد داخلاقو په اړه د پوهې ورکول او حاصلول وي په دې حال کې ارزښتونه تدریس کېدونکي دي. ښوونکی زده کوونکی ازمییلی شي چې دوی داخلاقو ارزښتونو په باب څومره پوهېږي. دوی له هغوسره دا مرسته هم کولی شي چې د عمل د بدیلو بهیرونو ترمنځ انتخاب وکړي.

خو هېڅ ښوونکی که څه هم خپله دنده به یې په دقیق ډول ترسره کړي وي تضمین نه شي کولی چې شاگرد به یې په ازمونه کې نقل ونه کړي، ښوونکی چې ډېر څه کولی شي هغه دا دي چې شاگرد (الف) پوه

^۳ سقراط دا هم فکر کاوه چې وگټو چې په خپله ښوونکی د فضیلت خاوند دی، په دې حال کې څومره چې شاگرد ته فضیلت ډېر درس ورکړل شي. هغومره به هغه فضیلت ډېر عملي کړي زما ځواب به دا وي: څومره ډېر چې د فضیلت خاوند ښوونکی د فضیلت په عمل باندې سروالي وکړي هغومره ډېر به شاگردان فضیلت عملي کړي.

شي چې څه شي سم او څه شي ناسم دی. (ب) پوه شي چې دا څه دغسې دی او (ج) پوه شي دهغه څه په اړه چې دې پوهېږي يو څه فکر وکړي چې بايد څه وکړي. که په دې برسېره شاگرد سم سلوک کوي نوښوونکي به دخپلو زحمتونو ثمره ليدلی وي.

ښکلا پېژندنه او پوهنه

ښکلا پېژندنه دښکلا په ډگر کې ارزښتونه څېړي. دښکلا دارزښتونو ارزونه په معمولي ډول ستونزناکه ده ځکه احتمال شته چې هغه شخصي او عندي وي. دهنر يو خاص اثر په بېلو بېلو کسانو کې ډول ډول اغېزې توليدوي (de gustibus non disputandum est) هغه کس هغه څوک دی چې حکم وکړي کوم عکس العمل به تر نورو مناسب عکس العمل وي؟

په رښتيا څوک خو داچې ومني چې دښکلا پېژندنې افاقي ارزښتونه موجود دي چې پر دې حال کې به موږ دا چې ښه هنر څه شي دی دمتخصصانو په حکم باندې دتکيه کولو انتخاب ولرو نو موږ به په ښکلا باندې دصلاحيتي معيارونه له مخې حکم وکړو او شايد ادعا وکړو چې دهنر هر هغه اثر چې ډېرې نومرې وگټي په تاريخ کې به لوړ مقام ونه لري. دمبتدي لپاره افاقي معيارونه گټور دي او هغه دنقد ددوام لرونکو معيارونو حيثيت لري. په ادبياتو، هنر او موسيقۍ کې داسې کتابونه چې شاگردان دارزونې او قدر کولو په موضوعاتو پوه کړي بايد ددغو معيارونو له مخې کښل شوي وي، خو دا واقعيت چې دصلاحيت خاوندنقادان کله يو اثر ارزوي ممکن په خپلو کې په پراخه پيمانه سره اختلاف ولري. موږ بېرته هغې پوښتنې ته ورگرزوي چې وايي: څوک دې ووايي چې کوم عکس العمل په رښتيا مناسب عکس العمل دی؟ له بده مرغه په دغې پوښتنې کې موږ ساينس ته مخ اړولی

نه شو. نو ساینسي پوهه دهنري اثارو په ارزونې کې تر زیاتې اندازې
 بیخایه ده، په ښکلا پېژندنه کې دپېریو په بهیر کې یوه مهمه پوښتنه
 داده چې هنر باید تمثیلي وي یا درامنخته کوونکي دتخیل محصول
 وي؟ دلومړي نظر له مخې هنر باید ژوند او انساني تجربې هغسې چې
 دي تمثیل کړي، مور باید دمنې یا لمر پریوتو منظره چې په طبیعي
 ډول انځور شوی وی په اسانۍ سره وپېژنو. مور باید دیوه گل لوبني
 دگلانو په چوپ ژوند سره چې هلته هر گل دپربنه توپل شوی او گلپانې
 یې دغسې ژوندی او طبیعي ښکاري چې مور دځان پر لوري کش کړي
 او مور مجبوره شو لمس یې کړو، دزړه په تل کې ورته ځای ورکړو،
 ددویم فکر له مخې هنرمند ژوندانه دهر اړخ په اړه چې علاقمند کوي
 یې ځان په بې اختیاره ډول افاده کوي. ایډیاګارډیګاس (Edgar Degas)
 وایي: "انځور باید هېڅکله نقل نه اوسي. هغه هوا چې مور یې
 دپخوانیو استادانو په انځورونو کې وینو هغه هوانه ده چې مور یې
 تنفس کوي." هنرمند ازاد دی هغه له خپلوشخصي میلونو او تجربو څخه
 تخلیق کوي، هغه دنړۍ دښکلا او کرغېړتیا په اړه خپل احساسات
 څرګندوي. شاید ویني چې نړۍ دده په فکر باید څنګه وي. دهغه په
 فکر رامنخته کوونکی بېحده ازادي لري چې له خپلې وسیلې نه په هغه
 ډول استفاده وکړي چې دهغه په گوگل کې دننه رامنخته ته کوونکی
 قوه یې ورهڅوي.

ددواړو فکرونو له مخې دهنر دخاصې سوژې او ډګر په اړه پوښتنې
 رامنخته کېږي. ځینې خلك فکر کوي چې که هنر دژوند افاده وي هغه
 باید له ټول ژوند سره سر او کار ولري. ناشولت، بې لارې شوی،
 ریشخند کېدونکی او بېساري. ځینې بیا وایي چې هنر باید ټولنیزه
 دنده تر سره کړي. هنرمند باید دخپل عصر له ټولو انسانانو سره
 وګرېږي. نه یوازې له یوې ځانګړې ډلې سره اوس یا وروسته، نور بیا

دهنرمن په تش نامه ټولنيز مسوليت باندې شك ښکاره کوي، ټولنه
تغیر کوي. یو هنرمن چې په یوه نسل کې به زېږېدلی وي خو د بل نسل
لپاره به تخلیق کوي، پر دې دې محکوم شي چې ويې نه شو کولی خپل
مهال وال خوښ کړي؟ هغه هنرمن چې خپل نقادان خوښ کړي دي په
غالب گمان چې دخپلو رامنځته کوونکو قوتونو پای ته به رسېدلی
وي، ځکه چې دهغه نقادان د منل شویو معیارونو له مخې قضاوت
کوي. په واقع کې هغه هنرمن چې دنقادانو له خوا رد شوی وي ممکن
حقيقي رامنځته کوونکی اوسي.

تدریس هم هنر دی. هغه خانله د ښکلا خاص ابعاد لري. مور وایو
چې ښه ښوونکي په خپل کار کې هنرمن دي، دا چې ددې مانا څه ده
وروسته به پري وغږېږم. دلته به خپله وعده ترسره کړم چې هغه د
ارزښت او اخلاقیاتو د تیورۍ گانو په اړه د دريو فلسفي ښوونځیو له
نظره په لنډ ډول بحث کول دي.

ایدیالستي ارزښتونه او پوهنه

دا یديالست لپاره اخلاقیات او ارزښتونه مطلق دي. دده په فکر ښه
حقيقي او ښکلی له یوه نسل نه بل ته او له یوې ټولنې نه و بلې ته په
بیخکي ډول تغیر نه کوي، هغه په خپل جوهر کې ثابت پاتې کېږي هغه
د انسان له خوا رامنځته شوي نه دي، بلکې په اصل کې دکایناتو
د ماهیت یوه برخه ده.

دا یديالست په فکر شاگرد ته باید پائیدونکي ارزښتونه او دا چې
دي، دهغو له مخې څنگه ژوند وکړي، تدریس شي، ځکه چې هغه دې
له هغه لالوی روح سره همغږې کوي چې دی ورپورې تعلق لري، دی
باید درک کړي چې نه یوازې په خپله په ده باندې یا ټولنې باندې یا
حتی په عمومي ډول په انسان بلکې دکایناتو په اصلي روح باندې تېری

کوي دهغه ارزښتونه يوازې هغه وخت تر هغې اندازې مهم کېږي چې هغه په نهايت کې دکايناتو له روحي نظم سره تړاو پيدا کړي، هغه نظم چې ښوونکي يې زده کوونکو ته روڼولی شي.

دايدیالست په فکر بدي نيمگړې نيکي ده نظر دې ته چې په خپل ذات کې مثبت خيز وي، هغه له بد تنظيم او دسيستم له نه شته والي څخه پيدا کېږي چې په کايناتو کې تر اوسه هم شته. څنگه چې موجود روح خپل خان وار په وار په کايناتو کې څرگندوي، نړۍ به نوره هم عقلي اولر پوره وگرزي او بدي ورو ورو له منځه لاړه شي. په حقيقت کې ديوه ايدیالست ښوونکي لپاره دهېڅ فکري ښوونځي له نظره بد ماشومان نه شته، بلکې يوازې هغسې ماشومان شته چې دکايناتو له اساسي اخلاقي نظم نه يالري غورځېدلی دی يا يې پوره درک کولی نه شي.

افلاتون پر دې نظر و چې ښه ژوند يوازې دنیکې ټولني په داخل کې ممکن دی. په خپل جمهوريت نومي اثر کې ښه ټولنه هغه بولي چې دفيلسوفانو پاچايانو ديوي ډېرې خاصې متقي ډلې له خوا چلوله کېږي، هېگل څرگنده کړه چې فرد خپل پوهاوی او ښه کار ونه له ښه دولت نه زده کوي چې دی دهغه يوه برخه ده. دکانت په نظر مطلوبه ټولنه هغه ده چې هلته انسانان يو بل دغايې په حيث گڼي نه دوسيلې په حيث. دهغه مشهور "مطلق شرط" (Categorical imperative) وايي چې موږ بايد پر دې عمل وکړو چې زموږ فردي اعمال لکه دطبيعت عالمي قانون په شان اوسي چې هغه ټول انسانان په ورته شرايطو کې سره وښلوي. (۴)

^{۴۰} کانت خپل "مطلق شرط" يا "قطعي ضرورت" په دغو الفاظو کې بيان کړی "په دې ډول عمل وکړه چې ستا دارادې څرگندونه ديوه عالمي قانون لپاره اساس په حيث په مهم ډول دتطبيق وړ کېدلی شي". ژباړونکی

که داسې وگڼو چې هېڅ څوک نه غواړي دهغه ناوړه کړه په عمومي شي موبه به له هرچانه ددې هيله وکړو چې دکانت د وينا له مخې له بدې کولو نه ډډه وکړي هغه وخت چې يو زده کوونکی ناوړی سلوک کوي بنوونکی به يې وپوښتي چې که هرڅوک دغسې وکړي څه به پېښ شي؟

ايادی دخپلو همزولو لپاره ښه سر مشق پرېږدي چې هغوی هماغسې وکړي؟ (بنوونکی دې هم له خان نه وپوښتي چې دی په خپله هم دخپلو زده کوونکو لپاره ښه مثال دی چې هغوی يې پيروي وکړي!) دانضباط ماتول دخان خاني دنښې په شان گڼل کېږي چې بايد دهغو اخلاقي اصولو له مخې مجازات شي، چې دمهال په بهير کې دکلتور يوه برخه شوې ده. دايديالست په فکر ددغو اصولو ريښې په مذهب کې لږ تر لږه په دغه نظر کې دي چې وايي ژوند تل ترتله دی. په دې اړه هرمن هورن (Herman Home) يوه ښکلې فقره لري چې دايديالزم دغه روان حال پر دې ډول څرگندوي.

“هېڅ انسان هېڅکله ټول هغه نه دی چې کېدلی شي. دهغه هدف دهغه په ژوند سره پای ته نه رسېږي. نه هم دی په مصرفه شوې نړۍ کې ژوند کوي. نه عمر له منځه ځي، نه رواج مړاوی کېږي، نه د فيلسوف دحقيقت مينه، نه دهرمن دښکلا مينه يادولي دتقوا مينه، تل هلته نورڅه شته چې زده شي او وکړل شي انسان خپله اراده چې پوه شي خوندي واخلي ترسره کړي. دخپل ژوند دنامعلومو کلونو په دورونو پورې نه محدوده کوي. دهغه پلانونه دمرگ درز نښلوي، هغه پای ته نه رسېدونکی وخت غواړي”

ریلستی ارزښتونه او پوهنه

ریلستان له ایډیالستانو سره پر دې کې یو دی چې اساسي ارزښتونه په بیخکي ډول دایمي دی خو دوی په خپل منع کې په خپلو دلایلو کې چې ولې دغسې سوچ کوي سره وران دي. لرغوني ریلستان د ارسطو په شان فکر کوي چې دغسې عالمشمول اخلاقي قانون چې د عقل لپاره میسردی شته چې هغه پر موږ ټولو باندې د عقلي موجوداتو په شان واجب التعمیل دي. عیسوي مذهبي ریلستان وایي چې موږ له عقل نه په استفادې سره د دغه اخلاقي قانون په ډېر څه پوهېږو خو دوی پر دې ټینګار کوي چې دغه قانون دلوی څښتن له خوا تثبیت شوی او هغه موږ ته عقلي قوه راکړي چې په هغې درک وکړو، موږ به وکولی شو چې دغه اخلاقي قانون له اسماني مرستې نه پرته درک کړو، خو څنگه چې زموږ طبیعت په اصلي گناه (original sin) (۵) سره لرل شوی دی، موږ هغه دلوی څښتن له مرستې نه پرته عملي کولی نه شو.

ساینسي ریلستان د ارزښتونو په اړه تر طبیعت نه خوا تائید نه مني. دوی وایي چې ښه هغه څه دی چې موږ له خپل چاپیریال سره

^{۱۵} اصلي گناه: د دغه حقیقت یوه ښه ده چې وایي ټول انسانان د گناه کولو توان لري او زموږ په طبیعت کې غټه نیمګړتیا شته. د عیسوي تعلیماتو له مخې اصلي گناه هغې استعارې ته اشاره ده چې د انجیل دیوی کېسې په قرار ادم (ع) له منې خوړلو سره د جنت له لطف نه محروم شو دېد یو دغه غوښتنې چې د اصلي گناه له خلاصه شوی دی، خلک دي ته هڅوي چې هغه څه وغواړي چې دغوښتلو ضرورت یې نه لري او دلزوم په وخت کې دهغو د تر سره کولو لپاره له زور او شدت نه کارواخلي. د عیسوي نظر له مخې ډله ییز تشدد چې د دولتونو له خوا دیوه بل پر ضد ترې نه استفاده کېږي د همدغه اساسي فردي طبیعت ښکارندوی دی، ځکه چې دولتونه له افرادو څخه جوړ دي، یوازې هغه وخت چې افراد تغیر وکړي، دولتونه به تغیر وکړي، دیوه زیگلر، ځګ، سوله او نړیوال سیاست، لویدیځ و اشنګتن پوهنتون خپرونه، ۱۹۸۷، ۱۱۲، مترجم.

متوافق کوي او بد هغه چې موږ ترینه بېگانه کوي، څنگه چې هم انساني طبيعت او هم فزیکي طبيعت ثابت دی هغه ارزښتونه چې یو له بل سره متوافق کوي هم ثابت دی، دا سمه ده چې اجتماعي موسسې او کره په بېلو بېلو برخو کې په ډېره اندازه تغیر کوي، خو انساني ارزښتونه په هماغه ډول په خپل حال پاتې کېږي، په داسې حال کې چې انسان د ایديالستانو په فکرپوزه کېدونکي دی ريلستان هغه د نيمگړي په شان گڼي

ريلستان وايي چې ښوونکي بايد ځينې پوره ټاکل شوي ارزښتونه ابلاغ کړي، کوم هغه اساسي اخلاقي او د ښکلامعيارونه چې موږ يې ماشومانو ته تدریسوو بايد په موقتي موضوعاتو سره متاثر نه شي. ماشومان بايد دهغه څه په اړه چې په افقي ډول ښه او ښکلي وي د سم او ناسم ماهيت په څرگند ډول زده کړي او په دې کار کې داخل او ښکلا په طرز کې تغيرات په نظر کې ونه نيسي

لرغوني ريلستان ټينگار کوي چې ښوونځي گانې په موضوع باندې په تمرکز سره دغسې افراد وړاندې کړي چې دهرڅه په اړه معلومات او له هر شي سره علاقه ولري او په ارسطويي حس سره اعتدال خو ښوونکي اوسي. ماشوم ته بايد وښودله شي چې د عالمي مطلقو معيارونو له مخې ژوند وکړي ځکه چې هغه څه چې حق اوسم دی د انسان لپاره په عمومي ډول سم دي، نه يوازې د يوه خاص نژاد او ټولني دغړو لپاره د ماشومانو لپاره مهمه ده چې ښه عادتونه غوره کړي. ځکه چې نيکي انسان ته په اتوماتيکي ډول نه ورځي، بلکې هغه بايد زده کړه شي. ځينې عيسوي مذهبي ريلستان وايي چې طبيعتي اخلاقيات غير کافي دي، ځکه چې انسان ددې لپاره خلق شوی دی چې له طبيعت نه واورې او ترېنه خوا لار شي. داخلاقي پوهنې حقيقي مقصد دروح ژغورنه ده.

ماشوم ته بايد ور زده كرل شي چې خپل روح دفيض او زړه
سواندي په حال كې وساتي. يانې داچې له اسماني فيض څخه ډك او له
فاني گناه څخه پاك وي. هغه بايد نيكي وپالي او بدې ته شا كړي، نه
يوازې له دې امله چې عقل دغسې حكم كوي، بلكې له دې امله هم چې
دا د لوی څښتن اراده ده چې دی بايد همدغسې وكړي.

عيسوي مذهبي ريلست هم دانسان اراده او هم دهغه عقل روزي،
لوی څښتن كه څه هم ژغورل كوي فرد بايد فيصله وكړي چې مني يا
ردوي يې، نو بايد په اراده دې "معتاده كړي" چې ښه انتخابونه وكړي.
څنگه چې دانسان طبيعت په اصلي گناه سره لرل شوی دی، پوهنه په
اساس كې سموونكی رول لري چې بايد ويې لوبوي. ټينگ انضباط په
كار دی چې ناوړې عادتونه له منځه يوسي او ښه عادتونه وروزي، خو
عقل واكمن نه دی. په حقيقت كې دڅيزونو په ماهيت پوره پوهاوی
تر عقل نه خوا مير دی او موږ بايد په عقيدې باندي ډډه وكړو چې
هلته مو ورسوي. عقل بايد د عقيدې ملا وتړي ځكه لوی څښتن هغه
موږ ته ددې لپاره راكړی چې موږ هغه په ښه ډول پېژندلی شو.

ساينسي ريلست وايي چې سم او ناسم له طبيعت نه زموږ په
پوهاوی سره پيدا كېږي، نه له مذهبي پرنسپونو څخه، اخلاقيات بايد
په هغه څه ډډه وكړي چې علمي پلټنو هغه دانسان لپاره دژويو د ډېر
عالي نوع په ډول گټور بللی دی. ناروغي بدې او روغتيا نيكي ده،
موږ بايد نيكي ته وده وركړو، په دې لارې سره چې دخپل ارثي جوړښت
دښه كولو لپاره گامونه واخلو او دخپلې هستوگنې دچاپېريال دسمولو
په موخه په بدې باندي غلبه وكړو.

زه دريلستي ارزښتونو دغه لنډ بيان دهرې براوډي (Harry Broudy) له
دغې پوښتنې سره پای ته رسوم چې وايي: ژوند به څنگه په افقي او
نفسي ډول ښه شي؟ "دهغه په فكر ددغې پوښتنې ځواب په "خان -

روزنه" کې دی، یانې د فرد د ظرفیت په هغسې روزنه کې چې هم
د تجربې په عقلانې او هم اخلاقي ډگرونو کې تل پائیدونکي ارزښتونه
لاسته راوړي، "دا د پوهنې لپاره د فرد له خوا دهغه دخپل مهال تر ټولو
ښو او اصیلو کلتوري منابعو دمختص کولو مانا لري

ددې مانا دانساني ژوند په هر اړخ کې د پوره ماهر کېدل دي. (خو)
دغسې مفهوم شته چې په هغه کې مسلې او خوابونه نه زاره او نه نوي
دي. دا هغه مفهوم دی چې په هغه کې له مهال څخه ازاد دغسې
جوړښتونه پراته دي چې د عالمي رښتین توبونو په بڼه له مهال څخه په
ازاد بصیرت کې څرگند شوي دي."

پرگماتيستي ارزښتونه او پوهنه

د پرگماتيست لپاره ارزښتونه نسبي دي. اخلاقياتي او اخلاقي قوانين دايمي نه دي. بلکې هغه بايد څنگه چې کلتورونه او ټولني اوږي را اوږي هم حتمي ده چې تغير وکړي په دې برسېره ددې ادعا نه کېږي چې اخلاقي ارزښتونه له يوې مياشتې نه بلې ته تغير کوي، له دې نه مقصد دادی چې هېڅ مفهوم بايد له هغو شرايطو نه غير چې په کې پرې عمل کېږي په عالمي ډول په حتمي ډول د تطبيق وړ ونه گڼل شي. ته بايد ونه وژني، يو مطلق پرنسيپ نه دی، ځنې وخت به داته وي چې وژل وکړي ددې لپاره چې د بېلگې په توگه ياله خپل خان نه دفاع وکړي يا دبل چا ژوند وژغوري ماشوم بايد زده کړې چې سختې اخلاقي پرېکړې څنگه وکړي، نه ډېرو ټينگو ايستل شويو پرنسيپونو ته په رجوع سره بلکې په دغسې پرېکړې سره چې هغه به دانسان لپاره په کوم عملي گام سره تر ټولو بڼې پايلې راوړي.

پرگماتيستان موږ ته په ټينگه وايي چې دخپلو ارزښتونو وړتيا په هغه ډول سره وازميو لکه چې دخپلو نظريو وړتيا ازميو. موږ بايد په انساني مسايلو باندې په علمي ډول او دبېطرفۍ په روحيي سره نظر واچوو او هغه ارزښتونه غوره کړو چې هغه به ممکن په غالب احتمال سره حل کړي. دغه ارزښتونه بايد له پورته نه پر موږ باندې ونه ټپل شي. په هغوباندې دې وروسته له دې چې افقي شواهدو په اساس ازاد او خبير بحث شوی وي موافقه شوی وي.

خومره چې يوه ټولنه لاپېچلې کېږي هغه په هماغه اندازه له فرد نه غټې غوښتنې کوي. خو پرگماتيست د فرديت هره هغه مفکوره ردوي

چې په ټولنيز بنګليلاک باندې اوږې دى هر هغه ټولنيز نظم هم ردوي چې د يوه شخص فرديت زېږېښي. ډووي د فردي فکر او ډلې تائيد د "بحراني مشغولتيا" (critical engagement) په نامه يادوي. هغه مطلوبه ټولنه چې دى يې په نظر کې لري له دغسې خلکو نه جوړه ده چې هغوى به سره له دې چې په خپلواک ډول د فکر کولو زړه وړتيا لري، خانونه له خپلې ډلې سره تړلي ګڼي.

ويليم جيمز وايي چې "په مطلق باندې زما عقیده بايد زما دنورو عقايدو لپاره دمبارزه کولو چيلنج اوسي." هغه "زما له نورو هغو حقيقتونو سره ټکر کوي چې هېڅکله نه غواړم هغه په دغه سبب سره ترک کړم." د پرګماتيس د رېک داسې دى چې د جيمز په قول دهغه دکتورين "زموږ تيورې تېر ستوي." او که نور څه نه وي "دلوى څښتن لپاره زموږ پلټنه پراخوي نو د پرګماتيس اخلاقي دليل په څه کې پروت دى؟ جيمز دهغه دکتورين په خپلې ابتکاري طريقې سره دغسې بيانوي: پرګماتيزم "په واقعيت کې په هېڅ ډول نه تعصبونه لري. نه بنديزي جذمي اصول، نه دغسې وچ اصول چې هغه به ثبوت وګڼل شي. هغه پوره ورين تندى لري. هغه به هر ډول فرضيه وپولي، هر راز شواهد به وګوري. دهغه د حقيقت يوازینی ازمويښه داده چې کوم څه تر ټولو ښه تر سره کول کوي. کوم څه د ژوند له هر اړخ سره ښه اړخ لګوي او کوم څه دعموميت د تجربې له غوښتنو سره ترکيب جوړوي. نه وينې چې هغه څومره دموکرات دى، دهغه سلوکونه متحول او ډول ډول دهغه سرچينې شتمني او نه تماميدونکي او دهغه پايلې ددغسې دوستي دي لکه دمور طبيعت چې وي."

ددغو دوو فصلونو په پوهنه کې د فلسفې د ځينو ايدياگانو ونډه وښودله. په دغو ونډو باندې به په راتلونکي فصل کې دپوهنې د تيورۍ گانو په اړه لږ څه اوږد بحث وشي. په هغو کې به په خپله دمريانو

نظريي هم وکتلی شي. دغه تيوري گانې که څه هم په هغو فلسفي
موضوعگانو پورې تړلي دي چې و نو کتلې له هغو موضوعگانو څخه
بحث کوي چې دپوهنې واقعي تمرین ته مختصې دي.

درېم څپرګۍ

د پوهنې اوسنۍ تیورې ګانې

د "تیوري" کلمه دوه اساسي ماناوې لري. هغه هسې فرضيې یا د فرضیو هغه ټولې ته ویل کېږي چې په مشاهدې یا تجربې سره تائیده شوي وي. لکه د جاذبې تیوري. هغه داسې هم د منظم سوچ و هلو یا د منسجمو فکرونو د یوه ټولې لپاره بل عام نوم دی. په لومړني مفهوم سره د دغې تیوري په اړه پوهنه د نورو انکشافاتو انتظار کوي او موږ به په څلورم فصل کې دهغې په اوسنۍ برخې باندې رڼا واچوو. د تیوري د دوهم مفهوم په اړه پوهنې د تائید وړ یو څری معلومات غوندې کړي دي

په دغې برخې کې به په هغو څلورو پوهنیزو تیوريو وغږېږم چې د ریفورم پروګرامونو ته منتج شوي دي. دغه تیوري ګانې که څه هم له منظمو فلسفو څخه راوځي خاصې ځانګړتیاوې لري ځکه چې هغه د پوهنې په بیسارو تجاربو سره تر ډېره حده پورې اغېزمنې شوي دي. د پوهنې په اړه د تفکر په دوو طرزونو د شته والي فلسفه او تحلیل باندې به وروسته په بېلو بېلو فصلونو کې وغږېږم. په امریکې کې د پوهنې هغه لومړۍ تیوري چې تر ډېره حده پورې یې ځان ته پام اړولی و. د ترقي یا وړاندې تګ فلسفې (progressivism) په نامه یاده شوه. د وړاندې تګ یا مترقي فلسفه چې اوس به یې بیان وشي د پوهنې په ډګر کې په انقلابي قوت سره هسکه شوه. ویې غوښتل چې د کلونو کلونو تمرینونه په دغسې نوې ډوله پوهنې سره بدله کړي چې په اجتماعي تغیر او د سلوکي ساینسونو په موندنو باندې بنا وي. د مترقي خوځښت

قوت او هغه خپروني چې دهغه په اړه وشوي دهغه پر ضد، انقلاب
 لپاره ډگر هوار کړي له سره ژوندی شوي محافظه کاري دمترقينو له حد
 نه ډېر وړاندې تگونه محکوم کړل په همدې مهال کې چې دهغوی ځيني
 اعتدالي پروگرامونه يې غوره کړل. دغه خوځښت دتل ترتله توب
 فلسفې (perennialism) په نامه باندې يادشو. زه به اوس دلته په هغه بحث
 وکړم ځکه چې دهغه اساسي موضوعات دمترقي تيوري نه دمخه بيان
 شوي وو.

دتل ترتله توب فلسفه

تل ترتله توب پالان (perennialists) دنوي توب او اوښتون په اړه
 دټينگار پرځای په مطلقو پرنسپونو باندې زور اچوي ددوی په فکر
 دسترو ټولنيزو بدلونونو سره سره تل ترتله توب تر اوښتون نه ډېر
 حقيقي دی هغه ديوه ايديال په حيث لامطلوب هم دی. دمخ په
 زياتېدونکې بې يقيني توب او لږ پايښت توب په نړۍ کې بل هېڅ څيز
 به دومره گټور نه وي لکه چې په پوهنيز سلوک باندې دپوهنيزې غايي
 او ثبات په اړه ټينگښت به وي. دتل ترتله توب فلسفې اساسي اصول به
 زه دلته تر شپږو نومونو لاندې وگورم.

د انسان ماهيت د اورېدونکو چاپيريالونو سره سره په ټولو ځايونو
 کې يوشان پاتې کېږي. نو پوهنه بايد دهرځای لپاره هماغه يوه اوسې.
 پردې اړه رابرت هچنس (Robert Hutchins) ليکي "د يوه تابع مدني فرد
 دنده ممکن له يوې ټولني نه وبلې ته توپير ولري. خو دانسان په حيث
 د انسان دنده به په هر مهال کې يوشان وي، ځکه چې هغه د انسان په
 حيث دهغه له طبيعت نه راولاړېږي. دپوهنيز سيستم مقصد په هر مهال
 او هرې ټولني کې چې هلته يو سيستم وجود لرلی شي. يوشان وي.
 دغه مقصد دانسان په حيث دانسان اصول دي"

يا دمارتمر ادلر (Mortimer Adler) په الفاظو: "که انسان عقلي حيوان او دتاريخ په ټول بهير کې په طبيعت کې ثابت وي له کلتور يا مهال نه پرته په هر پوهنيز پروگرام کې ځينې نه اوږدوونکي خاصيتونه بايد موجود وي."

پوهه هم په هر ځای کې يوشان ده، که نه واي پوهانو به په هېڅ څيز باندې هېڅکله سره توافق کړي نه واي. نظر البته بېل دی، په نظر باندې انسان ممکن سره جوړه ونه کړي، خو کله چې پرې جوړه وکړي هغه بيا پوهه کېږي. داسه ده چې دپوهې حاصلول اسان کار نه دی او ځينې ماشومان ميل لري چې ورسره مقاومت وکړي، دا هم سمه ده چې ځينې ماشومان تر نورو په اوږده موده کې زده کوي، خو دا بس ددې مانا لري چې موږ بايد له هغوی سره ډېر وخت تېر کړو، تل تر تله توب پلان پوښتي چې ايا کله چې موږ ماشومانو ته نظر دې ته چې د عقلائي انکشاف په اساس ترقي ورکړو د عمر له مخې يې ورکړو موږ د برابرۍ ناسم نظر نه تشويقوو؟ ايا دا محتمله نه ده چې هغوی به دخان درناوی لوړه درجه په دې وگني چې پوه شي دوی دغه پرمختگ د هغو ازموينو په تېرولو تر لاسه کړي لکه چې همزولو يې تر لاسه کړي دی؟

څنگه چې عقليت د انسان ډېر لوړ خاصيت دی دی بايد له هغه نه په دغسې ډول کار واخلي چې خپل انسيافي طبيعت په عمدي ډول د غوره شويو مقاصدو له مخې پر تنظيم کړي، انسانان ازاد دي خو دوی بايد دا زده کړي چې خپل عقل وروزي او خپل هوسونه کنترول کړي، کله چې يو ماشوم په زده کړه کې نه بريالی کېږي بنوونکي بايد په ناوړې چاپيريال يا د پېښو په بدمرغه روحياتي بهير باندې ملامتي وانه چوي. ددې پر خلاف دا د بنوونکي دنده چې د زده کړې په برابر کې اساساً په عقلائي لارې سره چې هغه به د ټولو زده کوونکو لپاره يوشان وي په دغو کمزوريو باندې غالب شي داسې هم بنوونکي بايد بې د سپلینه نه

وي په دې دليل چې يوازي په دې ډول به شاگرد له خپلو تشنجاتو نه
خان خلاص کړي او خپل رښتياني خان به څرگند کړي. هېڅ زده
کوونکي ته بايد اجازه ورنکړل شي چې خپله پوهنيزه تجربه په خپله
وټاکي ځکه چې کوم هغه څه چې هغه يې غواړي ممکن هغه نه وي چې
هغه يې بايد ولري.

دا دپوهنې دنده ده چې دتل تر تله حقيقت پوهه تلقين کړي.
دهيچنس دمشهور نطق له مخې "دپوهنې ضمني مفهوم تدريس دی،
دتدريس مفهوم پوهه ده، پوهه حقيقت دی، حقيقت په هر ځای کې
يوشان دی، نو پوهنه بايد په ټولو ځايو کې يوشان وي." پوهنه بايد هڅه
وکړي چې فرد له نړۍ سره لکه چې ده متوافق نه کړي بلکې له هغه سره
يې متوافق کړي چې حقيقي دی. له رښتين توب سره تطابق دزده کړې
اصلي غايه ده.

پوهنه دژوند تقليد نه بلکې دهغه لپاره تياري دی، ښوونځی به
هېڅکله "رښتيني ژوند حال" نه وي، نه بايد وي. ښوونځی دماشوم
لپاره دغسې يو مصنوعي ترتيب دی چې دی هلته دخپل کلتوري
ميراث له ډېرو ښو کارنامو سره روږدی کړي. دهغې دنده داده چې
ددغه ميراث درک وکړي او څه وخت چې ممکنه وي په دغو کارنامو
باندي په خپلو کونښونو سره څه ورزيات کړي.

زده کوونکي ته بايد ځينې هغه بنسټيز مضمونونه تدريس شي چې
هغه به دنړۍ له تر تله توبونو سره روږدی کړي، هغه بايد هغو زده کړو
ته کش نه کړل شي چې په هماغه مهال کې مهم ښکارېدل، هغه ته بايد
ددې اجازه هم ورنکړل شي چې هغه څه زده کړي چې په يوه خاص مهال
کې هغه ته زړه راکښونکي وي، دی بايد دخپلې ژبې، نورو ژبو تاريخ،
رياضياتو، طبيعي علومو، فلسفي او ښکلو هنرونو زده کړه وکړي او دا
په دې چې "ديوه عقلي حيوان بنسټيزه پوهنه دهغه دعقلي قوتونو د

سپلين او دهغه د عقلاني استعداد يا د دماغ تشکيلوي. دغه د سپلين دلبرالي فنونو، د لوستلو، اورېدلو، ليکلو او وينا کولو د فنونو له لارې او خامخا د فکر کولو له لارې حاصلېږي. ځکه چې انسان يو ټولنيز او همداراز يو عقلي حيوان دی او دهغه عقلاني ژوند په هغې ټولنې کې کېږي چې هغه يوازې د انساني مفاهمې له لارې ميسرېدلی شي. دغه فنون چې تل د نظم او د سپلين تمثيل کوي، دلبرالي يا عمومي پوهنې جوهر تشکيلوي " حرفوي، صناعتي او پوهنې ته ورته نور ډولونه به هم په کې شامل وي. په دې شرط چې دهغوی تدريس په عقلاني لحاظ سم وي. خو ښوونځی د دې لپاره نه ده چې د حرفوي زده کړې لپاره روزنه وکړي ښه به دا وي چې هغه په ساحه کې تمرين او عمل کوونکو ته پرېښودل شي. داسې هم ښوونځی بايد د ټولنيزو سمونونو په موخه سياسي تبليغونه ونه کړي، دموکراسي به هغه وخت پرمخ ولاړه شي چې خلکو به په سم ډول تعليم کړی وي نه له دې امله چې هغوی ته به تعليم ورکړل شوی وي چې د ټولنيزو سمونونو لپاره پارونې وکړي.

زده کوونکي دې د ادبياتو، تاريخ، فلسفې او ساينس متر اثار ولولي چې په کومو کې چې انسانانو د تاريخ په بهير کې خپلې ډېرې لوړې هيلې او کارنامې څرگندې کړي دي. يو زده کوونکي دهغو په لوستلو سره هغه حقيقتونه زده کوي چې ډېر مهم دي تر هغو نه چې دی يې دخپلو علاقمنيو له مخې يا دخپل مهال په ډگر کې په ننوتلو سره ترلاسه کوي. مارټر ادلر دغه فکر څومره ښه په لنډ ډول ادا کړی دی " که چېرې فلسفي عقل او همداراز علمي پوهه موجوده وي، که لومړنی له دغسې بصيرتونو او نظريو څخه جوړه وي چې له يو وخت نه بل ته لږ تغير کوي او که وروستی حتی ډېر پائيدونکي مفهومونه او نسبتاً ثابت ميتود هم ولري، که چېرې د ادبياتو متر اثار او همداراز فلسفه دانسان له دايمي اخلاقي مسلونو نه غږېږي او دانسانو هغه

عالمي فکرونه افاده کوي چې په اخلاقي مسلوکې نغبتې دي. که دغه خيزونه همدغسې وي نو دلرغونو او منخنيو او همدا راز داوسنيو عصرونو ستر کتابونه دپوهې او عقل غټه زېرمه ده. دکلتو دغسې يوه عنعنه چې بايد هر نوي نسل ورسره اشنا کړي. ددغو کتابونو لوستل دلرغونپېژندنې دمقصدونو لپاره نه دي. علاقمني دلرغونپېژندنې يا فيلالوجيکي نه ده بلکې دغه کتابونه بايد ولوستل شي ځکه چې هغه اوس هغسې له عصر سره برابر دي لکه هغه وخت چې ليکل شوي وو او دا چې کوم هغه مسایل چې دوی پرې بحث کوي او هغه ايديالگانې چې دوی يې وړاندې کوي ددایمي او پای ته نه رسېدونکي پرمختگ دقانون تابع نه دي.

دتل تر تله توب پالونکو په فکر د ډېرو امريکايي خوانانو دماغونو په عقلائي موضوعاتو کې تمرین هېڅکله کړی نه دی، ځکه چې په خپله نړوونکي تر ډېره حده پورې بې تفاوته دي او ميدان ژر پرېږدي. دا ډېره اسانه ده چې شاگردانو ته ددوی په گام او دا چې دوی په خپله څه شي غواړي درس ورکړل شي. که موږ دماشوم سطحې تمايلاتو ته اجازه ورکړو چې وټاکي څه شي غواړي زده کړي نو موږ به په واقع کې ددې خنډ شولو چې هغه خپلو حقيقي استعدادونو ته انکشاف ورکړي، خان درک، خان دسپلين غواړي او خان دسپلين يوازې په باندني دسپلين سره ترلاسه کېږي، هغه لوړې علاقمني ادبي، هنري او مذهبي چې يو يادوه يې په هر يوه کې په پراته ډول شته يې له سخت زيار او بې پر کار اچونې څخه نه غوږېږي. دا ډېره اسانه ده چې په دغو سمتونو کې دماشوم استعدادونه لږ وگڼو. ولې هريو په ځينو عقلائي ډگرونو کې پچا نه کړو "په يقين سره چې دا لږ لور وړ مقصد دی نظر دې ته چې په عقلائي معمول توب باندې بسيا وکړو او دغسې معمولي توب په غلطه له فردي ازادۍ سره برابر وگڼو

دتل ترتله توب په فلسفي انتقادي بحث

تل ترتله توب پالان ممکن پر دې وتوانېږي چې عقلاسي ارستوکراسي ته وده ورکړي او خپل تعليمات دسترو کتابونو پخوانۍ عنعنې پورې محدوده کړي، دوی ددې په قدر کولو کې ناکامېږي چې که څه هم ډېر شاگردان هغه خاص عقلاسي استعدادونه نه لري چې دتل ترتله توب فلسفه پرې تېنګار کوي، دوی سره له دې هم ښه مدني افراد او مولدکار کوونکي کېږي، دا چې دوی په هغه ډول سختې اکاډميکي روزنې لاندې ونيول شي لکه هسې چې دپوهنتون وړ شاگرد نيول کېږي ددې مانا لري چې په دغه توپير باندې سترګې پټې شي او ممکن دهغوی شخصي انکشاف زخمي کړي، په واقع کې دغسې تمرين ممکن دهغو اوصافو لپاره خنډ وگرځي چې دهغو اکاډميکو او صافو په اندازه ارزښتناک وي چې دوی يې ممکن په ښوونځي کې ترلاسه کړي. عقلاسي استعداد د انسان د شخصيت بس يو اړخ دی. عقلي سلوک که څه هم

د انسان د پرمختګ لپاره حتمي دی موږ زغملی نه شو چې د فرد هيچاني او بېجوړې خوا تابع وگرزول شي. (۶)

^۶ په تل ترتله توب فلسفي باندې به ډېر نور انتقادونه هم وشي، خو هغه درقيبو نظريو په اصولو کې راغلي چې په همدغه فصل کې خلاصه شوي دي. هرچېرته د انسان د طبيعت د يو شان والي په اړه به دلته د انسان پېژندونکي کلايد کلوک هان (Clyde Kluckhohn) خوابيه وينا راوړم: هر انسان په ځينو خواوو کې (۱) د ټولو نورو انسانانو غوندې دی، (۲) د ځينو نورو انسانانو غوندې دی، او (۳) د بل هېڅ انسان غوندې نه دی.

د پرمختګ فلسفه

دنولسمې پېړۍ په اوښتوسره یو شمېر مریبون د عنعنې پوهنې د افراطي اصول پالنې پر ضد چې په سخت دسپلین، غیر فعاله زده کړې اوبې هدفو جزئیاتو باندې یې ټینګار کاوه پاڅېدل. فرانسې پارکر (Francis Parker) لاد ۱۸۷۰م په لسيزې کې د ښوونځي د ښوونو غوښتنه کوله چې وروسته جان ډووي پر هغو بیا نظر واچوه او تر فارمول لاندې یې راوستل. خود ډووي مهم اثر د سبا ښوونځي تر ۱۹۱۵م پورې خپور نه شو او څلور کاله نور هم تېر شول چې دمترقي پوهنې ټولنه (Progressive Education Association) جوړه شوه. په دې ډول د پرمختګ فلسفه پخوا تردې چې اترېي محسوس شي د دېرشو کلونو لپاره په حرکت کې وه. دغه فلسفه په خپل لومړني پړاو کې تر ډېره حده پورې فردپاله وه. چې دخپل عصر ضد دود یې ښودله. په همدغه وخت کې یې دکولمبیا د پوهنتون ویلیم کلیپاترک (William Kilpatrick) ځانته کش کړ. د پرمختګ فلسفه د ستر اقتصادي کساد (depression) له پیل سره د اجتماعي بدلون په حرکت باندې زور واچوه او پردې ډول په فردي انکشاف باندې له خپل لومړني ټینګار نه تېره شوه او پر ځای یې د دغو ایډیالونو پلوي پیل کړه لکه "همکاري"، "شریکول" او تطابق په همدغه مهال کې جان چایلډز (John Childs)، جارج کوتیس (George Counts) او بایډبوډ (Boyd Bode) دهغې په خوا کې ودرېدل ډېر وخت کې چې دمترقي پوهنې ټولنه له منځه تللې ده او دغه حرکت هغه وخت غټ ټکان وخوړ چې شوروي اتحاد د سپوتینک (sputnik) په نامه

خپله مصنوعي سپورېمې، څرگنده كړه. (۷) خود پرمختگ فلسفه تر اوسه هم بنایسته اغېزه لري او دغه اغېزه د دغو هم مهالو څومرېونو په واسطه محسوسه ده.

د پرمختگ فلسفې له پرگماتيزم څخه دغه نظر اخیستی دی چې وايي تغير د حقيقت جوهر دی. نه تل تر تله توب د پرمختگ فلسفه په خپل صاف شکل سره څرگندوي چې پوهنه تل د انکشاف يوه عمليه ده او هغه بايد دې ته تياره وي چې دنوي پوهې او په چاپېريال کې د بدلونونو په رڼا کې خپل ميتودونه او خپل سيستونه متعادل کړي د پوهنې خاص صفت بايد دنيکي، حقيقت او ښکلا د دايمي معيارونو په تطبيق سره ونه ټاکل شي. بلکې پوهنه بايد د تجربې د دايمي بيا رغونې په مطالعې سره معينه شي. د وړي وايي "موږ بايد د پوهنې تخنيکي تعريف ته ورسېږو او هغه د تجربې بيا تنظيمونه يا بيا رغونه ده چې د تجربې په مانا کې زياتوالي راولي او هغه قابليت د پروي چې په هغه سره د وروسته تجربې بهير اداره کېږي خو د پرمختگ فلسفې د خپل انکشاف په بهير کې پر دې پيل وکړ چې خپل خاص نظرونه راڅرگند کړي چې شپږ به يې زه دلته راوړم.

^۷ د انتقادونو د بېر د غټه برخه په پرمختگ فلسفې باندې حواله شوې ده. خو هېڅ وخت هغومره غټه نه لکه د مخلوط تعجب او حشر په هغو ښوونکو کې چې شوروي سپوتنيک هواند و توغول شوه. امريکا يانوشنگ باور درلود چې شوروي پوهنه غير دموکراتيکه، زورواکه او نويې اثره ده، خو دغه بری به په ساينس او تکنالوجي کې څنگه شرح شي "د ښل به دا وي چې امريکايي ښوونځيو ماشومانو ته چې درس ورکاوه له حده بېر د توجه کړې او مضامينو ته چې يې ورته ښوول له حده نه بهر لږ پام اړولی دی "د ماشوم محوريت" پر ضد ښک عکس "عمل د ښوول شوه ماشوم محوريت" له پرمختگ فلسفې سره يو ځای پېژندل شوی و. ويل کېده چې پېڅې د پروخت کېږي چې امريکايان د خپلو ماشومانو په برابر کې مست شوي ملت دنرمې پر لوري روان دی، خو ساتوب بايد متوقف شي

پوهنه باید په خپله ژوند وي، نه د ژوند لپاره تیارې، د ذکاوت خاوند له تجربې تغیر او بیا رغونې سره سر او کار لري، ماشوم باید د زده کولو په هغسې شرایطو کې داخل شي چې دهغه له عصر سره مناسب او دهغه له تجارېو پر لور متمایل وي، چې په غالب احتمال وروسته په لوی والي کې به ورسره مخامخ شي.

زده کړه باید د ماشوم په علاقمني پورې په نېغ ډول تړلې شوی وي، مترقي مربیون د "ټول ماشوم" مفهوم دهغه مفهوم په ځواب کې وړاندې کوي چې دوی یې د ماشوم د طبیعت یوازینیز تعبیرونه گڼي. کلپاترک په "ماشوم"، متمرکز، بنوونځی، پلوي کوي چې په هغې کې د زده کړې عملیه په عمده ډول د انفرادي ماشوم له خوا ټاکل کېږي، دده په فکر یو ماشوم په طبیعي ډول غواړي هغه څه زده کړي چې دده په علاقمنتیا پورې اړه ولري یا داسې ښکاري چې هغه به دهغه مسایل حل کړي. په عین حال کې دی په طبیعي ډول متمایل دی له هر هغه څیز سره مقاومت وکړي چې له پاس نه پرې باندې تپل کېږي. یو ماشوم باید زده کړه وکړي ځکه چې دی په خپله غواړي او اړ دی چې زده کړه وکړي، نه لزوماً داسې چې یو بل څوک فکر کوي چې دی باید زده کړه وکړي، دی باید پر دې قادر وي چې دهغه څیز تر او چې دی یې زده کوي له خپل ژوند سره وگوري نه د کوم لوی شخص د ژوندانه په هغه مفهوم سره چې دهغه وخت ماشوم یې کوي. ددې مانا دا نه ده چې ماشوم دې پرېښودل شي چې هر څه دخپلو غوښتنو له مخې وکړي، دا یو راتلونکي دی چې هغه هغومره پوخ نه دی چې دخپلو مهمو هدفونو تشخیص وکولی شي، دی که څه هم باید دخپلې زده کړې د عملیې په ټاکلو کې ډېره برخه لري سره له دې هم هغه اخري حکم نه دی، دی د ښوونکو لارښوونې او هدايت ته اړه لري، یوازې ښوونکی کولی شي دده په خاصو گډوگډو کې مانا درک کړي، سره له دې هم مترقي ښوونکي

دشاگردانو په وده باندې اثر کوي، د چاپېريال په کنټرولو سره چې وده په کې کېږي نه دهغو په مغزو کې د معلوماتو په تخته کولو سره وده د ژوند په تنظيم کې د ذکاوت د پياوړتيا او له چاپېريال سره د کي نطابق پېژندله شوې ده. د ووي بنوونکي ته داسې توصيه وکړه: "اوس وگوره چې حالات ورځ پر ورځ دغسې دي دهغوی خپل فعاليتونه حتماً په دغه لوري حرکت کوي دهغوی د دغسې معراج پر لور."

زده کړه د مسلې په حل کولو سره بايد د موضوع تر اورولو څخه لومړيتوب ولري. زده کړه د پرمختګ پالانو په فکر په اصل کې د پوهې له حاصلولو نه مرکه ده او په خپله پوهه مجرد جوهر دی چې بنوونکي يې د زده کوونکو په دماغ کې تخته کوي. دوی څرگندوي چې پوهه "د تجربې د تنظيمولو لپاره وسيله ده" په پرله پسې ډول د نويو شرايطو د اداره کولو لپاره وسيله ده چې تغير کوونکي ژوند موږ ورسره مخامخ کوي، که پوهه اهميت پيدا کوي موږ بايد په هغې سره يو څه وکړو، نو هغه بايد له تجربې سره يو ځای کړل شي، د ووي وايي چې دغه ټول موږ له تجربې ساينس څخه زده کړي.

"د کولو او پوهېدلو په عنعنوي بېلتون او د سوچه عقلائي مطالعاتو په عنعنوي حيثيت باندې تر ټولو نېغ سوک د تجربې ساينس د پرمختګ له خوا حواله شوی دی، که دغه پرمختګ کوم يو څيز بنودلی وي هغه دادی چې داسې څيز نه شته لکه رېښتيني پوهه او گټور پوهاوي خو دا چې هغه د عمل مولود وي... انسان مجبور دی چې څه وخت غواړي يو څه ومومي، په څيزونو باندې يو څه وکړي. دا د لاپراتواري طريقې درس دی، هغه درس چې ټوله پوهنه يې بايد زده کړي." د مجردې پوهې لپاره پلټنه بايد په فعالې پوهنيزې تجربې باندې بدل شي، که مقصد دا وي چې زده کوونکي د ټولنيزو او سياسي ايډياگانو د قدر څکه وکړي دی بايد په اجتماعي دموکراسي کې ژوندی علمي تجربه

وگرزي. په حقيقت کې تجربه يا شخصي تودې سرې او علمي تجربه يا تجربې د پرمختګ پال د زده کړې د طريقې اساسي کلمې دي، ددوي د عنعنوي مضمون محتويات نه ردوي. ددې پر عکس دی ټينگار کوي چې هغه بايد وساتل شي، خو دی وايي چې مضمون يا موضوعات پر دې اړه چې انسانان له خپل چاپيريال سره څه کوي په پرله پسې ډول تغير کوي.

په نتيجه کې نه شي کېدلی چې پوهنه په هغو معلوماتو پورې منحصره شي چې يا يوازې ياله داسې کتابونو څخه زده کېږي. دا د پخوانۍ پوهې طلسم نه دی چې مهم دی بلکې دنويو موندنو په رڼا کې پرله پسې بيا رغونه مهمه ده. نو د مسلې حل کول بايد بس د وظيفوي پوهې پلټنه ونه گڼل شي. بلکې هغه بايد له مضمون سره پرله پسې خپرې لگول وي. خپرې لگول بايد يوازې د فزيکي حرکت په شان ونه گڼل شي، لکه د ازموينو د ټيټوبونو استعمال يا د پيسو شمېرنه يا د رايي ورکولو لپاره د لاس جگول. بلکې هغه بايد د انتقادي تفکر د پخوانيو ايد يا گانو بيارغونې او کشف په شان هم وگڼل شي.

موږ بايد د رسمي موضوع د تدريس پر ځای شخصي مسله بيزې ساحې راوړو لکه د وړلو راوړلو وسايل. د مخابرو وسايل او سوداگري، حتی دغه هم پخوا تر پخوا ټاکل کېدلی نه شي. د لارنس تاماس (Lawrence Thomas) په عقیده "نو تعليمي نصاب" له دينه زيات کېدلی نه شي چې ښوونکي به پخوا تر پخوا دهغه عمومي چوکاټ برابر کړي وي او هغه به تر ډېره حده پورې د منابعو له يوه قطار نه جوړوي چې ښوونکي به پخوا تر پخوا فکر کړي وي چې هغه به د ټولگي د دغسې نويو فعاليتونو په شان وکتل شي چې نويو علاقمنيو او نويو مسايلو ته به منتهی شي. د تعليمي نصاب واقعي جزئيات بايد په ټولگي کې په گډه له يوې اونۍ نه بلې ته ترتيب شي.

کلیپاترک (Kilpatrick) ٲینگار کوی چي ددي پر خای چي دٲیوري ٲنه سطح کي دمجرد اصولو دزده کولو لٲاره کونٲن وشي. ماشوم باید خاص موضوعات یا حالات مطالعه کړي لکه دگالیلو (Galileo) دتجربه کولو طرز یا هغه طریقه چي ٲه هغي سره دهوٲي (Hopi) امریکایي هندیان خواړه ٲولوي او برابروي. مقصد دادی چي زده کوونکي ٲه دي قادر شي له خٲلو مسایلو سره ٲه خٲله ٲنجه نرمه کړي ٲه دغسي مشاهدهي سره چي نورو ٲه نورو خایونو کي اوبه نورو مهالونو کي څنگه دغسي کړي دي. زده کوونکي له دغسي پروژو سره خان مشغولوي چي (الف) دهغه د زده کولو دطبیعی ٲلٲني له حس نه را ٲیدا کړي او (ب) څه وخت چي هغه دٲووونکي تر هدايت لاندې دٲولگي دنورو غړو ٲه همکاري سره ٲري کار کوي اهمیت ٲیدا کوي نو ٲولي پروژي باید ٲه شخصي او اجتماعي لحاظ مهمې وي.

دٲووونکي رول باید دانه وي چي حکم وکړي. بلکي مشوره ورکړي. شاگردان څنگه چي دوی خٲلې اړٲیاوي او غوٲٲني ٲاکي چي څه شي زده کړي باید اجازه ولري چي خٲل انکشاف ٲه خٲله منظم کړي او ٲووونکي ٲه زده کړه کي ورته لارٲوونه وکړي. ده ته ٲنایي چي کله چي هغوی له سخت او مشکل کار سره مخامخ کړي له خٲلې لاهري ٲوهي او تجربې نه استفاده وکړي. ٲووونکي ٲي له دي چي دٲٲو بهير اداره کړي له ماشومانو سره هغو هدفونو ته درسٲدو لٲاره کار کوي چي دواړو خواوو ٲري موافقه کړي وي. لارٲس تاماس څرگندوي چي "دٲرمختگ ٲالو ٲه نظر ٲووونکي ٲس دلوري اولیا شٲمني تجربې خاوند دي. چي دموجود حال ٲه تحلیل کي ورته کار اخلي ٲووونکي دصحنې دجوړوونکي لارٲنود او منسجم کوونکي ٲه حیث ٲیخي مهم دي. خودی دصلاحیت یوازینی سرچینه نه ده"

ښوونځي بايد نظر رقابت ته همکاري تشويق کړي. انسانان په
 طبيعت کې اجتماعي دي او له يوه بل سره له خپلو اړيکو نه بيخي ډېر
 قناعت حاصلوي. پرمختګ پلان پر دې عقیده دي چې په پوهنه کې
 مينه او ملګرتوب تر رقابت او شخصي گټې نه لږ مناسب دي، نو
 پوهنه بايد په اجتماعي چاپېريال کې د "تجربې د بيا رغونې" په حيث
 دانسان په طبيعت کې په "بيا رغونې" باندې اوږي. پرمختګ پلان له
 دې نه انکار نه کوي چې رقابت يوڅه ارزښت لري. دوی د اهم وایي چې
 زده کوونکی بايد له يوه بل سره رقابت وکړي. په دې شرط چې دغسې
 رقابت شخصي وده وروزي. سره له دې هم دوی په دې ټينگار کوي چې
 انساني ماهيت د بيالوجيکي او اجتماعي واقعيتونو لپاره تر رقابت
 نه همکاري زياته مناسبه ده. کرنېته فرديت يوازې هغه وخت مجاز وي
 چې عمومي هوساينې ته خدمت وکړي

يوازې دموکراسي دايدياگانو او شخصيتونو ازاد خپل منځي
 حرکت چې درښتيني ودې لپاره ضروري شرط دی مجاز گڼي او په واقع
 کې تشويقي يې پنځم او شپږم پرنسيپونه له يوه بل سره تړلي دي.
 ځکه چې دموکراسي او همکاري د پرمختګ پال په نظر يو بل په غېږ
 کې نيسي. دلورې هيلې دموکراسي "گډه تجربه" ده. د ډووي په وينا
 دموکراسي د حکومت تر شکل نه زيات دی هغه په اصل کې دگډ ژوند
 کولو دگډې مفاهيماتي تجربې طرز دی. په دې ډول دموکراسي. وده او
 پوهنه له يوه بل سره تړلي دي. ښوونځي د دې لپاره چې دموکراسي
 تدريس کړي بايد په خپله دموکراته وي. بايد د زده کوونکو حکومت
 دنظريو ازاد بحث د زده کوونکو. ښوونکو گډ پلان جوړول او دپوهنې
 په ډگر کې دټولو گډون تشويق کړي. خو ښوونځي بايد زده کوونکو ته
 دنوي اجتماعي نظم عقايد تلقين نه کړي شاگردانو ته د اجتماعي او
 سياسي عمل په خاص پروگرام کې تدريس به د زورواکي توب

(authoritarianism) اختیارول وی چي دیرمختگ فلسفه یی په خاص ډول

ردوي.

پرمختگ فلسفي باندېانتقادي بحث

ما دمخه وویل چي ددوي ځينو پيروانو دهغه تعليمات تردې حده پورې وړاندې يووړل چي هغه په خپله دغسې نيت هېڅ نه درلود، دغه حکم په خاص ډول دهغه په "علاقمني دکتورين" باندې صدق کوي، ددغه کاريوه نتيجه د "ماشوم" فعاليتي خوځښت و چي د ۱۹۳۰ او ۱۹۴۰ په لسيزو کې ښه وغورځېد. خان - فعاليتي به په فردي اصلاح - اجتماعي ښه والي او ښه ژوند باندې په ښه ډول تمام شي، خو "اصلاح" او "ښه ژوند" به څنگه تعريف شي؟ که ماشوم ته د خان فعاليتي ازادي ورکړل شي، دهغه لپاره به دغسې ټاکل شوی هدف نه وي چي هغه يې تر سره کړي. د ماشوم د فعاليت مفکوره د پرمختگ پال هغه تيوري په ډېر ښه ډول څرگندوي چي وايي وددنوره وده زېږوي، خو دغسې ښکاري چي دغه ټوله عمليه په ماهيت کې دايروي وي، وده په دې ډول په خپله موجهه کېدلی نه شي. ځکه چي موږ بايد پر دې پوه شو چي هغه دکوم هدف پر لوري پر مخ بېول کېږي، موږ دغسې ډاډينې ته اړه لرو چي څه وخت غواړو يوه ټاکلي هدف ته ورسېږو او دا به په خپل ذات کې مطلوبه وي چي څه وخت به واقع ته ورسېږو، نه داچي هغه دې په بل سره بدل شي، پرمختگ پال دخپلې دغې ادعا لپاره چي ماشوم وروڼه نه دی او هغه بايد دعالم په حيث هم ونه گڼل شي، ښه روحياتي دليلونه لري، ژان ژاک روسو لومړنی متفکر و چي دغه حقيقت ته يې زموږ پام اړولی دی. هغه دا هم وييلي و چي په دې کې گټه نه شته چي له ماشوم نه ترڅو چي دعقل پر او ته نه وي رسېدلی هيله وشي چي له عقلائي غټو موضوعگانو سره خان بوخت وساتي.

ماشوم باید دهغه پرځای هغه څه زده کړي چې د شخصي کشف له لارې
 یې د پوهېدو استعداد لري. خود هغه ژوند ډېر خاصیتونه څرگندوي
 چې د عقلائي ودې او تغیر عملیه یې تر نورو ډېره وړه نه ده، نو ایا پر
 دې کې خطر نه شته چې د ماشوم علاقمني ته اجازه ورکړل شي چې هغه
 هغه څه چې زده کوي په هغو سره دومره ډېر نفوذ ولري؟ علاقمني گانې
 به دراتلونکي له نظره هغومره وچې او بې روحه وي لکه ډېرون ورځي
 اخبارونه چې وي. تر کومه حده پورې موږ ماشوم ته اجازه ورکړو چې
 غواړي کاوبای شي. تر کومه حده پورې یې وهڅوو چې د امریکې بومي
 اوسیدونکي یا هندیان وولي؟ پرمختګ پالان په خپله په پوهنیز تمرین
 کې په اوس باندې له حد نه ډېر ټینګار له خطرونو څخه باخبره دي،
 باید بوه (Hoyd Bode) وایي چې بنوونځی باید ماشوم ته لارښوونه وکړي
 چې نه یوازې ژوند وکړي، بلکې له خپل سملاسي شته والي څخه "
 اخوا لارښي" اوله هر هغه عادت نه خان ازاد کړي چې نارسېدلي به یې
 وساتي، دا د هوبنځار ژوند او په دې ډول په خپله د پوهنې یوه برخه ده
 چې دراتلونکي زمانې او همداراز داوسنی زمانې غوښتنو ته په ټینګه
 پاملرنه وکړي. دا هم گرانه ده چې بنوونځی به څنګه د ژوند نقل کېدلی
 وشي. حتی که کورنښ یې هم وکړي نویله چاره نه شته خو دا چې
 بنوونځی د زده کړې یو مصنوعي حالت وي او دغسې محدودیتونه او
 ځنډونه ولري چې هغه به له هغونه توپیر ولري، له کومو سره چې ژوند
 په ټولنیز ډول مخامخ کېږي. هغه نه یوازې د ژوند حالت دی، هغه د
 پوهنې موسسه هم ده، دغسې دندې پر غاړه اخلي چې نورې پوهنیزې
 موسسې یې پر غاړه اخیستلی نه شي. په واقع کې ډیرمختګ پال
 منطق هغه له یوه عجیب حال سره مخامخ کوي. له یوې خوا هغه
 د واقعي ژوند حال غواړي، له بلې خوا د زغم ازادې او کنترول ددغسې
 ډولونو تقاضا کوي چې د ژوند سختې تنګسې یې کله کله روابولي.

پرمختګ پالان ادعا کوي چې زده کړه دمسلې دحل کولو له لارې دزده کړې تر نورو طريقو ډېر په رښتيني عقلائي رسېدنې تمامېږي. خو دغه ادعا تائيد کېدلی نه شي. پلويان يې د ۱۹۳۳ م کال داتوکلونو مطالعې ته گوته نيسي او وايي چې هغه زده کوونکي چې دلورې زده کړو لپاره په مترقي طريقو سره آماده شوي دي، تر هغولابنه آماده شوي وي چې په عنعنې طريقې سره آماده شوي و. خو دغه مطالعه قطعي نه وه. منقدان وايي چې په دغې تجربې کې نه کنترول کېدونکي اوښتنې دهغه اعتبار له منځه وړي، حتی سره له دې هم ډووي په دې فکر نه و چې زده کړه دې دمسلې دحل کولو په سطح کې تل تر تله پاتې وي. برخلاف دمسلې حل کول يوه وسيله ده چې ماشوم له عملي موضوعاتو نه نظري اصولو له مشخصو او محسوسو څخه مجرد او عقلائي پرنسيپونو ته رهنمايي کوي.

پرمختګ پال په خپله دفاع کې دغه حقيقت ته گوته نيسي چې زده کړه د لالورې زده کړې سطح ته هسکېږي، يانې هلته چې استاد د تحصيلاتو له دکتاتور نه ډېر تر سره کولو د قوت دشخص په حيث عمل کوي. لورې زده کړه که څه هم محصل ته په ډېرې شخصي ازادۍ قايل دی په دې باندې لاهم بحث روان دی، چې لومړنۍ او منځنۍ پوهنه دغه طرز عمل غوره کړي. موږ دلورې محصلانو لپاره دغه ازادې منو ځکه چې دوی په عقلائي لحاظ رسېدلي دي او احتمالاً په دې پوهېدلي شي چې ددوی علاقمني گانې چېرته دي. پرمختګ پال داسې ځواب ورکولی شي چې دده د زده کړې لارې دښوونځي له پيل نه دی له ازادې څېړنې او په ځان ډاډمنۍ سره عادي کوي. په دې يې قادر کوي چې دغه عقلائي پوخوالي ته دمخه تر هغه ورسېږي چې اوس ورته رسېږي. دجنجال اصلي ټکي دادی چې د عقلائي پوخوالي لپاره ځاني دسپلين ترکومه حده ضروري دی او هغه ته دې دخارجي دسپلين له لارې ترکومه

حده پوري انكشاف وركړل شي خو څنگه چې داساسي او غيراساسي پوهې ترمنځ دتوپير كولو قابليت تر كومه حده پوري درسيدلي سړي كار دي، نو داسې بنكاري چې په خپله بنوونكي بايد دهغه څه چې شاگرد يې زده كوي غټه برخه ور ونيي.

دسيالي په برابر كې دهمكاري پر موضوع به زه دلته يوازي يوتكي ذكر كړم. هغه څوك چې غواړي عمومت ته خیر ورسوي، ممكن كله كله ونه شي كولى همكاري وكړي بس په دې چې دده ايديالونه او ژوند طرز د ډلې لپاره دمنلو وړ نه دی. دډلې استبداد په خپل ذات كې خطرونه لري. حتمي نه ده چې ډله به تر فرد نه ډېره روڼ انده وي. ډله ييز دماغ كله كله بنايي دغسې اخلاقي او عقلايي وړوندونكې پردې له ځان نه چارپيرې كړي چې فردي دماغ يې نه چاپېره كوي. نو موږ بايد په دې باندي ښه ځانونه متيقين كړو چې زموږ همكاري بايد ازاده او غير تحميلي وي. لنډه داچې هغه بايد يو شكل كول نه وي.

په پای كې د ډووي د ډموكراسي تعريف تر نورو بنايي ډېر جامع وي، خو سره له دې هم څنگه چې د زده كړي دډموكراسي تيوري په بنوونځيو كې دسلوك په اړه هغه دنتايجو پر لوري رهي كوي نور دكتورينونه هم په برابر اندازه دموكراتيک دي، دپرمختگ پال دمعيارونو له مخې دفرانسې پوهنه تردې وختو پوري حاکمانه وه، خو فرانسه په يقين سره يو دموكرات هېواد دی او پوهنيز سيستم يې ددغه هېواد د زياترو وگړو له غوښتنو سره برابر دی. دتل ترتله توب فلسفه چې غيرموكراتيک او ارتجاعی بلله شوې دههم هغسې په دموكراسي باندي ولاړه ده لکه چې دپرمختگ پال فلسفه ده مطلب دادی چې بېل بېل سوچ والان دژوند د دموكراتيک طرز په اړه بېل بېل تعبيرونه وړاندي كوي. دټولو لپاره اجازه شته خو هېڅ يو قطعي نه دی امریکايي دموكراسي دهر ډول مسولو پوهنيزو فلسفو لپاره ځای لري.

سره له دي هم دپرمختگ پال فلسفې په امريکايي پوهنې کې دقدر وړ
 ډېر سمونونه راوستي دي. هغسې سمونونه چې نور نړۍ ليدونه يې
 بايد په نظر کې ولري، که دپرمختگ فلسفه غواړي خپل نفوذ وساتي،
 تحول او نويو کولو ته په پام اړولو سره او موجود نظام ته په پرله پسې
 ډول چيلنج ورکولو سره بايد دغسې پوهنيزه لاره غوره کړي چې دتل
 لپاره مهمه شمېرله کېږي.

داساسي توب فلسفه (essentialism)

داساسي توب فلسفه په هېڅ فلسفې پورې په منظم ډول تړلې نه ده،
 خو له ډول ډول فلسفې ليدنو سره اړخ لگوي. دتل ترتله توب دفلسفې
 پر خلاف چې ځينې نظريې ور ردوي، دپرمختگ له فلسفې سره په
 ټوليز ډول مخالفت نه کوي، خو دهغې ځينې اړخونه نه مني، په دې
 عقیده چې ځينې داسې اساسي څيزونه شته چې ټول انسانان بايد پرې
 پوه شي چې که غواړي تحصيل کړي وگنل شي. هغه دډووي پوهپوهنه
 هغومره نه ردوي لکه هغومره چې دهغه دلرو محتاطو پيروانو
 څرگندونې ردوي.

اساسي توب پالان (essentialists) په دغو ټکو باندې زور لگوي:

الف - په تعليمي نصابونو باندې له سره کتنه کول

ب - دښوونځي په پروگرامو کې داساسي او غيراساسي توپير کول.

ج - په ټولگي کې دښوونکي دصلاحيت بيا ټينگول.

داساسي توب په حرکت کې چې د ۱۹۳۰ په لسيزو کې رامنځته شو

دغسې مربيون غړي وو، لکه ويليم بيگلي (William Bagely) تاماس

برگر (Thomas Briggs)، فريديک بريد (Frederick Breed) او اي ساک کانډل

(Isaac Kandall) هرمن هورن يې هم په خوا ودرېد. دغو مربيونو په ۱۹۳۸

م کې دامريکايي پوهنې دپرمختيا لپاره اساس پاله کميټه جوړه کړه.

دغې عنعنې دويليم برکمين (William Brickman) دښوونځي او ټولنې دمجلې چلوونکي په ليکنو کې هم دوام وکړ.

داساسي پوهنې شورا چې دهغې ډېر فعال غړي ارتربستر (Arthur Bestor) او مارترسمت (Mortimer Smith) دي هم به په اصل کې اساس پاله وگڼل شي، که څه هم غړي يې په منظمې پوهنې کې دمتخصصانو دمطالعو په ارزښت باندې شکمن دي، په واقع کې دوی وايي چې "پوهنيزسياست" چې په عمده ډول له استادانو او ښوونځيو نه جوړ دی تر ډېره حده پورې دهغه څه مسول دي چې دوی يې دامريکې دپوهنې اوسنی بد حال گڼي.

داساسي توب فلسفه دتل تر تله توب دفلسفې په څېر دمضمون بيا ټاکنه دپوهنيزې عمليې مرکزي ټکي گڼي، خو هغه دتل تر تله توب پلويانو دغه نظر نه مني چې وايي دپوهنې حقيقي موضوع هغه "ابدي حقيقتونه" دي چې دلويديځ مدنيت په سترو کتابونو کې خوندي شوي دي، ددوی په فکر دغه کتابونه بايد ولوستل شي، خونه محض په خپله دهغو لپاره هغه بايد له مربوطو حقيقتونو سره مربوط وگڼل شي.

داساسي توب دفلسفې ځينې پلويان د زده کولو او د زده کوونکي دماهيت دپروسي دپوهې په اړه پوهنيزې ساهپوهنې ته رجوع کوي، نور يې دومره متيقين نه دي، دوی که څه هم په پوهنه کې دسلوکي ساينسونو دکشفياتو له مناسب توب نه انکار نه کوي، خو دوی سره له دې هم هغه ته لا ډېر په انتقادي نظر گوري، په دغسې ډگر کې لکه ساه پوهنه چې هلته يولړ شي چې هم وړاندې شي سمله لاسه پرې مناقشه جوړه شي يو مربي به ددوی په فکر ډېر هوښيار وي چې خپله لار په ډېر احتياط سره ووهي، څنگه چې دساحې تيوري له سلوکپالو سره او وظيفوي فلسفه له ساه پوهنې سره ټکر کوي، نو ممکنه نه ده چې وويل

شي کوم يو يې دلا ډېر اعتبار وړ پوهه تهيه کوي تر هغو چې دپوهنيزې
ساده پوهنې موندنې لامل علمي کېږي داساسي توب د فلسفې ځينې پلويان
به هغو ته د شک په سترگو گوري.

اساسي توب پالان کومه متحده جبهه نه لري څنگه چې دوی په بېلو
بېلو فلسفو معتقد دي نو دا عجيبه نه ده چې دوی دپوهې د ارزښت
د نهايي ماهيت په اړه سره اختلاف لري، خو دوی په دغو څلورو اساسي
اصولو باندې سره يو دي.

زده کړه په خپل ماهيت کې ټينگ زيار او زياتره نااماده تطبيق
غواړي، اساس پال د دسپلين په اهميت باندې ټينگار کوي، دی ددې
په ځای چې د ماشوم په سمله لاسي علاقمنی باندې لنگر واچوي، ډېرو
لېرو هدفونو ته پام اړوي، دی په شخصي علاقمنی باندې د
پرمختگپال د توجه پر خلاف د کوبښ په مفهوم باندې ټينگار کوي، دی
له دې سره توافق کوي چې علاقمنی په يوه مضمون کې ددې سبب
کېږي چې دغسې زيار خلق کړي چې دهغه دپوهېدلولپاره ضروري وي،
خو دی څرگندوی چې په پيل کې دوام لرونکي علاقمنی گانې په عادي
ډول نه حس کېږي. دغسې علاقمنی گانې له پيل نه د سخت زيار له
لارې پيدا کېږي چې هغه په خپل ذات کې زده کوونکي نه جلبوي، په
دې ډول همدا چې په باندني ژبې کې مهارت حاصل شو، د دماغ لپاره
نوي جهانونه پرانيستل کېږي. سره له دې هم يو مبتدي په خپلې
لومړنۍ بې علاقمۍ او احتمالي بې خوندي باندې بايد حتماً غالب
شي، لکه هسې چې فرانسويان وايي: "اشتها په خوړلو کې پيدا کېږي".
د ژوند يوساه کښانو په ډله کې يوازې انسان له خپلو سملاسي طبيعي
ميلاتونو سره مقاومت کولی شي، که موږ په ماشوم کې دغه استعدادونه
روزو موږ دهغه لپاره مشکله کوو چې هغه ځاني دسپلين خپل کړي چې په
نړۍ کې د عالي هدف د ترسره کولو لپاره ضروري دي. د زده کوونکو گڼ

شمېر يوازې هغه د سيلين ته په تسليمېدو سره چې د بنوونکي له خوا په معقول ډول تحمیل شي شخصي کنترول حاصلولی شي.

په پوهنه کې نوښت نظر دې ته چې له زده کوونکي سره وي باید له بنوونکي سره وي. د بنوونکي رول دادی چې د لویانو دنړۍ او د ماشومانو دنړۍ ترمنځ منځگړتوب وکړي. بنوونکي د دغې دندې لپاره په خاص ډول آماده شوی او په دې ډول هغه تر زده کوونکو ډېر مناسب شخص دی چې دهغوی دودې لپاره لارښوونه وکړي. ای ساک کانډل وايي چې "اساس پال تر پرمختگ پال لږ علاقمن نه دي چې زده کړه تر هغو چې د شاگرد په استعدادونو. علاقمنیو او هدفونو باندې بنا وي بريالی کېدلی نه شي. خودی عقیده لري چې دغه علاقمني گانې او هدفونه باید د بنوونکي په مهارت سره پیدا شي، چې هغه دهغې" منطقي موسې "استاد دی چې مضمونونه نومېږي او هغه د پوهنيزو انکشافاتو په لړۍ باندې پوهېږي". په دې ډول اساس پال بنوونکي تر خپل پرمختگ پال همکار نه د زیات صلاحیت خاوندان کېږي.

د پوهنيزې پروسې زړی د توصیه شوي موضوع یا د مضمون جذبول دي. دغه نظر د فلسفي ريلست له دريځ سره اړخ لگوي چې وايي دا انسان مادي او ټولنيز چاپېريال دی چې حکم کوي هغه څنگه ژوند وکړي. اساس پال توافق کوي چې پوهنه باید شاگرد په دې قادر کړي چې خپل پراته استعدادونه واقعي کړي. خودغه واقعي کېدنه باید په دغسې نړۍ کې وشي چې له فرد نه خپلواک وي. دغسې نړۍ چې باید دهغه د قوانینو اطاعت وکړي. بنوونکي ته د شاگرد د تگک موخه داده چې شاگرد باید دغه نړۍ هغسې چې ده وپېژني، نه چې هغه یې دخپلو خاصو غوښتنو په رڼا کې تعبیر کړي. دی دغه پوهه په هغه نظم سره چې دده په خوښه وي هم په اتفاقي ډول جذبولی نه شي. هغه باید ده ته د موضوع د منطقي تنظیم له مخي وړاندې شي. اساس پالان د فرد له

تجربې نه د "نژاد تجربې" يا "داجتماعي ميراث تجربې" ته ډېر اهميت ورکوي. دغه ميراث د ميلونونو انسانانو تجربې خلاصه کوي په دې مقصد چې له خپل چاپيريال سره توافق وکړي. د تاريخ په شهادت د ډېرو عقل د شاگرد تر نه ازميلل شوي تجربې نه ډېر د اعتبار وړ دي.

ښوونځي بايد د ذهني د سپلين عنعنې طريقې وساتي. داسمه ده چې د مسلې د حل کولو په مترقي ميتود کې ځينې گټې شته، خو دا طرز عمل نه دی چې د زده کړې په ټولې پروسې باندې دې حتماً تطبيق شي. پوهه د خپل اصلي ماهيت له مخې مجرد ده او په څرگندو مسلو باندې وپشل کېدلی نه شي. "د کړو له لارې زده کړه" به که څه هم په ځينو شرايطو کې او د ځينو زده کوونکو لپاره مناسبه وي، خو بايد عمومي نه شي، ايا شاگرد د دې لپاره چې زده کړې د امريکي ځايي خلک يا هنديان څنگه اهلي شوي دي بايد حتماً دهغوی جونگري جوړې کړي؟ په دې کې شک نه شته چې د جونگري جوړول به له هغه سره مرسته وکړي چې د دغو خلکو د ژوند په طرز باندې پوه شي، خودغسې تجربه بايد د زده کړې د عمليې ملاتړ وکړي، نه دا چې هغه دهغې جوهر وگرځي، شاگرد ته بايد اساسي مفهومونه ور زده کړل شي، حتی که دغه مفهومونه دهغه عقلائي او ساهپوهيزې سطح ته هم متوافق کړل شي. داساسي توب فلسفه د تل تر تله توب له فلسفې نه څنگه توپير کوي؟ لومړی دا چې هغه د "عقلاني" پوهنې څخه په پوره ډول نه، بلکې په لږ ډول پلوي کوي، ځکه چې هغه دهغو فرض شويو ابدي حقيقتونو سره سر او کار نه لري لکه چې له فزيکي او اجتماعي چاپيريال سره سر او کار لري. دويمه دا چې هغه لا ډېره اماده ده چې هغه مثبتې مرستې جذبې کړي کومې چې د پرمختگ فلسفې له پوهنيزو طريقو سره گړې دي. په پای کې په داسې حال کې چې د تل تر تله توب فلسفه د تېرې زمانې سترې تخليقي کارنامې دانسان د عالمي بصيرتونو لپاره د غسې اثار گڼي

چې دهر مهال لپاره دي، داساسي توب فلسفه له هغو نه د موجودو مسلو
د حل کولو په موخه د پوهې د سرچينو په حيث استفاده کوي

د بيارغونې فلسفه

جان دووي دمخه پر ۱۹۲۰م کال د بيارغونې فلسفې
(reconstructionalism) اصطلاح په خپل يوه کتاب کې په نامه د (په فلسفه
کې د بيارغونې نامه را وايستله). د ۱۹۳۰م کال په لسيزې کې د
سرحد متفکرينو په نامه يادې شوې يوې ډلې په بنوونځي باندې غږ
وکړ چې د يوې "نوې" او "لا عادلي" ټولني د جوړولو پر لوري دمخه شي.
ددغې ډلې مخکښه وياندان جارج کونټس (George Counts) او هرولډرگ
(Harold Rugg) نومېدل. لومړني يې کلتور ته امريکايي لار او وروستي يې
په امريکې کې کلتور او پوهنه په نومونو باندې کتابونه وليکل. په
همدغه وخت کې و چې ځينو پرمختگ پالانو لکه ډبليو، اچ، کل
پاترک (Will Kilpatrick) او جان چايلډز (John Childs) پر دې ټينگار کاوه
چې بنوونځي دې بايد په خپلو اجتماعي مسوليتونو باندې نوره هم
ځان پوه کړي. خو دوی د کونټس او رگ له دغې ادعا سره مخالفت
کاوه چې بنوونځي دې ځان دخانگرو ټولنيزو سمونونو ته وقف کړي.
دوی دهغه پرځای د پوهنې له لارې د اجتماعي ودې په عمومي هدف
باندې لنگر واچوه.

دوه لسيزې وروسته څنگه چې د پرمختگ پالې خوځښت خپله متره
له لاسه ورکړه، دغسې نور کوښښونه هم وشول چې د جان دووي
د فلسفې هغه تيوري گانې پراخې کړلې شي چې ټولني ته متعهدي وي.
ای ساک برک سن په خپل يوه عمده اثر، ايډيال او کميونيتي (۱۹۵۸)
کې په دې لټه کې شو چې د پرمختگ فلسفې او اساسي توب د فلسفې
ترمنځ توافقي راولي. په دې اړه يې داسې نظر وړاندې کړ، چې بنوونځي

په خپله باید په ټولیز سمون کې مخکښه نه شي. بلکې هغه کولی شي له هغه حرکت سره مرسته وکړي چې دمخه پیل شوی و او دلبرالي کلتوري ارزښتونو پوره پلوی یې کوله، خو دا تيو دوربرامیلد (Theodore Brameld) و چې اول یې د پوهنې د فلسفې موخې (۱۹۵۰) او بیا یې د پوهنې د فلسفې بیا رغونې پر لوري (۱۹۵۶) او پوهنه او قدرت (۱۹۶۵) دا تارو په خپرولو سره "د ټولنیزې بیا رغونې فلسفې" تاداوونه کېښودل. دلته به زه د هغه پنځه تیستونه په لنډ ډول راوړم.

پوهنه باید دلته او همدغه اوس د یوه نوي ټولیز نظم درامنځته کولو ژمنه وکړي. دغسې نظم چې زموږ د کلتور بېخکي ارزښتونه سرته ورسوي او په همدغه مهال کې داوسنی نړۍ له اساسي اجتماعي او اقتصادي قوتونو سره همغاړې وکړي. د بیا رغونې فلسفه چې خان د "بحراني عصر" فلسفه بولي دغسې جدي اواز پورته کوي چې د پوهنې نورو تیوريو نه پورته ځاوه. هغه څرگندوي چې مدنیت دخپل خان له نابودۍ سره مخامخ کوي. پوهنه باید دانسانانو په دماغ کې ژور تحول راولي ددې لپاره چې هغه ډېرې غټې تخنیکي قواوې چې زموږ په لاس راغلي دي له هغونه په دې ډول کار واخیستل شي چې تخلیق وکړي. نه داچې بریادي وکړي، حتمي ده چې ټولنه دې تحول وکړي. نه یوازې په سیاسي عمل سره بلکې په لاسی ډول په ګډ ژوندانه کې یوه نوي بصیرت ته ددوی د غږو د پوهنې له لارو دنوي نظم لپاره دغه ژمنه سسته نه ده. بلکې ډېره ضروري او سیده ده. برامیلد لیکي چې د بیا رغونې نظر " تر هرڅه دمخه یوه نوي کلتور رامنځته کولو لپاره ژمنه کوي. هغه له دغې ټینګې عقیدې سره ملګري شوی ده چې وایي: موږ ددغسې انقلابي دورې په منځ کې پراته یو چې له هغې نه به بل شی ونه وځي خو د عامه خلکو له خوا دصناعتی سیستم، دعمومي خدمتونو او دطبیعی او کلتوري منابعو کنترول چې هغوی په ټولو دورو کې دخپلو

خانونو او اولادونو لپاره دمسون، شريف او سولې دژوندانه لپاره مبارزې كړي دي.

نوي ټولنه بايد په رښتيني ډول دموكراسي وي چې دهغې غټې موسسې او سرچينې بايد په خپله دخلكو له خوا كنترول شي. هر هغه څه چې ټولنيزې گټې په اغېزناك ډول متاثره كوي، تقاعدونه، روغتيا يا صناعت... بايد دهغو استازو مسوليت وي چې خلكو غوره كړي وي. براميلد په دې ډول اعلانوي: "دموكراسي ستره ازموينه دلوې ممكن اكثریت له خوا دهر كلتور دعمده موسسو او سرچينو كنترول دی. كه چېرې نړۍ په رښتيني ډول دموكراسي كېرې كار كوونكي خلك بايد دټولو سترو موسسو او سرچينو كنترول په خپل لاس كې ولري." "څنگه چې ايډيالي ټولنه دموكراسي ده هغه بايد ددموكراسي په اصولو اداره شي. دنوي نظم جوړښت، هدفونه او سياستونه بايد دعامة ذهنيته په تله كې ومنل شي او دعامة خلكو په پوره ممكن اقدام سره عملي شي. كوم هغه انقلاب چې دخلكو په دماغ كې پېښېږي تر هغه چې يوازې دسياسيونو له خوا راځي ژوراو لاډېر دوام كوي... دملي دموكراسي منطقي پای بين المللي دموكراسي ده. ددغسې جهاني حكومت شكل چې ټول دولتونه به په هغه كې گډون وكړي. (۸)

۸ "دولسونو اكثریت بايد دخپلو په ازاد ډول انتخاب شويو استازو له لارې ټول اساسي اقتصادي، سياسي او اجتماعي سياستونه كنترول كړي او دوی دغه څه بايد په ښه پراخه پيمانه عملي كړي. دروانولس گونو كلونو لپاره دا دپرزې له هدف دی تر هغو چې زموږ ښوونځي ددغه مقصد له پېژندلو نه مخ اړوي، تر هغو چې ښوونكي او پروفيسران دغې موضوع ته سر سري گوري. ځكه چې هغه لاجمنه ده. تر هغو چې پوهنيز تيوري پوهان وايي چې دا وخت ته بايد دذهني استعدادونو له روزنې سره سرو كار ولرو يا موږ ته حتمي ده چې دخپلې خوا لپاره دپرتمين بری په مقصد قدرت مبارزه حمايه كړو، دوی زما په فكر دپوهنې مركزي مقصد نفي كوي. ددغسې يوې طريقې پيدا كول چې دټولو ولسونو دنژادونو، دينونو او مليتونو

ماشوم. بنوونځی او په خپله پوهنه د ټولنیزو او کلتوري قوتونو له خوا په ډېر ټینګ ډول سره مقید شوی دی. د برامیل په وینا د پرمختګ فلسفه د فرد په ازادې باندې له حدنه ډېر ټینګار کوي. برخلاف په دې باندې تر اندازې لږ زیات ټینګار کوي چې موږ ټول په اجتماعي لحاظ سره تړل شوي یو هغه کله کله تر دې درجې پورې په دې اندېښنه کې وي چې فرد په کومو لارو سره خپل ځان ته په ټولنه کې تحقق ورکړي او دا له نظره غورځوي چې ټولنه تر کومه حده پورې فرد جوړوي لکه هغسې چې دی. څنگه چې مدني ژوند تر ډېره حده پورې د ډلې ژوند دی ډلې باید په بنوونځي کې مهم رول ولوبوي. برامیل په دې اړه وايي: "موږ باید هغه نه په بد کتنې سره محکوم کړو او نه دهغوی سلوک په لټې سره په حتمي ډول راتلونکی وګڼو، خو په سم تشخیص سره دغسې هدف وټاکو چې ټولنیز او پوهنیز پروګرام ټینګ کړو چې هغه به دهغوی غوښتنې ترسره کړي. دهغوی بد اخلاقي ګانې سمې کړي او دهغوی دانسان دوستي پرته استعدادونه وغورځوي. پوهنه په دې ډول "اجتماعي ځان - واقعي" کېږي. فرد دهغې له لارې خپل ټولنیز اړخ ته انکشاف ورکوي دا هم زده کوي، چې په اجتماعي پلان جوړولو کې په څه ډول برخه واخلي.

بنوونکی باید خپل زده کوونکی د بیا رغونې دحل په اعتبار او ضرورت باندې قانع کړي، خو هغه باید دغه کار د دموکراتیکو طرز عملونو په دقیق او اصولي رعایت سره ترسره کړي. په هغه اصل سره چې برامیل دې "د دفاع وړ پلوروالی" نوموي بنوونکی دهغو شواهدو کتنه رواګڼي چې دهغه د نظریو په پلوي یا مخالفت وي.

اکثریت سره متحد شي په دغسې بوه لوی جهاني دموکراتیک هیئات یا موسسه کې له داسې قدرت او اختیار سره چې دهغه سیاستونه عملي کړي، موږ ته به د پوهنې په کسب کې تردې بل کوم لوی فیصومیت متصور کېدلای شي "تیمودور برامیل".

ښوونکي دحل مخالفې لارې چارې په منصفانه ډول وړاندې کوي او زده کوونکو ته اجازه ورکوي چې له خپلو نظريونه په ازاد ډول دفاع وکړي په دې برسېره څنگه چې موږ ټول ټينگي عقيدې او دغرض او پلوي ميلانونه لرو موږ نه يوازې بايد په څرگندډول له هغو څخه دفاع وکړو، بلکې دډير ممکن اکثریت له خوا دهغو دمنلو لپاره کار وکړو. دپوهنې وسيلې او هدفونه چې د موجود کلتوري بحران تقاضاگانې رفع کړي او دسلوکي ساينسونو له موندلو سره مطابقت وکړي بايد په پوره ډول له سره وارول شي. دسلوکي ساينسونو اهميت په دې کې دی چې هغه موږ په دې قادر کوي چې هغه ارزښتونه کشف کړو چې انسانان پرې باندې ټينگ اعتقاد کوي، فرق نه کوي چې دغه ارزښتونه عالمي وي يا نه وي نو براميلد څرگندوي: "سلوکي ساينسونه په دې پيل کوي چې ثابته کړي چې په تاريخ کې دلومړي ځل لپاره په رښتياني ډول ممکنه شوي چې انساني هدفونه تر فارمول لاندې راوړو، نه د احساساتي، رومانتيکي، تصوفي يا دغسې نورو ورته حاکمانه دليلونو له مخې. بلکې په دې اساس چې موږ ديو تربله گډېدونکو کلتوري او حتی عالمي ارزښتونو په اړه زده کړه کوو. په دغه سخت ډگر کې مطالعات که څه هم لږ وړاندې تللي هغه بيا هم په کافي اندازه دمخه تللي چې لادمخه ممکنه شوي چې دغه ارزښتونه هم په افقي ډول بيان کړو او هم وښيو چې دانسانانو ډېره گڼه برخه هغه تر نورو بدیلو ارزښتونو څخه غوره گڼي " موږ بايد په هغې لارې باندې بيا نظر وکړو چې دهغې له مخې تعليمي نصاب ايستل کېږي، مضامين په کې شاملېږي، طريقې په کې په کار اچولې کېږي، اداري تشکيلات په کې راځي او هغه طريقې په کې شاملې وي چې په هغو سره ښوونکي روزل کېږي. نو دغه ټول څه بايد انساني ماهيت ديوې متحدې شوې تيورۍ له مخې په عقلايي او ساينسي لارو سره جوړشي.

له دي نه داسې ښکاري چې موږ بايد دغسې يو تعليمي نصاب وپاښو چې دهغه مضمونونه او فرعيات دننه يوتريله سره وتښلوي. نه داچې هغه دعلم داجزاوو رديف يا قطار وگڼل شي

د بيا رغونې په فلسفې باندې انتقادي بحث

د بيا رغونې فلسفه په خوځوونکي ډول بيان شوې ده. دهغې انجذاب لاهم ډېرېږي. په دې چې ادعا کوي چې هغه دسلوک په ساينسونو کې په باور وړ موندنو بنا شوې ده، اسانه به وي چې دغه ادعاگانې که سمې وي ردي شي، له بده مرغه دغه ادعا په دغه واقعيت سره باطله کېږي چې دغه موندنې ډول ډول تعبيرونو ته اجازه ورکوي چې دبراميلو تعبيرې يوازې يو دی، لکه هسې چې دمخه ورته گوته ونيول شوه او لکه چې په خپله براميلو يې هم مني. دسلوکي ساينسونو تثبيت شوي تجربېي نتايج په رښتيا چې لږ دي او هغه دپوهنې لپاره هېڅ نتايج نه لري

په هغه برسېره دسلوکي ساينس پوهانو په منځ کې هغومره اختلافات دي، لکه هغومره چې دمربيونو په منځ کې دي او هغه په يقين سره کافي دي، کوم هغه څه چې يوتولنپوه يا اقتصادپوه يې سم گڼي نور يې په اسانۍ سره ردوي او ساھپوهان دهغه ډول سلوک په اړه يوه خوله نه دي چې ديوي پلان شوې تولنې لپاره اساسي دي. ساينس دغو پوښتنو ته بايد لا ځوابونه ووايي: کوم اجتماعي موسسات دهغوله تحقق سره تر ټولو په ډېرې ښې طريقې سره مرسته کوي؟ د بيا رغونې فلسفې دغه لاپه چې وايي هغه دانساني سلوک په ساينسي پوهې باندې بنا شوې ده ثابتېدلې نه شي.

دا چې د بيا رغونې فلسفه دامريکي په کلتوري عنعنه کې په رښتيا يو مهم جريان دی، لکه هسې چې پلويان يې ادعا کوي هم هماغسې په شک کې دی. په واقع کې لبرالي فرد پالي دامريکي دعنعنې هغسې يوه برخه ده

لکه هسې چې په دموکراتيکي ډول سره د اجتماعي ايډيالونو د ټاکلو ژمنه ده په واقع کې دا ډېره مشکله ده چې دغسې دموکراسي لکه د امريکې چې په تعدد باندې بنا ده په هغو ژورو تحولونو باندې سره توافق وکړي لکه چې د بيا رغونې فلسفي پلويان يې غواړي. دا يوه خبره ده چې د يوه ساينس کاندید لپاره د هويانه رايه ورکول شي، خو دا بله خبره ده چې د پوهنې په موضوعاتو باندې دغسې وشي. ځکه چې هغه دلته په يوشمېر اخلاقي، مذهبي، اجتماعي او حتی شخصي ملاحظو سره اغېزمنه کېږي. نو د امريکې په ټولنه کې څنگه سره ډېر رقابت کوونکي منافع د پوهنې دغسې ملي طرز و مومي چې هغه ټول خوښ وگوزوي؟ ممکن دهغه اجازه ورکوونکي تلقين کوم چې براميلديې وړاندې کوي په واقع کې د اصطلاحاتو تناقص وي.

د بيا رغونې فلسفه دغسې يو دکتورين دی چې ژمنه غواړي. د بيا رغونې فلسفي خاوند بنوونکي دغه دکتورين تدريس کولی نه شي، خو دا چې په خپله ورته متعهد وي او غواړي چې خپل زده کوونکي هم پرې متعهد کړي که څه هم دی به ډېر کونښن وکړي چې په ټولگې کې افقي اوسي. خو هغسې چې د څيزونو ماهيت يې غواړي، دی نه شي کولی په علمي ډول افقي او په ايډيالوجيکي ډول بې تفاوته وي، ځنگه چې د امريکې جامعه د اجتماعي ارزښتونو له نظره برخې برخې ده احتمال نه لري، چې هغه به ټولو اکي حرکت ته له تسليمېدو نه پرته په بله لاره سره متحده کړي، زموږ ټول سياسي جوړښت بايد واورې او فردي تثبيت په جدي ډول ضعيف شي. زما فکر داسې ښکاري چې د بيا رغونې فلسفه په کولیکتيوې ټولنې باندې تمامېږي، چې هلته به انسانان معتقدوي چې هر څيز به رښتيا وي په دې شرط هغه په ساينسي طريقو سره حاصل شي او کله چې په تشويقي ډول وړاندې شي، په اجتماعي اتفاق سره اجرا شي.

خلورم څپرکی

دشته والي فلسفې ځواک

زیاتره عنعنې فلسفې له دوو ډلو څخه دي: میتافزیکي او شکاکي. میتافزیکي فلسفې غواړي د تجربې ځینې اساسي خاصیتونه شرح کړي په دې استدلال سره چې هغه له دغسې لرې حقیقتونه څخه راوځي. چې تجربه پرې باندې اغېزه نه کوي. شکاکي فلسفې په دې فکرینا دي چې څنگه چې ټولې انساني تجربې غولونکي دي، هېڅ څیز په یقین سره معلومېدلی نه شي او ټول میتافزیکي مفهومونه موقتي دي.

دشته والي فلسفه (existentialism) دغه دواړه فلسفې بهیرونه ردوي. د شکاکیت پر ضد استدلال کوي او ادعا کوي چې انسانان له خپل شته والي څخه اساسي حقیقتونه ایستلی شي. د عنعنوي میتافزیک پر ضد استدلال کوي چې حقیقت هغه دی چې موږ یې تجربه کوو. دوی ادعا کوي چې حقیقت ژوندی کرل شوی حقیقت دی. د دې لپاره چې حقیقت بیان کړو موږ باید هغه څه بیان کړو چې دانسان په حال کې وي. نه هغه څه چې دانسان له حال څخه اخوا وي.

دشته والي فلسفه داسې هم د طرز او اسلوب له مخې له عنعنې فلسفې څخه توپیر لري. له دې امله چې هغه له ژوند کرل شوي حقیقت او احساس له هغو حالونو سره سر او کار لري چې دغه حقیقت په هغو کې په پوره ډول درک کېدلی شي. نو دشته والي فلسفه په عمومي ډول د اسلوب له مخې نسبت عنعنې فلسفې ته ډېره شخصي او په واقع کې ادبیاتو ته لاندې و له دې نه مې مطلب دا نه دی چې دشته والي فلسفه نظر عنعنې فلسفې ته یا لږه تخنیکي ده. یا تر هغې ډېره دقیقه ده.

مارتن هايدیگر (Martin Heidegger) او ژان پال سارتر (Jean Paul Sartre) لور تخنيکي فيلسوفان دي او هايدیگر په يقين سره درون توپ سرمشق نه دی. سره له دې هم هر يو يې په شخصي او ادبي سلوک سره ليکنې کوي. ځکه چې هر يو د احساس کولو حالونه او همداراز استدلالونه افاده کوي او هر يوه دغسې له جذبې نه ډک نثر کينلی چې بې له شکه خاص او خاص دهغه دی.

زه بايد دا هم ووايم چې دشته والي فلسوفانو د پوهنې په اړه مې ډېرې ليکنې کړې نه دي. مارتن بېر (Martin Baber) په دوی کې مستثنی دی. دی هم د پوهنې په اړه پوره بحث نه کوي. سارتر د ادبياتو پوهنيز اهميت تعريف کړی. کارل يا سپرز (Karl Jaspers) د پوهنتون دايديا په نامه يو کتاب ايستلی دی او فریدرک نیچه (Friedrich Nietzsche) په پوهنيزو موسسو باندې يوه لاجمنه ليکنه کړې ده او هغه دومره افراطي او له طنز نه ډکه ده چې تر اوسه هم مورد لري. کله چې يو څوک په نظر کې ونيسي چې عنعنوي فيلسوفان لکه اپلاتون، جان لاک، ايمانويل کانت او جان ډووي په پوهنيزو موضوع گانو باندې څومره غرېدلي دي، دشته والي فيلسوفانو له خوا د پوهنې هېرول عجب معلومېږي. دا لا نوره هم عجيبه ښکاري چې کله يو څوک فکر وکړي چې د شخصي ژوند د فلسفې په حيث دشته والي فلسفه به په پوهنې کې ارو مرو بصيرتونه ولري. دغسې پروسه چې په هغې کې اشخاص يا جوړېدای شي، يا خپل ځانونه جوړوي. ښايي دليل دا وي چې د سوچ يوه نوې ښوونځی به ارو مرو په هغو موضوعگانو باندې لنگرواچوي چې راپورته کړي يې دي. يابه دخپلو اصولو تطبيق په هغو ډگرونو کې چېرته چې فکر او عمل سره گډېږي لکه په سياست، قانون او پوهنه کې يا وروسته وخت ته يا نورو ته پرېږدي. حقيقت چې هر څه وي په خپله دمريونو لپاره

موقع ډېره غټه ده چې هغه پوهنيز بصيرتونه ومومي او تركيب ترېنه جوړ کړي چې دشته والي فلسفې پرېمانه برابر کړي دي. ددې لپاره چې دغه کار وکړو موږ بايد ارو مرو دغه دکتورين هغې چې دی معرفي کړو او هغه موضوعگانې وڅېړو چې ډېر ورسره سر او کار لري

نړۍ ليد

دشته والي فلسفه دډنمارکي فيلسوف، سورن کي یرکېگارډ (Soren Kier Kegaard) (۱۸۱۳-۱۸۵۵)، او دجرمن متفکر، فریدريک نيچه (۱۸۴۴-۱۹۰۰)، له بت ماتوونکو اثارو څخه هکله شوې ده. دغه دواړه متفکرين دکليسايي عيسويت او دهیگل دنظريې پر ضد ودرېدل. کي یرکېگارډ کونښ وکړ چې عيسويت له دننه څخه بېرته په حرکت راولي، په داسې حال کې چې نيچه دعيسويت له نړۍ نه اخوا توپ محکوم کړ او دسوپرمين تانيدولو اخلاقياتو پلوي يې وکړه. زموږ دخپل مهال دشته والي دفلسفې مخکښه فيلسوفان مارتن هايډيگر (Martin Heidegger) ژان پال سارتر، کارل ياسپرز او ماريس ميرلو، پونتي (Maurice Merleau-Ponty) دي. ددغې ډلې نور فيلسوفان گبريل مارسل (Gabriel Marcel) او پال تيليج (Paul Tillich) او مارتن بوبر (Martin Buber) دي چې لومړنۍ دوه عيسوي او وروستي يې بهبود دي.

دشته والي فيلسوفان هغه عنعنوي نظر ردوي چې فلسفه بايد آرامه او تر هرڅه ډېره افاقي او جلا وي، دوی وايي چې فلسفه بايد دغسې عقل (reason) وي چې په قوي احساس (passion) سره مطالعه شي. ځکه چې نه يې حقيقت په قوي احساس يا دقوي احساس کولو په حالونو کې برسېره کېږي، دقاريا هيجان عقل غير عقلي نه بلکې دټول

انسان عقل دی، دا هغه عقل دی چې له هغو اساسي حقيقتونو سره لاس او گره بان وي لکه ازادي، مرگ او نور له کومو سره چې انسان مجادله کوي دا د سرې سښې دمخاسې ضد دی چې مجردات کنترولوي او انساني مشکل هيروي

دشته والي فلسفې په نظر فزيکي کاینات، له انسان نه پرته نړۍ نه مفهوم او نه هدف لري، دا يوه احتمالي پېښه ده، يو څيز چې داسې واقع کېږي چې هلته وي مطلب دا نه دی چې هغه کومه بې علتې پېښه ده هغه سمون تياگانې چې په ساينس سره کشفېږي په کافي اندازه حقيقي دي، خو هغه له نېغ انساني اهميت څخه خالي دي، چې په سمه توگه وپېژندلی شي، هغه له هېڅ انساني ايډيالونو يا غوښتنو سره مطابقت نه کوي، خو دمصونيت لپاره له غوښتنې سره چې هغه له رښتياني ازادي او انساني حل له رښتيني ترور څخه پرار دی انسان په کایناتو کې په چانس سره واقع کېږي نه دنړۍ نظم نه دڅيزونو طبيعي طرح شته په کوم کې چې انسان زېږي، نو انسان له خپلې هستې نه پرته دطبيعت هېڅ پوروي نه دی، په دې ډول دهغه شته والی دهغه له جوهر نه لومړيتوب پيدا کوي، په دې مفهوم چې که دی کوم څيز اوسي دی بايد واوسي، خوشته والی دی نه جوړوي، دی په ژوند کولو سره خپل ځان جوړوي، لکه چې سارتر وايي:

دلته ددې وينا مانا څه ده چې شته والی تر جوهریت دمخه دی؟ مانايې داده چې ترهرڅه اول انسان وجودلري، گرځي، په صحنه کې څرگندېږي او تر هغه وروسته ځان تعريفوي که انسان هغې چې دشته والي فيلسوف يې ويني نه تعريف کېدونکی وي. دا له دې امله ده چې په پيل کې دی هېڅ څيز نه دی يوازې له هغه وروسته به دی يوڅيز شي او هغه څه چې به دی وشي ده په خپله به جوړ کړي وي نه يوازې دا چې انسان هغه دی چې ځان په خپله درک کوي، بلکې دی هم هغه دی چې

دشته والي پر لوري له دغه تيل وهلو څخه وروسته د خان جوړولو اراده
 کوي، انسان له هغه نه پرته چې په خپله خان جوړوي بل څيز نه دی.
 دا چې انسان څه کېږي دا د هغه خپل مسوليت دی، يا دا چې دی به
 په خپله خان جوړوي يا به په يوه مفهوم سره خان ته اجازه ورکوي چې
 دنورو له خوا جوړ شي، دی ددې انتخاب کوي چې دی به څه څيز شي،
 دده "جوهر" يا بيا هم په يوه مفهوم سره پرېږدي چې نور د هغه لپاره
 انتخاب وکړي خو په هر حال کې انتخاب دی کوي، ځکه چې تسليمي
 د انتخاب نفي نه بلکې يو ضعيف انتخاب دی، تسليمي له ازادۍ څخه
 بې گټې تېسته ده. هغه انسان چې دنورو له خوا جوړ شوی وي بيا هم د
 خپل خان مصنف دی، ځکه چې دی ددې انتخاب کوي چې نور يې
 جوړ کړي، سړی دا هم ويلی شي چې دی په انتخاب سره جوړ شوی دی.
 که موږ دغه نړۍ ليد و منو څه ترېنه راوځي؟ د ازادو انسانانو او
 ازادو بنوونکو په حيث موږ بايد په ټولنه او کلتور کې له ټولو هغو
 قوتونو سره مجادله وکړو چې هڅه کوي له انسانانو څخه انساني
 صفتونه سلب کړي اوله ازادې نه يې محروم کړي.
 موږ بايد اقتصادي "قوانينو" ته د فرد تابعيت په مخالفت کوونکي
 اقليت باندې ډاکټريټ استبداد او د ټولني په ډول کېدو (Social
 conformism) سره د فرديت زندی کول رد کړو. موږ بايد له خپلو زده
 کوونکو څخه په ټينگه وغواړو چې هغه ازادې چې د افرادو په حيث
 ددوی حق دي وپېژني او واقعي يې کړي. په هغه څه چې ټينگار کوو
 بايد ارو مرو يې عملي هم کړو، دنورو د ازادې په محترم شمېرلو سره
 لکه هسې چې خپلې ازادې ته ارزښت ورکوو.

انتخابول

ازادي په خپل ذات کې نه هدف او نه ايډيال دی. هغه دکړولپاره پټ قوت يا پوه تشيل دی (۹) څه چې زه کوم زه هغه يم. زما سبجيه زما دټولو کړنو ټوليز دی. نو له دې امله هغه خان جوړ کړی دی، زما سبجيه تغيير کولی شي. ځکه چې زه هر وخت په بېل ډول عمل کوم. زما برخليک زما خپل نوم دی. نو ازادي "هيبتناکه" ده. ځکه چې زه ددې مسول يم چې څه کېږم الکولي، عصبي، چرسي او بنگي، هغه څوک چې دزغم دسرحد په پای کې وي. زه او ته دا مور ټولو خپل خانونه جوړ کړی او له سره يې جوړولی شو.

زه ازاد يم نو زه کېږم. څه وخت چې زه انتخاب کوم، زه خان راتلونکي ته اړتوم. زه له هغه نه پرته چې يم خان جوړوم. "ex-ist" ا. زه هغه څيز چې محض کېدونکی و شته والي ته احضاروم، زه يم (homo viator) يم. هغه خان چې تل په انتقال کې وي.

دانتخاب لپاره شېبه مهمه ده. لکه هسې چې کې دکیگایرو وايي "خطرتيار ولاړ دی." (يا، يا) زه بنايي اعصاب بايلم او په غلطه انتخاب وکړم. يا ممکن زه په دې کې ناکام شم چې موقع ووينم او په دې ډول شرايطوته اجازه ورکړم چې خپله لار ووهي. انتخاب بايد زه وکړم او انتخاب په خپل وخت کې وکړم کی پرکیگارد ديوي بهرې دکپتان

^۹ مارتن بوبر دغه نظر ترنورونه ډېر په قوت او جذبې سره څرگند کړی دی "ازادي - زمایې روڼونکی مخ ډېر خوښ دی... زه ورته وقف شوی يم. زه تل تياريم چې دهغې لپاره په مبارزه کې گډون وکړم... زه کين لاس ياغي ته غزوم او بني لاس دعقيدې سرسخت مخالف ته مخ پر وړاندې! دوی بايد له ازادۍ نه قضيه يا پروگرام جوړ نه کړي. له بند نه ازادۍ قسمت دی. يو څوک هغه دصليب په شان نه دتویي له پاسه دگل په شان له خان سره گرزوي... په ازادۍ کې ژوند تېرول شخصي مسوليت دی."

کيسه کوي چي ددي پرېکړه وکړي چي بېړۍ يې څه وخت بايد راووشي بېړۍ په ټول وخت کې وړاندې شي، دی بس يو څو شېبې لري چي پرېکړه وکړي " که دی دغه وړاندې تگ هير کړي په پای کې به يوه شېبه راشي چي هلته به نور نو ديا، يا سوال نه وي، نه له دې امله چي ده انتخاب نه دی کړی، بلکې له دې امله چي انتخاب کول يې هير کړی دی، چي دا حال ددي معادل دی چي نوردده لپاره انتخاب وکړي او له دې امله چي هغه خپل خان بايللی دی "

البته ډېر نور انتخابونه چي موږ يې کوو جزبي او غير مهم دي. دنکتايي انتخاب، درستورانت انتخاب او دسينما انتخاب، جدي انتخاب دهغو کړو ترمنځ انتخاب دی چي اساسي ارزښتونه په کې دخپل دي، دغسې انتخاب ژور تمرکز غواړي. په ځان کې دننه کتنه کول، نوزه بايد په دې قانع نه اوسم چي بس يوازې مجرد اخلاقي اصول تطبيق کړم. دا يو ضعيف انتخاب دی، نظر خپل ځان ته په قاعدې يا قانون باندې اتکا، زه بايد دکړو دغسې لاره انتخاب کړم چي په دغه خاص حال کې په بې ساري ډول سمه وي. زه بايد دقاعدې لاره

غوره نه کړم. بلکې خپله طريقه غوره کړم. (۱۰)

۱۰ بايد ووايم چي شته توب پال اخلاقي پرنسيپونه لکه دغه نه ردوي، يوازې مجرد اصول يې ردوي يوبر څه وخت چي دکرکتر په روزنه غږېږي، دغه ټکي په ښه ډول بيانوي " هېڅ مښول کس دنورمونو په برابر کې بېگانه نه پاتې کېږي خو هغه امري حکم چي په ريتيني نارم کې مضمرو وي هېڅکله په پوچي وينا نه بدلېږي، نه هم دغه ترسره کېدل هېڅکله عادت نه کېږي، هر هغه حکم چي ستر کرکتر يې دځان دانکشاف په بهير کې اخلي په هغه کې دغه شعور ديوې برخې په شان عمل نه کوي، با دغه دتريونو لپاره مواده کېږي، خو دغه دجوهر په بېخکي سطح کې مضمرو پاتې کېږي ترڅو چي هغه، هغه ته په يوه مشخصه طريقه ځان څرگند کړي "

ترټولو گران انتخابونه هغه دي چې زياتره دښو بديلو انتخابولو
 ترمنځ وي کله چې دعمل دوه لارې په برابري اندازه بڼې ښکاري،
 کومه يوه يې ووهله شي؟ سارتر ديوه ځوان کيسه کوي چې په کور کې
 پاتې شي او دخپلې بې وسې مور غمه وخورې يا دازادې فرانسې حرکت
 کې گډون وکړي؟ دکانت مطلق شرط به ورسره مرسته ونه کړي، نه به
 هم طلايي قانون (the Golden Rule) (۱۱) ځوان په فکر کې شي: "زه بايد
 انتخاب وکړم چې کوم خيز مې يوې خواته کښوي، که زه حس کړم چې
 مورمې دومره زابندې گرانه ده چې دهغې لپاره به هر بل شي قربان
 کړم. دانتقام لپاره دتحمل لپاره دماجرا غوښتنې لپاره تقاضا، نو بيا به
 زه له هغې سره پاتې شم." او هغه همدغسې وکړل، که زه دشته والي
 فلسفې پلوي ښوونکی اوسم زه به له خپل زده کوونکي نه په ټينگه
 وغواړم چې دخپلو کړو دپايولو مسوليت په غاړه واخلي او ورسره سر او
 کار ولري. کړه دپايولو رامنځته کول دي، شاگرد بايد دا ومني چې دغه
 پايلې دده انتخاب زېږنده دي، خو په عين مهال کې دې بايد هغوته
 دنه تغير کېدونکو په شان سر ټيټ نه کړي، ځکه چې که تسليم شي دا
 به يې منلی وي چې ازادي په يوه خاص عمل سره پای ته ورسېده،
 ازادي هېڅکله پای ته نه رسېږي او هره پايله دبيلې لپاره اړتيا
 پيدا کوي، زه به شاگرد ته درس ورکړم چې دده ژوند په خپله دده دی
 چې ويې کړي او بل هېڅوک يې ورته کولی نه شي. په دې کې گټه نه
 شته چې دخپلې ناکامۍ ملامتي په چاپيريال، کورنۍ، مزاج يا دنورو
 په نفوذ باندې واچوي دغه حالونه ددې لپاره دي چې دانتخاب لپاره

۱۱ طلايي قانون يا نه نورو سره هغسې سلوک کول چې يو څوک غواړي له هغه سره
 هم هماغسې سلوک وشي ژباړن

چیلنج ورکړل شي. په شاگردباندي چې په ماضي کې هرڅه پېښ شوي دي. نور اتلونکي يې هم دده ده چې بايد جوړه يې کړي.

ايا دغه سلوک په دې تمامېږي چې نوردي په بې رحمه ډول له نظره وغورځول شي. ستاسې په قيمت زما سر ته رسونې ته؟ هېڅکله نه حقيقي ازادي دخان خانې مانا نه. بلکې دگډون مانا ورکوي خان پالونکي دخانې گټې په محدودې دايرې کې حرکت کوي انتخاب هغه ته دخان سر ته رسونې لپاره نه. بلکې دخان محدودولو لپاره دی. ازادي سر خلاصه او خوځونکې ازادي دازادي دنورو مرکزونو لپاره دنورو کسانو لپاره غواړي. هغه حساب نه کوي، بلکې ورکوي. دازادي سر ته رسونه له نورو سره گډون کول او يوځای کېدل دي. خو موږ بايد دغه گډون له محض اشنا توب سره مفشوش نه کړو. گډون له بل کس سره گرانيت دی چې بوبر يې "شمول" او مارسل يې "حضور" بولي. زه او ته هغه وخت سره گډه يو چې دخپلواکو کسانو په څېر سره يوځای کېږو ددې لپاره چې يوه خاصه تجربه سره شريکه کړو. له موږ نه هر يو خپل بې ساری توب خوندي ساتي. (۱۲) زه نه تا جذبوم، نه ته ماجذبوي زموږ گډتوب په قوي احساس کې دخان توب امحانه ده. بلکې هغه دغسې دوه اړخيزتوب دی چې په هغه کې زه هغه څه اورم چې ستا په زړه او دماغ کې تېرېږي او ته هغه څه اورې چې زما په زړه او دماغ کې گرځي. بوبر ته غوږ کېږدي: "دخان دننۍ وده لکه چې خلك يې اوس

۱۱۱ "په خان پورې دخان خانې تمرکز او خان محدودونه او هغه ناتواني چې له خان څخه بيرون ووتل شي. اصلي گناه ده چې دشخصيت دپوره واقعي کولو مخه ونيسي او داغېزمن کېدلو قوت يې سلېوي...."

شخصيت يوه ته او نورو ته له خان نه بهر وتل پخواتر پخوا فرض کوي. څه وخت چې هغه په خان کې تړل شوی پاتې شي هواله لاسه ورکوي او خپه کېږي. نیکولاس برديايف (Nicholas Berdyaev)

فرض کوي. له خپل خان سره دانسان په رابطه کې نه تر سره کېږي. بلکې هغه د بل خان په حاضرولو کې او په دغې پوهې کې تر سره کېږي چې يو دخپل خان له خوا په بل کې حاضرېږي.

اشناتوب ته بايد په سپک نظر ونه کتل شي. اشنا توب طبيعي او په اجتماعي لحاظ مطلوب دی. خو هغه نیمگړی دی، دخان سرته رسونه نه ده، بلکې پټ قوت دی چې په کار اچولو ته انتظار کوي. که زه د ښوونکي په حيث خپل اسلوب او حرکتونه هغسې وگنم چې دود او دستور يې تقاضا کوي. نو ما به دخپلو شاگردانو د ژوندانه سطح يوازې لمس کړي وي. زه بايد له اشناتوب نه اخوا لار شم او خپل خان هغوی ته خرگند کړم. زه بايد هغو ته په خرگند ډول ورشم او اعتماد پيدا کړم. له اعتماد نه يو ځای کېدنه او رښتيانۍ سرته رسونه را ولاړېږي.

دشته والي فلسفې پال په فکر يو اخلاقي عمل ممکن دخان يا ديوه هدف لپاره تر سره شي، خو يوانسان بايد خپل هدفونه وټاکي که هغه ديوې ډلې يا ټولني هدفونه غوره کوي بيا نو ورته ښايي چې هغه په ټاکلي حال کې تر لاسه کېږي. دا کوم معيار نه دی چې بايد کړه ورسره مطابقت وکړي. بلکې هغه هدف دی چې پر لوري يې عمل کوي. څه وخت چې اخلاقي اصول دخارجي معيارونو په شان گڼل کېږي چې دسلوک ځينې ډولونه يې تقاضا کوي له هغو نه دمريبي کېدو وسيلې جوړېږي. عمل محض سلوک کېږي او فرد هغه څه ته تسليمېږي چې ورته خارجي وي.

نو ديوه ښوونکي په حيث زه بايد يوازې دسپلين تحصيل نه کړم، په ځای يې بايد له هر شاگرد نه وغواړم هغه دسپلين ومني چې په خپل ذات کې يې ارزښتناک گڼي. يا يې ديوه هدف لپاره لرښتناک گڼي. لکه په خپله دهغه عقلاني انکشاف يا دټولگي همغاريتوب، ځينې

ڪسان شايد ووايي ڇي دا ڊپوره ڪڊو لپاره نصحت دي. البته ڇي دي
 دا هغه ايڊيال يا لوڙ هدف دي ڇي پر لوري يي بايد زيار وائستل شي.
 زه به زياتر ديه دي ڪي ناکام شم ڇي ورته ورسپريم، داسي هم زما
 شاگردان خو موڙ بايد بيا بيا ڪوئبن وڪرو، نه فشار او نه انار ڪي خواب
 ڪڊلي شي. موڙ بايد ڊٽولو ازادي او سرته رسونه خپل هدف وگر خوڙ

پوهه حاصلول

ڊپوهي دماهيت په اڙه دشته والي ڊهر تفڪر ڊڊيدي يا پيڻي
 پيڙندل يا فنا متالوجي (phenomenology) په اساس شوي. پڊيده پيڙندنه
 يا هغه نري ليد ڇي ڪوئبن ڪوي ڊخيزونو او پيڻو څرگنڊننه وپلتي
 هغسي ڇي خپل خانونه زمورڙ شخصي شعورته په نيغ ڊول پيڻي، دغه
 خيزونه او پيڻي په دي ڊول هم عندي او هم افاقي حقيقت لري له
 "عندي حقيقت نه مي مراد هغه سملاسي او نسخي اڙيڪي دي ڇي
 موڙ ٽول بي له طبيعت سره منڪشف ڪوو. هو، څنگلونه، غرونه او
 مرغان ٽول خارجي حقيقت لري او ساينس غواڙي شرح او بيان يي
 ڪري، خو مهمه لاداده ڇي موڙ له حقيقت نه خان ته خپل پوهاي لرو او
 نيچه په خيلي ليڪني ڪي زمورڙ ڊپوهنيزو موسسو ڊراتلونڪي په اڙه له
 موڙ نه غواڙي ڇي له طبيعت سره دغه ڊنڙدي نوب دهيلي په اڙه دغه
 ڪلام واورو:

"څنگلونه، غرونه، بادونه، ٽپوسان، گلان، پتنگان، ورشوگاني،
 دغرونو دي ٽول بايد له هغه سره وگرپري، دهغوي په خپله ژبه، دي
 باد په هغو ڪي لڪه ڇي وي، بيا خپل خان وپيڙني په بي شمېرو
 انعڪاس تو او تصويرونو ڪي، دتغيريدونو ڪو ليدونو په رنگ شوي
 دور ڪي او هغه به په دي ڊول ورو ورو او په غير شعوري ڊول دطبيعت
 په ستر تصوير ڪي ڊٽولو خيزونو ميتافزيڪي يو والي حس ڪري او په

عين مهال کې به دهغه ابدې زغم او ضرورت په غور کولو کې خپل روح تېکور کړي.

په دې نږدې وختو کې ميرلي پونتي په خپل کتاب، د درک کولو لومړيتوب (۱۹۶۴)، کې له دغې موضوع نه گړېدلی دی: "د خارجي مکانو درک کول زموږ دخپل جسمي حال له لارې (چې په هغه کې) د حرکتونو يو ممکن سيستم له موږ څخه چاپيريال ته ځلېږي". زموږ جسمونه په مکان کې دنورو څيزونو په شان نه دي. هغوی په مکان کې اوسي يا په کې تگ راتگ کوي. هغوی "جهان ته زموږ صورت" تمثيلوي.

په دې ډول زما پوهه له حقيقت نه زما په پوهاوي پورې او د وجود د ماهيت په باب زما په تعبير پورې تړلی دی. نو دغه شته والی څه څيز دی؟ مارسل په خپل دشته والي فلسفه نومي اثر کې (۱۹۶۱)، وايي چې دشته والي د مفهوم شرح ډېره گرانه ده. په واقع کې هايډيگر خپل تخصصي ژوند دهغه په منظم ډول تعبير کولو ته وقف کړ، بې له دې چې خپله دنده يې سرته رسولې وي. د مارسل په فکر "شته والی" هغه مرموز څيز دی چې موږ وروسته له دې چې حقيقت له هر هغه څيز نه چې موږ هغه په بري ډول سره بيان کړی وي په خپل ځای پاتې کېږي.

نوشته والی په دې ډول نه کوم تعريف کېدونکی جوهر، يا کته گوري يا هستي ده، بلکه هغه دغسې يو "رمز" دی چې موږ هر يو بايد په شخصي ډول ورسره مخامخ شو. هغه څه چې مرموز وي به يې کېدلی چې نامعلوم وي. ځکه چې نامعلوم به يوه ورځ معلوم شي، په داسې حال کې هغه چې مرموز وي دخپل ماهيت له مخې به هېڅکله معلوم نه شي. درمز په شان - شته والی هغه څيز دی چې موږ هر يو بايد په خپله پرې پوه شو او خپله شخصي پروجې يې وگرځوو، ميرلي - پونتي په خپل مفهوم او بې مفهوم اثر کې (۱۹۶۴)، کې همدغه څيز په لږ څه بېل

ډول بيانوي: "حقيقت يوازې هغه وخت پيل کېږي چې موږ د موضوع په شواهدو کې ژوند کول ترک کړو او دخپلو ټولو تجربو افراطي عنديت له حقيقت نه بېل درک کړو." دشته والي ازموينه زما لپاره تل شته والی دی.

نو که چېرې اوس موږ دشته والي پال غوندې سلوک وکړو موږ بايد دپوهې په مفهوم باندې له سره فکر وکړو. موضوع، قانوني شوي پوهه، په خپل ذات کې بايد نه دغايې په حيث او نه دهغې وسيلې په حيث وگڼله شي، چې شاگرد دخپل مسلك داشغالولو لپاره آماده کوي. دهغه پرځای له هغه نه بايد دخان انکشاف او خان سرته رسونې دوسيلې په حيث کار واخيستل شي. ددې پرځای چې شاگرد پرېږدي چې هره هغه پوهه دخان لپاره "مختصه کړي" چې زده کوي يې يانې پرې يې ږدي چې هغه يې په خپله خپله کړي، د زده کړې په عمليه کې شخص بايد په درسي کتاب باندې واکمن وي.

په دې ډول دښوونځي مضمونونه بايد دشخصي واقعي کولو لپاره وسيلې وگرزي، نه غير شخصي دسپلینونه چې ټول يو شان ورته تابع شي. پرېږدي چې وده کوونکي حقيقت په خپله درک کړي، حقيقت نه په مجرد ډول بلکې په خپله دهغه حقيقتونه له دې نه مې مقصد دا نه دی چې هغه دې وهڅول شي چې په هغه څه معتقد شي چې په خپله يې خوښوي. دهغه پرځای موږ بايد ورته ووايو "دغه څيزونه د ډېرو خلکو له خوا حقيقي گڼل شوي دي، اوس ته وگوره چې هغه حقيقي دي، يانه دي، که تاته حقيقي نه معلومېږي، همدغسې ووايه او بيا راځي چې په گڼه پرې بحث وکړو." دبېلگې په ډول دساینس پوهانو لپاره دا کافي نه ده چې دنيوتن دحرکت قوانين دي حقيقي وي، شاگرد بايد دخان لپاره هغه حقيقي ومومي، دی بايد په دې قادر شي چې هغه دخپلې نړۍ يوه برخه کړي.

داهغه څه دي چې پوره متخصص يې نه كوي. تخصص انسان وړوکی كوي متخصص دخپلې پوهې مخلوق وي، نه دهغې څښتن، نيچه وايي "په ساينس کې متخصص بل څه نه دی خو دکارخانې کارگر چې خپل ټول عمر په دې کې تېروي چې يو پيچ وارهوي يا کوم سامان يا ماشين وگرځوي " ښوونځي بايد دې ته پام وکړي چې هغه شاگرد چې تخصصي زده کړه کوي، بايد دې ته دوام ورکړي چې دانساني حال په پوهه کې دمخه ولاړشي، اختصاصي مطالعات بايد دانسان دوستی له مطالعاتو سره ملگری وي او تر هغو چې کېږي تخصص کېدنه بايد انساني وگرځوي. کارل يا سپرز په دغه ټکي باندې په خپل انسان په عصري دور کې زړه اچولې ده: "انسان په خپلو فعاليتونو کې په هر حالت او په ټولو کسبونو کې دخيزونو او دخپل ځان په اړه يوې اختصاصي پوهې ته اړه لري. خو يوازې تخصصي پوهه هېڅکله کافي نه ده. ځکه چې هغه يوازې له دې امله چې دی يې لري مهمه کېږي."

داسې هم پوهنه بايد په هغو تجربو کې بصيرتونه ومومي چې په هغو کې انسان له انساني حالت نه ډېرپوه وي لکه درد، جنگ، جنايت او مرگ دا ټول له موږ سره ملگری دي. مرگ ما او تا په هره شېبه کې ممکن له منځه يوسي، مرگ دژوند په اړه پوښتنه پيدا کوي، په هغه موږ دښته والي له بې باوري توب سره مخامخ کېږو، جنايت له موږ سره تل ملگری وي. موږ چېرته په غلطه لار روان شوي يو؟ ايا همدا اوس موږ په حقه يو؟ دتور پوستکي به برابر کې زموږ (امريکايانو) مسوليت څه دی؟ دهغه جاپاني په مقابل کې چې په هيروشيما کې عيبي شوي دي؟ هغو ميليونونو ته چې په ويتنام کې وژل شوي دي؟ هغو ته چې مواسعمال کېږي او هغو شاگردانو ته چې ناکام کېږي مودي؟ موږ له درد، جنگ، جرم او مرگ نه خلاصېدلی نه شو، موږ بايد زيار وباسو چې په هغو پوه شو او دعقل له مخې ورسره معامله وکړو.

درس ورکول او زده کول

دیوه شته والي پال دتدریس او تحصیل دمفکوري لپاره موږ دمارتن بوبر د "مکالمې" تیوري ته خو، مکالمه یا ډایه لاک دهغو اشخاصو تر منځ خبرې کول دي چې په هغه کې یو دبل لپاره موضوع کېږي، دغسې محاوره چې دبوبر په اصطلاحاتو "زما" او "ستا" ترمنځ وي. (۱۳)

دمکالمې ضد په خبرو کې کنترول کول یا حکم کول دي چې په هغې کې یو کس په بل باندې تحمیل کوي او په دې ډول وروستی په خبرو کې دخپلې ارادې یوشی گړخوي. دبوبر دمعیارونو له مخې نږدې ټول تدریس کنترول یا تحکم دی. ماشوم مجبورېږي چې دښوونکي ارادي ته په نېغ ډول، یا دنه تغیرېدونکي پوهې هیات ته تسلیم شي چې ښوونکي دهغه ساتندوی دی. البته کله ممکن میزونه واپړول شي او ښوونکي به دخپل ټولگي دسپکاوي یا خپګان موضوع وگړخوي. موږ نږدې ټول په ټولگي کې له شخصي استبداد سره مخالف یو خو بویر له دې سره هم مخالف دی چې هغه یې دغیر شخصي پوهې استبداد گڼي. دده په فکر که ښوونکي دښوونکي په حیث وگڼل شي، یانې هغه څوک چې شاگرد او مضمون ترمنځ محض منځګړتوب

۱۳) دبوبر فلسفه که څه هم په شخص پالي باندې بنا ده سره له دې هم هغه دانساني اړیکو فلسفه ده. دهغه په نظر رښتیني کمونتي یا ټولنه تر هغو واقعي کېدلی نه شي خو دا چې هر فرد دخپل گاونډي لپاره پوره مسولیت ومني "روحیه په زده کې نه بلکې په زه او نه کې ده. دویني په شان نه ده چې په تا کې جریان کوي، بلکې دهوایه شان ده چې تنفس یې کوي" اجتماعي واقعیت بیانو دود اړخیزتوب کېږي "یو شخص دته له لارې زه کېږي" خود زه - ته مکالمه یوازې لفظي مشغولیا نه ده. هغه تجربوی ده، مشخصه ده او "دژوند کولو په تل کې پرته ده" هغه څه چې دنه ویل موږ ته درس راګوي د اصل انسیاق نه بلکې دګډون انسیاق دی.

کړي، یا پرېږدي چې شاگرد ورته پام ونه کړي، ځکه چې دا به د تدریس د چم د موضوع غوندې شاگرد یې ارزښته کړي.

دهغه پرځای ښوونکی د موضوع په اړه له پوره بحث نه وروسته هغه نظر وړاندې کوي چې دده په فکر ترنورو ډېرښه وي او وبه یې پوښتي چې که یې مني.

ښوونکی ددې لپاره چې په موضوع باندې سم بحث شوي وي ټولګي ته ډول ډول نظر یې وړاندې کوي. ښوونکی په پراخ ډول پوښتي کوي او موضوع ټولګي ته په ښه ډول طرح کوي، خو هغه یې د بحث لپاره وړاندې کوي، تر مباحثې وروسته دی ټولګي ته هغه نظر وړاندې شوي چې له اوږده تفکر نه یې وروسته ټینګ کړي وي. دی له هر شاگرد نه غواړي چې دغه نظر دخپلې تجربې په مقابل کې کېږدي، له هغې سره یوځای چې ده په همدغه ټولګي او په پخوانیو ټولګیو کې حاصله کړې وي، داسې وګڼي چې شاگرد د موضوع په اړه د ښوونکي تعبیر نه مني، ښه نوهغه یې ردوي، دا دهغه حق دی چې همدغسې وکړي. دشته والي فلسفه په دې باندې ټینګار نه کوي چې ښوونکی دې "بریالی" وي، خو په دې ټینګار کوي چې رښتینې دې وي رښتین توب په بري باندې اوږې ځکه چې که ښوونکی له خپل شاگرد سره رښتیني وي دی باید پرې اعتماد وکړي او اعتماد حاصل ورکوي، شاگرد د دوه اړخیزه اعتماد په فضا کې پوهېږي چې دیوې موضوع په اړه د ښوونکي تعبیر معقول دی او ښوونکی پوهېږي چې شاگرد به دغه تعبیر ته په هغه احترام گوري چې استحقاق یې لري، په دې ډول داده هغه مکالمه یا دوه اړخیز توب چې پوهنه داشخاصو ترمنځ په اعتماد ولاړه ده. هغه اعتماد چې ښوونکی یې باید په صداقت سره وګڼي او په مهارت سره خلق کړي.

کوي. تدریس به بیا رښتیني مکالمه یاډایلاک نه وي. څه وخت چې تدریس د ښوولو په څېر وگڼل شي ښوونکی د پوهې په انتقال کې دیوې وسیلې په حیث ارزښت بایلي او شاگرد د دغه انتقال محصول غوندې ارزښت له لاسه ورکوي. پوهه واکمنه ده او اشخاص وسیلې او محصولات کېږي. نو پوهه څنگه باید منتقله شي؟ پوهه باید هېڅ انتقال نه شي. هغه باید "وړاندې شي" د بوبر په فکر ښوونکی چې کوم مضمون تدریسوي له هغه سره باید څان پوره اشنا کړي او په خپل څان کې یې د انساني فعالیت د شتمنې میوې په شان نښاسي. څه وخت چې ښوونکی کوم هغه مضمون چې تدریسوي دخپلې نښې تجربې یوه برخه گرځولی وي. هغه یې شاگرد ته له خپل څان نه ور راوتلی څیز په شان وړاندې کوي بیا نوښوونکی او زده کوونکی سره داشخاصو په حیث گوري ځکه چې هغه پوهه چې ښوونکی یې وړاندې کوي دغسې نه وي چې هغه ته یې وسعت موندلی وي. بلکې هغه په خپله دهغه د حال دیوه اړخ په شان وي.

څه وخت چې ښوونکی له خپل ټولگي سره په یوې موضوع باندې بحث کوي او څه وخت چې دی، د بېلگې په ډول د ادبیاتو یا تاریخ کوم اړخ تدریسوي، دی چې تر هغو کولی شي کوبښ کوي چې ډېر نظرونه وړاندې کړي، دی کوبښ کوي چې موضوع د ډېرو انسانانو د فکر محصول او د دوام لرونکي فکر د محراق په شان وړاندې کړي، په واقع کې دا د ټولو هغو پوهو حال دی چې اهمیت لري، ځکه چې که داوی چې پوهه تاب راوړي هغه باید بیا بیا تعبیر شي او د استفادې په بهیر کې تازه اهمیت پیدا کړي. خو دا د ښوونکي اراده نه ده چې شاگرد پرېږدي د موضوع په اړه هغه نظر غوره کړي چې په خوښه یې وي، دا به له غیر مسولیت نه ډک کار وي، ځکه چې شاگرد په دغې ساحې کې متخصص نه دی. په عین حال کې ښوونکی نه غواړي یو خاص تعبیر تحمیل

دموضوع په اړه څه؟ دشته والي پال په فکر هېڅ موضوع يا مضمون په خپل ذات کې ترکوم بل نه مهم نه دی. هغه چې مهمه ده هغه موضوع ده چې فرد په هغې کې خپله سرته رسونه او دنړۍ په اړه پوهه حاصلوي. دځينو لپاره دغه موضوع طبيعي ساينس دی، دډېرو لپاره تاريخ، ادبيات، فلسفه يا هنر دی. په دغو وروستيو مضامينو کې شاگرد دسترو ليکوالو او متفکرينو له بصيرتونو سره اشنا کېږي چې هغو په نړۍ کې دانسان ماهيت، دانسان ازادي، جرم، درد، جنگ او بري په اړه لرلي. هغسې موضوعات چې شاگرد په جذباتي او عقلائي لحاظ مشغولولي شي. دمثال په توگه شته والي پال تاريخ ته دانسان دمجادلي په ارتباط گوري چې خپله اراده پرې واقعي کېږي. شاگرد ته حتمي ده چې ځان هرې هغې دورې ته متعهد کېږي چې مطالعه کوي يې او دهغې په مسايلو او شخصيتونو کې ځان ډوب کېږي، کوم هغه تاريخ چې هغه يې مطالعه کوي بايد دهغه فکرونه او احساسونه وپاروي او دهغو برخه وگرځي.

ښوونکي څه وخت چې دانساني ژوند په ماهيت باندې بحث کوي بايد ونيسي چې ژوند له ودې، شپېدلو، خوښۍ او تراژيدۍ نه جوړ دی پوهنه دنیکمرغي لپاره "تېرايستونکې" ده. نیکمرغي بې له درده او ليوالتيا بې له کړاونه نه شته. ايا تر ټولو سترې کارنامې دنیکمرغو انسانانو کاروي؟ يا دهغو نه قانع شويو اشخاصو کار چې دسرتو رسونې لپاره زيار باسي؟ يا پوهنه دمصونيت لپاره؟ د شخصي قناعت لپاره؟ څومره تېرايستونکې!

شته والي پال ښوونکي دمرگ له موضوع سره څنگه معامله کوي؟ دی خپلو شاگردانو ته نظر وړاندې کوي چې په مړينې باندې پوهه په ژوندانه باندې ديوه چا خبرتيا ډېروي. که شاگرد دمرگ په باب ډېر سوچ وکړي دی دژوندانه دمفهوم په اړه نور هم پوه کېږي، دی اخوا

دېخوا بي مقصده گرځېدنه پرېږدي. دې ته اماده کېږي چې په خپل ژوند کې له وړو جزئياتو نه اساسات راوباسي. له دې امله بليز پاسکال (Blaise Pascal) ويلي و چې "نن دغسې ژوند وکړه چې لکه سبا ته مري". د مرگ واقعيت زده کوونکي په دې پوهوي چې دی بايد همدغه اوس خپل ژوند جوړ کړي.

ښوونکي زده کوونکي هڅوي چې په مکالمې کې په بوختولو سره دځان لپاره فکر وکړي. دی شاگرد دهغه ايډياگانو په اړه ترپوښتنې لاندې نيسي. نورې ايډياگانې ورته وړاندې کوي او په دې ډول ورته لارښودنه کوي چې دبدیلو ترمنځ انتخاب وکړي. شاگرد نو بيا ويني چې حقيقتونه انسانانو ته نه واقع کېږي، هغه دهغو له خوا غوره کېږي، ترهغه لازيات هغه د زده کړې په دغې ډرامه کې عامل کېږي نه کتونکي. دی بايد دښوونکي په څېر ډېر زحمت وکارې.

له بدد مرغه له حد نه ډېر شمېر زده کوونکي فکر کوي چې زده کړه بس د جذبولو موضوع ده. دوی تېروتلې دي. پوهه په فعال زيار سره ترلاسه کېږي. د دماغ يا زړه په تړلو سره هېڅکله نه او تل د لاژورو حقيقتونو په لټولو سره برسېره پر هغو چې يو څوک يې لري، ځينې زده کوونکي دغه پلټنه له ځانو سره ساتي، دوی ځانونه خپلو ښوونکو ته نه پرانيزي. خو دوی چې هرڅومره وړاندې لارښي په ټولگي کې دگډون لپاره موقع له لاسه ورکوي، زه په دې تل خواشيني کېږم. زه عقیده لرم چې شاگردان او ښوونکي بايد يو بل تل تر استنطاق لاندې ونيسي، څومره چې زه د نن ورځې د عمومي پوهې په نا ارامه کوونکي حال باندې فکر کوم په هماغه اندازه قانع کېږم چې شنه والي پالان دسمون لارښيي، زموږ ماشومان په پوهنيزو کارخانو کې پڼ کېږي، يانې چېرته چې دوی په پروسې کې لوبېږي او يو شان کېږي، بې له دې چې دهغوی شخصي بېجوړې ټوب په نظر کې ونیول شي، زموږ ښوونکي اړ کېږي

يا فکر کوي چې از کېږي چې په دغسې طريقو سره درس ورکړي هس
دهغوی لپاره ټاکلې کېږي. دغه سیستم هم ښوونکي ار هم وده
کوونکي بېگانه کوي. (۱۴) اوس ددې وخت رارسېدلی چې هغه په يوه
لابه سیستم سره بدل شي.

زه دمارسل په شان عقیده لرم چې ښوونځی په اوسني حال کې باید
لغوه شي، زما په فکر دښوونځي ځينې وسايل بايد وساتل شي لکه
دغونډېدو سالور، جمنازيوم، دلوپو ډگر، خو هغه يوازي دوسايلو په
حيث، خوانان بايد له هغو نه دمطالعه کولو او لويو کولو لپاره کار
واخلي لکه لويې، تياتر، کتابتون او موسيقی، خوانان ددې پرځای چې
دپوهنې لپاره ښوونځي ته ولاړ شي، بايد ښوونکي ته ورشي، ښوونکي
او زده کوونکي بايد دښوونکي يا زده کوونکي په کور يا په کوم بل
مناسب ځای کې سره غونډه شي، شاگرد بايد ځينې وختونه يوازي او

(۱۴) کلارک موسته کاس (Clark Mousa Kas)، زما نظر په پوره فصاحت سره
پيانوي لکه چې ليکي، دغسې چې اوس وضع ده ښوونځی په عصري ټولنه کې
دبېگانه کولو ننگه پياوړې کوونکې ده، ښوونکي له خان نه بېگانه شوی، په ټولگي
کې درښتيني شخص په شان وجود نه لري، هغه يوه برخه يو رول لوبوي، هغه وظيفې
تر سره کوي او دستورونه تعقيبوي، ښوونکي له خپل مضمون نه بېگانه شوی دی
مضمون د هغه احساساتو رښتيني نړی ته خارجي دی، لکه خپگان، خوښي، قهر،
يوازېتوب، تصور، هيجان او زړه سواندی، هغه له هغه څخه بهرون دی، داسې هم
ښوونکي له زده کوونکي نه بېگانه شوی دی، ماشوم په کته گوزی، گانو او د ارزونې
له مخې بېرندل کېږي د ورو او گړندي، دوتلي تر سره کوونکي يا د تر سره کوونکي نه
په لاندې درجه کې دمتوسط يا معيوب په شان او په ډېرو نورو خاصيتونو او
تصنيفونو سره چې ټول يې مربوط دي د موضوع يا څيز په رابطه کې، نه په تقابل او نه
په خان واقعي کولو کې، په دغسې چاپيريال کې چې ښوونکي له خان څخه
له مضمون نه او له خپل شاگرد نه ورو ورو خو په قطعي ډول بېگانه شوی وي،
ښوونکي په موضوع گانو کې يوه موضوع او په څيزونو کې يو څيز کېږي.

خېنې وختونه له ملگرو سره ورشي. زه يقين لرم چې شاگرد به په دغه ترتيب سره تر هغه نه چې اوس يې زده کوي په لږ وخت کې لا ډېر څه زده کړي. ځکه چې بنوونکي به له شاگرد سره هغه وخت غونډه وکړي چې هغه به هلته په فردي ډول وجود لري.

زه په دې پوهېږم چې دا ډېر افراطي وړانديز دی او غير عملي به وکښل شي. خو دنن ورځې عمومي بنوونځي گانې څه کم سل کاله عمر لري او چې هغه دلومړي وار لپاره عملي کېدل افراطي او غير عملي کښل کېدل. زه دلته مجبوريم چې هغه ډول بنوونځي را ياده کړم چې سي. ډي. سالنجريډي (Jul. Salinger Teddy) غوښتل. هغه به اول شاگردان "سره ټولول" او "ورته به يې بنوول چې څنگه په تفکر کې ډوب سي" هغه به "کوښښ کاوه چې دا وروښي چې معلومه کړي دوی څوک دي، نه يوازې دا چې ددوی نومونه څه دي او داسې نور".

هغه لاهي کوښښ کاوه چې "هغوی خپل سروونه تش کړي" له هغو ډولو موادو څخه چې پلرونه او ميندو او نورو په کې تخته کړي دي. لکه چې البرت کامو (Albert Camus) ويلي: "ټول مدنيت بايد له سره جوړ شي". تېږي بنوونځي هم دهغه د بيا رغونې لپاره يو ايډيالي پيل کېدلی شي. لکه څنگه چې ما په درېيم فصل کې دکلتور په اړه ويلي دي. وازې بنوونکي مدنيت له سره جوړولی نه شي، خو دوی ډېر څه کولی سي چې انفرادي شاگردان وروزي. دغسې شاگردان چې هغوی به يوه ورځ همدغسې وکړي.

پنجم ڇپر کی

منطق او تحلیل

منطق او ساهپوهنه

زه زیاتره وخت په فکر کی ډوب شم چې ښوونکو ته دروژنې په وخت کی ساهپوهنه ولې ډېره او منطق یا سم اند (سمند) لږ درس ورکول کېږي. یو دلیل به دا وي چې ساهپوهنه د فردي سلوک د مطالعې په حیث ښوونکو ته چې زده کوونکی به څنگه سلوک وکړي، مهم شیان وربښي. بل دلیل به دا وي چې په داسې حال کی چې ساهپوهانو له پوهنې سره تل علاقه ښوولې ده منطق پوهانو یا سمند پوهانو په هغه باندې په عمومي ډول زی نه دی وهلی. ساهپوهنه د فکر کولو پروسه لکه هسې چې پېښې مطالعه کوي صوري یا شکلي منطق د ښوونکو په چارو کی لږ د تطبیق وړ ښکاري. سره له دې هم هر هغه فکر چې وایي منطق ښوونکی ته په ټولگی کی لږ په درد خوري. یا په درد نه خوري په ژور ډول غلط دی. هیله کوم چې دغه فصل به وښيي چې د منطق مطالعه او د ژبې منطقي استعمال به د پوهنې له تیوري او تمرین دواړو سره مرسته وکړي

په داسې حال کی چې ساهپوهنه د فکر کولو واقعي عملیه مطالعه کوي. صوري منطق د فکر د نتایجو د تنظیمولو لپاره عقلي شکلونه برابروي. صوري منطق (formal logic) دا چې د دلیلونو کوم ډولونه د اعتبار وړ دي، تر بحث لاندې نیسي. دا چې یو فرد د دې لپاره چې دغه استدلالونه وکړي په خپله د منطقي دلیلونو له ثقه توب سره تړاو نه لري، ښه دا باید ومنله شي چې یوکس د دې لپاره چې منطقي

دلیلونه یې تولید کړي وي، باید د دغه کار لپاره وهڅول شي، خو دا چې دی یې یا په استشراف یا په ورو ورو محاسبې سره تولیدوي دصوري منطق له نظره اهمیت نه لري. هغه څه چې مهم دي دادي چې دی باید وغواړي چې دغسې نتیجه ته ورسېږي، چې د اعتبار وړ وي لور حه وخت چې دغسې وایي باید پرې وپوهېږي، دا د تدریس دندې دي چې دغه هڅه ورزوي او دغه پوهه وپالي.

په لومړي سر کې به بنوونکي شاگرد ته دهغه د منطقي فکر کولو باندې د اعتبار وړ نتیجه د ایستلو په بدل کې انعام ورکړي او شاگرد به د یو څه وخت لپاره په دې هیله چې انعام ترلاسه کړي په منطقي ډول فکر وکړي، خو شاگرد به که ورته درس په سمه توګه ورکړل شوی وي ورو ورو حس کړي چې دغسې فکر د قناعت وړ دی نه یوازې ددې لپاره چې انعام ترلاسه کړي، بلکې ددې لپاره چې په عقلاني لحاظ ثمرناک دی. هغه به ددې درک وکړي چې د اعتبار وړ نتیجه بله نتیجه زېږوي، به داسې حال کې چې بې تراوتوب یا بې منطقي سرې کوم ځای ته نه وسوي په دې ډول منطقي سوچ کول د ساهپوهنې په وسیلو سره روزل کېدلی شي. یانې د انساني سلوک د پوهنې په اساس د درس وړ کولو د خاصو تکتیکونو له مخې

په رښتیا په منطق کې پوهه او په هغه کې روزنه په خپل ذات کې دیوه کس په سلوک باندې اثر کوي په داسې حال کې چې نور هر څه سره برابر وي، هغه چا چې منطق لوستلی وي نظر هغه چاته چې لوستلی یې نه وي، مایل وي چې په لاهر عقلاني ډول پوه اوسي، ددې احتمال به لاهر وي چې هغه به خپل تعصبونه او خپل استدلالونه تر پوښتنې لاندې ونیسي. په هغه باندې به دنورو سیاسي استدلالونو لږ اثر وکړي او هغه به په دې لاقادر وي چې دهغو په استدلالونو کې تېروتنې او بې ربط توب درک کړي

په پوهنه کې زیاتره وخت پوښتل کېږي چې دا ښه ده چې محتوی دهغه نظم له مخې وړاندې شي چې په خپله په موضوع کې وي یا دشاگرد د انکشاف د مرحلې له مخې؟ ایا دفزیک مطالعه، د بېلګې په ډول تل د الجبري (منطقي نظم) په شان دی یا دغه مضمونونه دې هغه وخت تدریس شي چې شاگرد ورته تیاروي (ساهیونیز نظم)؟

د مضمون منطقي عرضه په دغې تیوري باندې بنا ده چې منطقي نظم په هغه کې لاپخوا شته، مور او رو چې دغسې نظم د طبیعت یوه برخه ده یا همدغسې ګڼله کېږي. د مثال په ډول الجبره ډېرې جوړې شوې برخې لري او مور پخوا له دې چې په نورو وپوهېدلی شو، په ځینو باندې یې باید پوه اوسو، داسې هم وروسته له دې چې مور په الجبرې باندې پوه شوو دفزیک په ځینو عملیو باندې پوهیدلی شو.

هغوی چې په دغه نظر معتقد دي ډاډه دي چې که شاگرد په دغه ډول سره پوهه زده کړي هغه به په اتومات ډول منطقي فکر وکړي. په دوی کې لا ډېر افراطیان په واقع کې ټولې هغه روحیاتي ملاحظې ردوي چې له دغې طریقې سره مداخله کوي. دوی وايي چې د موضوع د زده کړې له عمده مقصدونو څخه یو یې دادی چې هغه دماغ ته نظم ورکړل شي چې د بې نظمي په حال کې دهغه کېږي. دوی وايي چې دا به حماقت وي چې بې نظمه او ناروزل شوي دماغ ته اجازه ورکړل شي چې حکم وکړي چې د موضوع نظم باید دغسې وي او یا زده کړه څنګه وشي.

ساهیونیز نظم له بلې خوا، مضمون د شاگرد په هدفونو، علاقمنیو او تجربو پورې تړي، په دې حال کې د زده کړې عملیه چې د ښوونکي له خوا په مهارت سره اداره کېږي د شاگردانو په نوبت سره وړاندې کېږي. دهغه علاقمنی پیداکېږي. دهغه فکري قوتونو ته چیلنج ورکول کېږي او دهغه پلټنې حس راضي کېږي. زده کوونکي او مضمون "سره عمل کوي".

داچې د منطقي او ساهپونيز نظم بايد سره تکر ونه کړي او بايد اوږه په اوږه پر مخ ولاړشي هغه گڼنه ده چې ډېر کتونکي يې ملاتړ کوي جان ډووي سيکالوجيکي او منطقي له "عربي او محصول" سره په ترتيب سره يوگڼل. ده وويل چې ساهپونيزه عمليه په خپل منطقي شکل سره د مضمون د پوهاوي وسيله کېږي. د شاگرد لپاره منطقي شکل يو ايډيال دی چې بايد ترسره شي نه د پيل تکي چې له هغه نه وړاندې تگ وشي د زده کړې عمليه مترقي انکشاف دی دهغه څه چې لا دمخه تجربه شوي وي په لاپوره او لاشتمن او لا ډېر تنظيم شوي شکل کې دغسې شکل چې د مضمون ته چې ماهر او رسېدلي شخص ته وړاندې کېږي ورو ورو نږدې کېږي" (۱۵)

د پلټنې منطق

انگليسي بت ماتوونکي پرگماتيسټ، شيلر (F.S.C Shiller) څرگنده کړه چې "منطق يوازې څومره ډېر تخنيکي جزئيات دی يوازې په دې قادر دی چې شاگردان په ازموينو کې سرېداله او دچانس او د اوبنتون دنړۍ لپاره نا مناسب دی". ده دا هم وويل چې "موږ ددې ثبوت نه لرو چې کايئات به په منطقي ډول تنظيم شوي وي، ممکن شوي وي، ممکن شوي نه وي. ددې لپاره چې معلومه يې کړو موږ بايد له نړۍ سره تجربه وکړو، ازموينه يې وکړو، لکه هسې چې وي. شيلر البته يوازې صوري منطق محکوموه، خو دده تبصرې زموږ لپاره لاره خلاصوي چې په هغې

۱۵ د جان ډووي د "فعاليت پرنسيپ" دهغه له هغو مفهومونو څخه راوځي چې پاس په لنډ ډول بيان شول. د هغو په اساس شاگرد بايد په فعال ډول سره زده کړې وکړي ورته حتمي ده چې څه وخت چې دوی ته ليکچر ورکول کېږي په فعال ډول سره برخه واخلي، نه بس کيني او يادښتونه واخلي دوی بايد خپل ذکاوت "په فعاليت راولي" په بل عبارت دوی بايد ځانونه په روحياتي لحاظ تيار کړي چې له مضمون سره دهغه په اساسي ډول منطقي ماهيت سره سر او کار ولري.

سره "دپلټنې منطق" نومول شوي او دجان ډووي له خوا تر فورمول لاندې راوستل شوي ده. خوابونه ولټوو. دپلټنې منطق چېرته چې منطق د استدلالونو له شکلونو څخه بحث کوي، ددغسې اصولو د تثبیت کولو په لټه کې کېږي چې انسانان یې رعایت وکړي. په دې موخه چې دا اعتبار وپه نتیجه کې راوباسي. دپلټنې منطق په دې ډول توصیه کوي چې په دې چې هغه انسانانو ته د اصولو توصیه کوي چې باید تعقیب یې کړي. خو هغه داسې هم تشریحوي چې دې څکه چې هغه د ډووي په نظر هغه اصول دي چې کله چې انسانان په بري سره پلټنه کوي په واقع کې هغه تعقیبوي.

ډووي په فکر پلټل د لاجمې موضوع فیصله کول دي او هغه د شپږو گامونو اخیستل غواړي چې هغه به دلته د ښوونځي په چاپیریال کې بیان شي.

د ډووي په فکر ټول تفکر د ځینو هغو شکلونو په برابر کې خواب دي، چې په انسیاق یا په معمول ډول سره حل کېدلی نه شي. شاگرد له دغسې شکلونو سره تل مخامخ کېږي، ځکه چې هغه یو نوی څیز تل زده کوي، داسې وگڼي چې زه به په یوې لورې ښوونځي کې زده کونکی یم او هغه پېښې مطالعه کوم، چې د دویم نړیوال جنگ سبب شوي، زه د وارسا د تړون، دسترکاد، د ملتونو د لیگ څه نه کولو، د میونخ د توافق لیک او داسې نورو موضوعگانو په اړه معلومات غوندوم سره له دې هم زه قانع نه یم، زه ډېرې فرض شوي پېښې په مخ کې لرم، د بېلگې په توگه، دغه واقعیت چې د وارسا تړون په جرمني باندې بیخي ډېر درانده جنگي تاوانونه حواله کړل، دغه واقعیت چې فرانسې او برتانیې د جرمني له خوا د چکوسلواکي د نیولو په برابر کې څه ونه کړل، خو دغه واقعیتونه لاتراوسه په دې ډول تنظیم شوي نه دي

چې ماته مفهوم ولري. دوی "بې حرکت" دي دوی هېڅ څیز نه شرح کوي.

څه وخت وروسته زه خان له دې حال نه باسېم چې محض ناقانع اوسم. زه ددې درک کوم چې هغه موضوع چې زه یې ردوم دې ته اړه لري چې مهمه وگرزول شي. نو که اوس ماته داسې درس راکړل شوی وي چې په منطقي ډول فکر وکړم خپل ناقانع توب نه ترک کوم. بلکې هغه ته ددغسې پوښتنې یا مسلې شکل ورکوم چې باید حل شي دویم نړیوال جنګ ولې پېښ شو؟

وروسته له دې چې دغه مسله مې تر فارمول لاندې راوستلی وي، زه باید دهغې دحل کولو لپاره معلومات غونډ کړم خو دهمدغې مسلې دتعریف کولو ځینې ساحې راپه گوته کوي چې باید لوڅې شي ددغې موضوع په اړه هغه پېښې چې په جنګ او هغو حالتونو کې واوسي چې دغه پېښې یې ممکنې کړي دي لکه وسله وال کېدل، عمومي بېکارې او دهرڅه کنترول کوونکو ایډیالونو هسکېدنه. کوم هغه معلومات چې زه یې غونډوم دمسلي دممکنو حلونو لپاره لازمه پړانیزې، دمثال په توګه زه دملې سوشلزم دایډیالوجی دکتني لپاره دلبنسرام (Lebensraum) دژوند کولو ساحه" له مفهوم او له هغه اصل سره مخامخ کېږم چې جرمني باید داسیا یې یرغلګرو پرضد له لویدیزې اروپا څخه دفاع وکړي دغه ایډیالګانې ممکن دا وپېښي چې جرمني ددې لپاره په جنګ لاس پورې کړي. چې په اروپا باندې دسوروي اتحاد تهدید شوی یرغل پخوا تر پخوا شندې کړي. سره له دې هم دا له هغو امکاناتو نه یوازې یو امکان دی چې زه باید پرې غور وکړم.

زما بل ګام به داوي چې دغه امکانات وارزوم، وګورم چې هر امکان له هغو واقعیتونو سره څنګه توافقي کوي چې زما په لاس کې دي اوله نورو هغو فرضیو سره چې زما په فکر کې دي. واضحه ده چې زه

به دویم نړیوال جنگ یو شمېر علتونه پیدا کړم، چې ځینې به یې تر نورو څخه لاهرمهم وي، نوزه به هره هغه فرضیه نه یوازې دهغو واقعیتونو په ارتباط وگورم چې په غېږ کې یې نیسي، بلکې داسې هم هغه دلیلونه چې ورسره تړاو پیدا کوي. په دغې عملیې کې به یو شمېر فرضیې ردې شي، دبېلګې په توګه دغه فرضیه چې جرمني په ۱۹۳۹م کال ددې لپاره جنگ اعلان کړ چې تر هغه دمخه یو ستر کساد د زور واکي او جنگ غوښتونکي رژیم د هسکېدو سبب شوی و، دغه فرضیه د اعتبار وړ نه ګرځي، ځکه چې هغه دغه حقیقت په نظر کې نه نیسي چې برتانیه، فرانسه او امریکا هم له همدغسې کساد سره مخامخ شوي وو خو هغه ټول سره له دې هم نظر دې ته چې جنگ وغواړي ګوښه غوښتونکي او آرام غوښتونکي شول، ډېره محتمله فرضیه به دا وي چې هتler غوښتل یوازې په روسیې باندې یرغل وکړي او دغلطې پوهاوي په نتیجه کې یې ځان له لویدیزو زورونو سره دجنگ په حال کې وموند. بله فرضیه به داوي چې څنګه چې لویدیزو زورونو په استرلیا او چکوسلواکیا باندې دهتler دورختلو په وخت کې څه ونه کړل، ملي سوشلستان یې وهڅول چې دنړۍ نیولو په پلان باندې پیل وکړي.

اوس نوزه ترهغو ډېرې ګټورې فرضیې په تجربیې ډول سره ازیمیم او هغه دهغو احتمالي پایلو په استنتاج سره او ددغو عواقبو په تائیدولو سره چې هغه به سمې وي یا نه وي اجرا کوم. دا ض کړی چې زه په دغې فرضیې باندې غور کوم چې دویم نړیوال جنگ له دې امله پېښ شو چې هتler غوښتل له اروپا څخه د اروپایي نژادو یوه ټینګه کلا جوړه کړي. لومړی به زه ددغې فرضیې په احتمالي عواقبو باندې فکر وکړم او هغه دا چې هتler به دڅه وخت لپاره په اروپا کې له نورو اروپایي خلکو سره همکاري وکړي او دا چې دی به ټول غیر اروپایي

خلک د بادار نوکران گرځوي او داسې نور بيا په نوزه گورم چې که دغه عواقب په واقعيت کې پېښ شوي وي، زه بيا دا پلټيم چې که هتله په رښتيا اروپايي ولسونو ته دهمکارۍ کولو وړانديز کړی وي او که ده په واقع کې سلاوي ولسونه تابع کړل او داسې نور.

په پای کې کومې هغه فرضيې چې ما په افريقي ډول ازمييلي سره نښلوم، هغه نو اوس "تضمين شوي بيانونه" کېږي مانا دا چې هغه دهغو معلوماتو په اساس چې ازمييلي مې دي او د فرضيو د هغه لپاره مخې چې غوښتلي مې دي شرح يې کړم مستدل او موجهه کېږي. ټول دغه بيانونه يا ادعا گانې موقتي دي، ځکه چې نور معلومات لا پراخې يا لانورې ډېرې ژورې فرضيې. يا لاصاف او رسا تفکر ممکن هغه په ټوليز ډول يا څه يې له اعتباره وغورځوي، نو په دې ډول کومه هغه پوهه چې ما ترلاسه کړې موقتي ده، خو هغه دلا ډېرې پلټنې لپاره بنسټ کېږي، ځکه چې هغه دهمغې موضوع دلا سپرلو او پلټلو لپاره په لا کامل ډول سره وسيله برابروي او ځکه چې هغه لا پراخو پرېکړو لپاره د بېلگې په ډول د ټولو جنگونو د علتونو لپاره نظر ليد برابروي. د دغه ډول تفکر خاصي ځانگړتياوې څه دي؟ لومړی دا چې هغه علمي تفکر دی. هغه مې په هغه لور بيايي چې يوه مسله تعريف کړم، معلومات غونډه کړم، فرضيې وړاندې کړم، دهغو پايلې پخوا تر پخوا څرگندې کړم، وروستی په تجربې ډول تائيد کړم او موندنې سره ونښلوم، بله دا چې دغه ډول تفکر انتقادي دی، راته وايي چې په بدیلو امکاناتو باندې غور وکړم چې څومره کولی شم واقعيتونه وازمېيم، قضاوت تر هغو وځنډوم چې واقعيتونه تائيد شي او ايدياگانې له واقعيتونو سره په شخصي رجحاناتو سره تائيد کړم، دغه ډول تفکر مې له دې نه منع کوي چې څيزونه مسلم وگڼم او دې ته مې بولي چې ټوله پوهه موقتي او د بيا نظر اچولو لپاره خلاصه ده، په پای کې دغه ډول تفکر "د سوچ

وهني دي. " له دي نه مې منع کوي چې نتيجو ته ورتهوپ کړم. ددي پر
خاي چې اول هغه څه وکړم چې په سر کې مې راننوخې مکث کوم، خير
کېږم چې که تر هغه لايښه بديلونه موجود وي.

په ځانگړو دسپلینونو کې ډېرې مسلې دتفکر په دغه چوکاټ
کې راځي. دپېلگې په توگه د نفوسو د خوځېدنې او دخوانانو په پوهنې
باندي دهغې دا احتمالي اثر سوسيولوجيکي پرابلم واضحه ده چې په
دغسې پېچلې مسلې لکه دغې باندي بايد تر هغو کوبښ ونه شي، خو
په هغه حال کې چې دهغې په اړه اول څوکاله سوسيالوجيکي او همدا
راز دنورو اجتماعي ساينسونو مطالعه شوې وي، خو تر هغو لاساده
سوسيولوجيکي مسلې ډېرې دي چې ان په هغه اول سر کې په هغو
باندي دتفکر دغه ميتود به تطبيق شي. په بل عبارت همدا چې شاگرد
ته دمطالعي کوم ډگر تجويز شو، هغه له دغه پرابلم حل کوونکي ميتود
څخه کار اخيستی شي. نه يوازې دا چې دی په هغه څه چې پوهېږي
ترينه کار واخلي بلکې نور کشف هم کوي.

دغه پرابلم حل کوونکې طريقه دمعاصر ژوندانه په نورو مسلو
باندي هم تطبيقېږي، لکه مدني حقوق، د مالياتو وضع کول او له
ښوونځيو سره دمرکزي حکومت مرسته. دا " غاښ چيچونکي" مسایل
دي. هغه مسایل چې ډېر دسپلینونو په کې دخيل دي. دپېلگې په
توگه د مالياتو وضع کول دقانون، مالي چارو، اقتصاد او دمحاسبې په
پوهې پورې اړتيا پيدا کوي. له پوهنې سره دمرکزي حکومت مرسته
دتاريخ، سياسي علومو، سوسيولوجي او اقتصاد پوهه غواړي.
ددغې مسلو په حل کولو کې يوه لويه وظيفه داده چې قضاوت وشي
چې په هغو کې دکومو دسپلینونو کومه پوهه مورد لري. دا هغه هنر دی
چې يوازې ددغې مسلو په واقعي حل کولو سره زده کېدلی شي. چې
يو شمېر دسپلینونه په کې دخيل دي.

مربيون به دلته دمسلو يا پرابلمونو دکورس په وړاندې کولو سره مرسته وکړي لکه د وړو خوانانو بې لارې کېدل او دښار منځ خرابوالی. ددغسې کورس لومړنی مقصد به دا وي چې نظر دې ته چې پوهه تيار شوي حلونه تهيه کړي دذکي او متحول دماغ قالب وروزي. په خاصه توگه هغه به مرسته وکړي هغه استعداد وروزي چې په منطقي ډول فکر وکړي، دبېلو بېلو عقلاسي چوکاټونو (سوسيولوجيکي، اخلاقي، اوداسې نورو) له لارې به يوه مسله تعبير کړي او دنورو په ملگرتيا به کثاله هواره کړي. ددې لپاره چې دغه نور سره اغېزمن شي هغه به يوازې يو څو مسلې په ژور ډول وپلټي، شاگردان به په دغسې عمليو باندې اخته شي لکه دهغې مسلې تعريفول چې بايد حل شي. دهغې تاثيرونه پلټل، داړوندو واقعيتونو او تيوري گانو ټولول. دا اختلاف دعلتونو ازمييل، دبديلو حلونو وړاندې کول او دهغو ارزول

منطق په تدريس کې

منطق به دتدريس په عمل باندې هم تطبيق شي يانې چېرته چې له تدريس څخه مقصد داوي چې څيزونه په خاصې طريقې سره نورو ته وښودل شي. دلته به تدريس دعملونو دغسې يو سيستم وگڼل شي چې په شکل او محتوا کې به سره توپيرونه لري، خو د زده کړې پر لوري به رهي کړل شي. ددغو کړو په سرته رسولو کې اوله شاگردانو سره ددوه اړخيزو کړو له امله ده چې پوهه ترلاسه کېږي. دغه اعمال او دغه دوه اړخيزه کړه البته شخصي دي، خو دوی منطقي هم دي ځکه چې هغه ځينې جوړښتونه او يوڅه اندازه نظم لري. دغسې نظم او جوړښتونه چې فرق نه کوي چې دنړۍ په هرځای کې چې زده کړه کېږي، په دغسې عمليو سره ترلاسه کېږي چې هغه ددرس ورکولو زده کولو د وضع دماهيت انعکاس کوي.

دغه منطقي عمليي څه دي؟ څنگه به يې تحليل وشي؟ ويل کېږي چې د درس ورکولو په عمل کې درې اوبنتون منونکي دخيل دي. د بنوونکي سلوک چې هغه خپلواک اوبنتون منونکي دي. د شاگرد چې هغه تابع تغير منونکي دي.

ډول ډول منل شوي فرضيې واقعي تونه لکه يادونه، عقيدې، اړتياوې او نتيجه اخيستي چې مداخله گر تغير منونکي دي. دغه اوبنتون منونکي - د بنوونکي کره، د شاگرد د سلوکونه او فرض شوي واقعي تونه، له يو بل سره په ډېرو لارو تړلي دي. د بنوونکي له کره نه وروسته په شاگرد کې بېل بېل منل شوي فرضيې واقعي تونه راځي چې دی د هغو له امله ځينې سلوکونه کوي. بنوونکي دغه حال په نېغ ډول کتلی نه شي.

داسې هم دی علاقمني گانې، اړتياوې، انگېرنې او داسې نور په خپله ليدلی نه شي. خو دی د شاگرد له څرگند سلوک څخه نتيجه اخيستی شي او زياتره وخت يې اخلي. د مثال په ډول دی به د شاگرد له عکس العملونو نه نتيجه واخلي چې څه کوي ورسره علاقه لري يا غوره گڼي چې بل څه وکړي. د شاگرد کره په خپل وار په بنوونکي کې بېل بېل فرضيې حالتونه پيدا کوي. چې هغه په خپل وار دنورو اعمالو مسبب کېږي. دغه دوره بيا پيل کېږي، ځکه چې د بنوونکي سلوک په شاگرد کې منل شوي فرضيې حالتونه پيدا کوي او داسې نور، د درس ورکولو پروسه په همدې ډول دوام کوي. چې بنوونکي دې نتيجه ته رسېږي چې شاگرد هغه څه زده کړي چې ده يې نيت کړی و، يا داچې په دغه شېبه کې له درس ورکولو نه گټه تر لاسه کېدلی نه شي.

د بنوونکي په سلوک کې خپلواک تغير منونکي له "شفاهي"، "سرته رسوونکي" او "افاده ييزو" اعمالو نه جوړ دي شفاهي کره درې ډوله دي:

منطقي عمليې لکه تعريفول، تصنيف، شرحه کول او داسې نور
دستوري عمليې چې شاگرد ته دستور ورکول کېږي چې بايد څه
وکړي لکه په توره دپه باندي ليکل، شعر لوستل، يا دضرب دجدول بيا
بيا ويل

نصيحتي عمليې لکه ستايل، ملامتول، له سره باوري کول او
داسې نور

دسرته رسولو عمليې دحرکت له ډول څخه دي، خو خبرې به هم
ورسره ملگري وي، بنوونکي شاگرد ته بڼي چې يو څه وکړي لکه دا
چې دبنس (Bunsen) سوزوونکي تنظيم کړي افاده ييزې عمليې
دبنوونکي روحياتي وضع څرگندوي چې هغه دهغه په مخ، د اواز په
لهجه، دځان په خوځولو او نورو کې تمثيل کېږي

تابع اوښتون منونکي به هم په ورته ډول تصنيف شي، زده کوونکي
ډېر فعلي حرکتونه اجرا کوي، ځينې يې منطقي عمليې وي او مقصد
يې دا وي چې وښيي شاگرد په هغه څه پوهېږي چې ورته درس ورکول
کېږي، دى شفاهي حرکتونه چې دستوري يا نصيحتي وي کله کله اجرا
کوي، ځکه چې دڅنگه وکره ويل او همدا راز ستايل او ملامتول په
خاص ډول دبنوونکي مسوليت دى.

څه وخت چې شاگرد داجرا کولو سلوک کوي (لکه په ورزش کې
برخه اخيستل يا په لابرتوار کې دسامانونو په ځاى کول، دى په نورمال
ډول دغسې کوي چې دغه عملونه په خپله اجرا کړي نظر دې ته چې بل
چاته دهغه دکولو دستور ورکړي، شاگرد هم په افاده ييز ډول سلوک
کوي، دى يا موسکي کېږي، وچلى تريونيښي، يا کوږ ووږ کېږي، يا
نېغ کېږي، په تينگه يا په بې باوري ډول غږېږي او داسې نور، دغسې
سلوک که څه هم دچا په برابر کې کله کېږي بنوونکي ته ښودل کېږي
چې شاگرد څنگه حس کوي.

منم چې هغه "منطق" چې په دغه ډول به ترې نه کار واخيستل شي هغسې ټينګ تثبیت نه دی، چې کله دغه کلمه استعمالوو په نورمال ډول يې په زړه کوو. خو هغه وخت چې په دغسې پېښه کې لکه تدریس چې ورسره سر او کار پیدا کېږي، دغسې عناصر په ځان کې شامل لري لکه جوړښت، وړ سلوک او عقلمني، په دې ډول کله چې موږ له تدریس څخه د عملونو دغسې سیستم تعبیروو چې له هغه څخه زده کړه راوځي او دهغه له مخې د تدریس د پروسې طرز تحلیل کړو موږ د زده کړې تحصیل ته په یوې افایي طریقې ورسېږو. چېرته چې د تدریس د طریقو داغېزمني په اړه پخواني پلټنه د تدریس له هغو طریقو څخه مخکې تللي چې کله یې یوه او کله یې بله غوره بللی. نتایج یې غیر قطعي و، موږ اوس د ښوونکي اعمال په دغسې ډول وینو لکه چې په واقع کې دي او زموږ په پخوانیو فکرونو سره په نسبي ډول اړول شوي نه دي، په دې ډول موږ په دې قادر یو، یا باید قادر شو چې دیلابیلو داسې طریقو د قوتونو او ضعفونو تخمین وکړو. (۱۶)

۱۶. د درس وړ کولو په عمل باندې د منطق تطبیق د قطعي کېدو له حال نه چې موږ یې غواړو ډېر لري دی. ځکه چې تدریس په دې چې انساني کونښن دی زموږ د ترټولو جدي کونښنونو په برابر کې هم مقاومت کوي چې کوم جوړښت یا ترتیب ورته تثبیت کړو. داسې هم دیوه عمل په حیث د تدریس د شرح کولو بریالیتوب په عمده ډول د ښوونکي په تخصص او دهغه د مضمون په نوع پورې تړلي چې درس یې وړ کوي. دلته زه مقصد یا میتود ته نه بلکې هغې عملي پوهې ته رجوع کوم کله چې ښوونکي درس وړ کوي په واقع کې څه پېښېږي، یا پېښېدلو ته نږدې کېږي.

تحليل او ژبه

د فلسفې په ځای توب فصل کې مې درې ډوله فلسفې په لنډ ډول وښودلې چې تحلیلي فلسفه یې یو ډول وه. د فلسفې تحلیل غټې ځانګړتیاوې له منطق سره تړاو او له ژبې سره تړاو دی. تحلیلي فلسفه له نظري او دستوري فلسفې نه مخ اړوي. نه غواړي دکایناتو تیوري ګانې یا دښه ژوند لپاره قانون وپاسي. مقصد یې دادی چې فکرونه رانه کړي. دغه مقصد لودویګ وټګنشتاین (Ludwig Wittgenstein) په دقیق ډول بیان کړی دی:

"د فلسفې مقصد د فکرونو منطقي روڼول دي."

"فلسفه کومه تیوري نه بلکه فعالیت دی."

"د فلسفې نتیجه یوشمېر ګټې نه دي. بلکې داده چې ګټې ژبې کړي."

"فلسفه باید فکرونه رانه او په دقیق ډول حد بندي کړي. که نه هغه به هغسې چې دي خړ او تیاره وي."

له منطقي او ژبه تفکر سره سر او کار په هماغه اندازه له ژبې سره سر او کار ضروري کوي چې فکرونه په کې بیانېږي. په دې کې ګټه نه شته چې فکرونو یا فرضیو ته د ژبې له لارې وکتل شي. که ژبه مبهمه او تیاره وي حتمي ده چې یو څوک باید خپلې ژبې ته هم خیر شي.

د منطقي او ژبه ییز تحلیل په ترکیب کې د منطقي استدلالونو تحلیل د ژبې د تحلیل له لارې چې هغه په کې بیانېږي، د دغه کسب فیلسوفان عقیده څرګندوي چې د ډېرو عنعنوي فلسفو د مسلو د حل لپاره یې وسیلې پیدا کړي دي. دوی وایي چې دغه مسلې په فکر کې هغه ګډوډی دي چې لږ تر لږه یو څه یې په ژبې کې له ګډوډیو نه پیدا کېږي. تېرايستونکي جوړښتونه، نا څرګندې اصطلاحګانې او مبهمې

افادي فيلسوفان سر بډاله کوي. دغه مسلې بايد د جملو د منطقي
نتيجه د پلټنې له لارې چې په هغو کې واقع کېږي حل شي.
تخليل گر فکر کوي چې فلسفې مسلې زموږ د کوينونو په هغه
بهر کې پيدا کېږي چې موږ معلوم واقعيتونه تر نظم لاندې راوړو او
شرح کوو. دغه مسلې به په خپله دغو واقعيتونو ته په مراجعې سره حل
نه شي ځکه چې د جنجال ټکي دادی چې دغه واقعيتونه څنگه افاده
شوي دي. دغه مسلې د ژبې له کرکيچنونو نه پيدا کېږي څنگه چې يوه
ټاکلي کلمه يا افاده په طبيعي ډول استعمال ډېر ځايونه لري
داستعمال دغه ځايونه په اسانۍ سره گډوډېږي او يوه کلمه د بلې په
ځای چې هغه ورته مناسبه وي. راوړله کېږي د بېلگې په توگه "د
ودي" کلمه له بيالوجي نه تر پوهنې پورې په يو شمېر قرينو کې راوړل
کېږي.

که موږ د ودې بيالوجيکي مفهوم له بيالوژي نه پوهنې ته يوسو موږ
بې له دې چې پام مو شوی وي. دوه منطقي مفهومونه به موسره يو کړي
وي: د ودې مفهومونه په بيالوجي کې او د ودې مفهومونه په پوهنې کې
دا چې د ماشوم وده د نبات له ودې سره پرتله کړله شي تير ايستونکي
کېږي. ځکه چې "د" ودې "کلمه په دغو بېلابېلو قرينو کې بېل بېل
څيزونه مانا ورکوي.

نو د تخليل رول په اصل کې معالجوي دی د مفهوميزې گډوډۍ
د سرچينو په بنودلو سره د دماغ روڼول تخليل مسلې نه حل کوي "اوبه
کوي" تخليل افادې او دهغې ډولونه چې په فلسفي مسلو کې دخپلې
وي. د مروجې استعمالونو له نظره گوزي او غواړي ونيسي چې
فيلسوفانو دغه افادې چېرته له حد نه ډېرې غزولي يا بېخايه راوړي
چې گډوډۍ او مبهمات يې پيدا کړي دي.

دسم استعمال معيار په طبيعي ډول واقعي غرېدا يا هغه طريقې دي چې په هغو کې کلمي په بېلو بېلو قرینو کې په مروجې ډول استعمالېږي. واقعي غرېدا يا خبرې اترې د مانا لپاره ترټولو ډېر اعتباري لارښود دي. ځکه چې هغه باید له هغه څه سره تطابق وکړي چې د تحلیل گر په نظر د اغېزمنې مفاهمې لپاره دټولو ازموینو ډېره دقیقه ازموینه ده چې هغه دهغې ثابت استعمال دي. (۱۷)

تحلیل د پوهنې تحصیل ته په تیاري سره ځواب برابر کړی دی. پوهنه د پوهې د یوې ځانګې په حیث ډېره عملي ده په دې مفهوم چې کومه هغه عملیه چې هغه یې زده کوي (د روزل کېدو عملیه) د هر شخص په ژوندانه کې یوه نورماله تجربه ده. هغه څه چې د پوهنې په تحصیل کې په عمومي ډول صدق کوي دهغې په فلسفي باندې هم صدق کوي د پوهنیزې فلسفې ژبه او مسلې تر زیاتې اندازې هغه دي چې په عمومي ډول د ژوندانه دې په عین حال کې چې ځینې اساسي مفهومونه په پوهنیز بحث کې په حرکت راځي د پلټنې په یو شمېر ډګرونو کې هم راځي لکه س-پوهنه. ټولنپوهنه او اقتصاد هغه "پوهېدل" زده کول... اجتماعي کېدل" "ارزښت ورکول" او "یقیني کول" په غېږ کې نیسي. مریې چې څه وخت دغه مفهومونه تحلیل کوي دهغو مانا ګانې باید په بېلو بېلو قرینو کې وګوري. بیا به نو دی په دې قادر شي چې هغه مبهمات په ګوته کړي چې هغه هغه وخت واقع شوي

۱۷. " ... زموږ د کلمو ګډې پانګې ټول هغه توپيرونه احتوا کوي چې انسانانو د اېستلو وړ موندلي او ټول ارتباطات چې د ساتلو وړ یې ګڼلي دي په یقین سره چې په غالب احتمال هغه به نور هم ډېر شي. نور هم سم شي او نور هم ژور شي، ځکه چې هغو د تر ټولو د قوې یاتې کېدو په اوږده امتحان کې مقاومت کړی، لږ تر لږه په ټولو عادي او نسبتاً نه عملي چارو کې نظر هر هغوته چې زه او نه یې په ارامو کوچونو کې په فکر کې ګرځوو. پ. ف. سټراوسن (P. F. Strawson)

وي، چې ماناگانې چې دځينو قرينو لپاره دي نورو قرينو ته ورپلي شوي وي، پوهنه ځان ته خاص مفهومونه لري، لکه "موضوع"، "استادي"، "تیارۍ" او "سمه روزنه" دا نه یوازې دنظري مباحثې لپاره موضوعگانې دي بلکه دښوونځي د ډېرو عملي ساينسونو لپاره موجهه کول هم دي، چې په تېنگه يې دفاع کېږي. دغسې واقعيت چې تحليلول يې لاهم گرانه کوي.

په دې ډول دپوهنې زده کړه دپوهنې تحصيل له ايدياگانو او همدا راز دمرتبطو دسپلینونو له ايدياگانو نه په زیاته اندازه استفاده کوي، په نتیجه کې ډېر شمېر پوهنيز مفهومونه داسې منطقي تعبیرونه لري چې له هغو بېلابېلو دسپلینونو سره تطابق کوي چې دغه مفهومونو په هغه کې راغلي دي او په نتیجه کې دغه مفهومونه ډیر مبهم دي.

د "توافق" مفهوم له دغې ډلې څخه دی چې هغه لکه چې په نورو ځایونو کې استعمالېږي په ساهپوهنې او پوهنې کې هم استعمالېږي. بل يې د "ارټيا" مفهوم دی. څه وخت چې یوه ښوونځي وايي چې هغه ددې لپاره ده چې "دشاگردانو ټولې اړتیاوې پوره کړي" مقصد يې په رښتیا څه شی دی؟ داچې هغې دخپلو شاگردانو ټولې اړتیاوې اټکل کړي دي او پوره کولی يې شي؟ یا ځینې اړتیاوې؟ که داسې وي کومې اړتیاوې؟ ممکن "اړتیاوې" دپوهنې په هغو هدفونو کې منحل کېدلی شي لکه هسې چې دیوې ښوونځي له خوا لېدل کېږي او تطبیق کېږي، یا بنایي دغه کلمه گرد سره یوه بې مانا کلمه وي.

داسې هم د "توافق" کلمه په نظر کې ونیسئ، یو شاگرد دپوهنځي له کومې برخې سره توافق وکړي، ور ځینی پروگرام، ښوونکی، تعلیم نصاب، وروستی پروگرام یا څه شی؟ ایا په متوافق کېدو سره هغه لږ ازاد کېږي، یا ډېر ازاد کېږي؟ ایا یو څوک له ټولې ښوونځي سره توافق کوي، یا يې په واقع کې کولی شي؟ حتی که یو شاگرد له ښوونځي سره

توافق کولی هم وشي دښوونځي لپاره به دابنه نه وي چې له شاگرد سره
توافق وکړي؟ د "په ځای" کلمه هم د زده کړې د بري يا ناکامي د قضاوت
کولو لپاره يوه مروجي کلمه ده. خو دغه اصطلاحگانې هغومره ډېرې
ماناگانې لري لکه هغومره چې يې خلك استعمالوي. "په ځای توب" به
په دغو مفهومانو باندې دلنگر اچولو په مانا په کار شي. په مسلکي
زده کړه باندې د زده کړې د مسلو حل کولو طريقې باندې د زده کړه د
زده کړې په خاطر باندې د انساني حال په نظري تحليل باندې يا په
هر هغه څه باندې چې د ويونکي په فکر د پوهنې په مقصد وي. ښايي
زياتره وخت هغه ددې لپاره استعمال شي چې وښودل شي چې ښوونځي
ديوي خاصې وړې ټولنې يا د يوه فرعي کلتور يا دخلکو د کوم خاص
صنف په مقابل کې مسوليت لري. موږ اوږو چې کومه هغه پوهنه چې په
ځای او مناسبه وي هغه ده چې سرک، فابريکو، کورونو، موسسو او
هستوگنځيو ته ځي هغه په ټولنو او غونډو شويو ځايونو کې
استعمالېږي. هغه د فردي او نژادي هيلو، غوښتنو او دخاصو گټو پر
لوري روانه ده. هغه حتی ددې لپاره خدمت کوي چې "ناروغه" ټولنه
نسکوره کړي او زموږ د کلتور دارزښت سيستم په انقلابي ډول واړوي.
په دې ډول دغه شعار چې "پوهنه بايد د ټولنې په اړتياوو پورې تړلي
وي" دهرڅه او ټول څه مانا لرلی شي په خپله "پوهنه" څه ته وايي؟ په
دقيق ډول هغه "اړتياوې" کومې دي چې پوهنه کولی شي هغه په
فزیکي او مانوي ډول پوره کړي؟ او په پای کې کميونستي يا وړه
متجانسه ټولنه څه ته وايي؟ ايا دحس کولو د يوه حال د مقصدونو
يوځای شوی ټولنی خپلواکه. په ځان بسيا ټولنه او که څه؟

سره له دې هم تحليل د واقعيتي پوهې لپاره عوض کېدلی نه شي.
که دا وي چې موږ په دې کې جنجال لرو چې پوهنې د شاگرد اړتياوې
تر کومه حده پوره کړل موږ بايد په دې پوه شو چې دغه اړتياوې د بېل

بيل منگ افرادو لپاره کومې دي او دا چې که هغه له يوې سيمې نه ويلي سيمې ته له يوه ټولنيز صنف نه بل ته، او له يوه اقتصادي دريځ نه بل ته تغير ورکوي. دغه پوهه يوازې له واقعي پلټنې څخه په لاس راځي. داسې هم تحليل موږ ته اخلاقي عقايد چې د پوهنيز عمل په اړه د پرېکړو لپاره ضروري دي تهيه کولی نه شي. د مثال په توگه د توافق مسله تر ډېره حده پورې يوه اخلاقي مسله ده. تحليل موږ ته هغه اخلاقي اصول چې موږ د فيصلې د کولو لپاره هغو ته ضرورت لرو تهيه کولی نه شي. خو هغه موږ له هغو گټو نه او دهغو له پايلو څخه چې دغه اصول په کې ځای لري خبرولی شي. هغه مفهومونه. شعارونه او نصيحتونه او همداسې نور روڼولې شي چې د "ناپېيلتوب"، د "ژمنتوب" او داسې نورو په اړه په بحثونو کې راځي.

تر دې حده پورې په تحليل باندې وغږېدم. اوس به زه په خپله يو تحليل وکړم. د تحليل کولو لپاره مې دوه مفهومونه غوره کړي دي: تدريس او برابري. زما بحث به لنډ او ساده وي داسې چې له همدغه فصل سره سروخوري، خو زه شايد په کافي اندازه وويلی شم چې لوستونکي ته چيلنج ورکړم چې د دغو مفهومونو په باب نوره هم مطالعه وکړي.

تدريس مفکوره

د کلاسيکو تعريفونو له مخې تدريس "د پوهې انتقالول". په يوه کسب کې روزل او "زده کړه کول" دي. خو هغه په دې اړه لږ معلومات ورکوي چې د پوهې څرگندول په څه اوږي. په يوه کسب يا مهارت کې دروزلو په وظيفه کې څه شيان شامل کېږي، يا څه وخت چې يو څوک بنودنه کوي څه پېښې په واقع کې که موږ "څرگندولو يا ورکولو" کلمه وگورو يوه مانا يې درس ورکول دي. د زده کړې ورکولو يا

"بنودلو" بله مانا هم "درس ورکول" دی، مور د "روزلو" په کلمې کې په لږ بڼه حال کې یو چې دهغې مانا په قاموس کې ټینګ تدریس" دی. دا چې وروزل شي مانا یې "بنوونې ته تابع" کېږي. هغه نوع چې اغېزمن اجرات ترې نه راوځي، نو قاموس له مور سره چې د تدریس د ټولو متجانسو کلمو ترمنځ توپیر ومومو مرسته نه کوي.

په واقع کې هغه مور په دایروي ډول خوځوي چې بېرته هلته لاړ شو چې له هغه ځایه موشروع کېږي ده، نور اځی چې د قاموس له مخونو څخه اخوا شو او د تحلیل په روڼ کونکي ډگر کې ننوځو.

تر هر څه دمخه بنوونکي چې درس ورکوي څه کوي؟ هغه بس گډېږي ویل کوي. یا ربط ورکوي. یا څه؟ په واقع کې دی دغه ټول څه کوي، خو په یوې موخې سره او هغه دا چې بناگردد وهڅوي چې زده کړه وکړي، تدریس نو "عمدي کړه" دی، هغه چې مقصد یې دا دی چې زده کړه وشي بنوونکي شرح کوي. بیانوي، پوښتي او ارزوي، ټینګار کوي، ترتي او غورډه مالي کوي، لنډه دا چې دی ډېر څه کوي چې شاگرد وهڅوي هغه ډول څیزونه زده کړي چې دی فکر کوي. باید زده یې کړي. په هغې طریقې سره چې ده ته دمنلو وړ وي. پلار او مور او نور هم همدغسې کوي، خو په یوه توپیر سره بنوونکي ډېر "کسبي" دی یانې دا چې دی ډېر پوهېږي دهغه څه په اړه چې (الف) درس یې ورکوي، (ب) څنګه یې درس ورکوي او (ج) چاته درس ورکوي. د بنوونکي لومړنی دنده داده چې شاگردان وهڅوي چې په څیزونو پوه شي او زده یې کړي په منظم ډول سره، ددې مانا داده چې دی پوهه یا مهارتونه په دې ډول تنظیموي چې شاگرد وهڅوي چې نه یوازې زده یې کړي، بلکې یاد یې هم کړي او یا څه ورسره وکړي.

بنوونکي شاگرد ارزوي هم، په دې ډول شاگرد ته گواښ ورکول کېږي چې یو شی زده کړي او یاد یې کړي، ځکه چې دی به په یوه یا بل

ڊول و ازمييل شي. لنڊه ڊاچي بنوونڪي دنورو خلکو پر خلاف په هغه
 څه بوخت ڪهڙي ڇي تعليمي وينا نومول شوي. ڇي هغه عادي وينا نه
 ده ڊڊي مانا ڊاڊه ڇي ڊي ڊ عمدي او تلل شوي مفاهمي په پلوي له بي
 قاعدي او نه مطالعه شوي وينا څخه تهرهڙي ڊي خپل تدريس په ڊي
 ڊول تنظيموي ڇي شاگرد به دهغه په اږه په ژور ڊول فڪر وکري او هغه
 څه ڇي زده کوي ياد به يي کري

هو، ڊٽولو ويناو و مقصد ڊاڊي ڇي خلڪ په کوم ڊول سره تر نفوذ
 لاندې راوستل شي. پوئتنه په ڊي ڊول ڪهڙي ڇي خواب غواڙي، تهديد
 ڇي ووهرول شي، ڊلاساينه ڇي آرام ڪرل شي او وعده ڇي بيا متيقين
 ڪرل شي، ڊتعليمي وينا مقصد ڊانه ڊي ڇي زده کوونڪي بس په ڊي
 قادر شي ڇي ڊي هغه څه بيا ووايي ڇي ورته درس ورکول ڪهڙي، بلڪي
 له هغه سره يو شمير څيزونه وويل شي او وکړل شي، څه وخت ڇي
 بنوونڪي نسبي ضمير شرحه کوي دهغه اول مقصد ڊانه ڊي ڇي
 شاگرد بايد دهغه وينا بيا ووايي ڪه څه هم ڊي بي له شڪه دغه څه
 غواڙي، بلڪي ڊاچي شاگرد نسبي ضمير په سم ڊول استعمال کري،
 ڪله ڇي ڊي ڊفرانسې ڊ انقلاب علتونه وڙاندې کوي نيت يي ڊا وي
 ڇي شاگرد بايد په ڊي قادر شي ڇي ڪه دغه پوهه په ازموينه ڪي نه
 يوازي بيا ووايي، بلڪي مهمه ڊاڊه ڇي ڊتبر او دوخت دنورو انقلابي
 اوضاعو په ارزولو ڪي له هغو نه استفاده وکري لنڊه، يي ڊا ڇي ڊي له
 هغي پوهي څخه کار واخلې ڇي زده کري يي ڊه (۱۸)

۱۸ تعليمي زده ڪرڻ و اخلي ه ڪنڊنسي شي يو شخص کولس شي ڇو نه درس ورکري ڇي هغه خبره
 ووايي او وکري ڇي هغه به نه هغو نه سل وڃي ڇي درس ورکري شوي و ڊسلکي به توڳه يو شخص به ڊاسي
 حال ڪي ڇي ابتدائي مصر هي به خپله زده کري وڃي کولس شي ڊور به ڊسٽل ڪي ڊسٽل وڃي ڊوسي
 به واقع ڪي خلڪ له خپلو جانو به ڊهر غلب زده کولس شي نظر ڊي به ڇي له ڊاسي بنوونڪو له شي ڊڊه
 ڪري

ټول تدریس تعلیمی وینا او لیکنه نه ده، مور په تمثیل، تمرین، مثال او په هره هغه طریقه تدریس کولی شو چې نتیجه یې هر هغه ډول زده کړه وي چې غواړو ترسره یې کړو، خو د تدریس ژبه په اصل کې تعلیمی وینا او لیکنه ده، د دغه نظر په منلو کې خو گټې دي اول دا چې د تعلیمی وینا محتویات د ورکونکي، اخیستونکي او د ورکولو له موقع نه تر ډېره حده پورې ازاد وي، نور څیزونه چې سره برابر وي، کوم هغه معلومات چې د بحث موضوع وي دیوه مناسب لایق شخص له خوا هر هغه په مناسب ډول آماده شوي مبتدي ته په هره موقع کې ورکول کیدلی شي

په دې ډول که زده کوونکي کوم ټولگي خط کړي وروسته یې جبران کولی شي، بله دا چې د تعلیمی وینا محتویات ساتل کیدلی، پرتله کیدلی، تر انتقاد لاندې نیول کیدلی او نور څه پرې اضافه کیدلی شي، ترڅو چې هغه څه چې دیوه نسل لپاره ورکول کېږي، کلونه وروسته به بل نسل ته ورکول کیدلی شي په داسې حال کې چې بس وینا کول، ویل، بیانول په زیاته اندازه په هغه چا پورې اړه لري چې خبرې کوي، څه وخت او چهرته (۱۹)

خو ته به وپوښتي چې دلته زده کړه چهرته ځای لري؟ ما وویل چې تدریس د زده کړې حاصلولو لپاره کوښښ دی، خو په عکس یې رښتیا

۱۹) تعلیمی بحث او وینا هم له مور سره مرسته کوي چې د انساني مفاهمي دانواعو ترمنځ توپیر وکړو، په هغې کې عقلايي عملې شاملې دي چې د ډېرو مریونو په نظر د سلوک ترسره، د لویو څخه لاسونو دي او باید اداره یې کړي، عقلايي کار په بیخي ډېرو معدومندو کې لاسونو گڼل کېږي، دا د هغو خلکو محصول دی چې لکه د دغه کتاب لوستونکو لاسونو محصلات یې کړي دي او نورو ته یې ورکولی شي که عقلايي قوه چې د عقلايي مباحثې او وینا نه تولیدېږي د کوم کلتور له خوا قدر نه شي، هغه کلتور به وچ شي

نه ده. د زده کړې حاصلولو لپاره کوښښونه لزوماً انساني ښوونکي نه غواړي. پر دې سربېره د زده کړې سرته رسونه که څه هم د بريالي تدریس غټه نښه ده په خپل ذات کې کافي نه ده، چې ښه تدریس وټاکي، د هر څه زده کړې د سرته رسونې په موزون تیا پورې تړلې ده، زه به وکولی شم چې سباوون ته د ضرب جدول تدریس کړم او څه وخت چې دی ماته ښيي چې هغه هغه زده کړي او یادولی یې شي بیا نوزه ویلی شم چې ما ورته په بري سره درس ورکړی دی، خو ما به د ضرب د جدول د مفهوم په اړه ښايي ټول څیزونه چې هغه باید زده کړي وای ورته درس ورکړی نه وي، ما به ورته اجازه ورکړی نه وي چې په خپل سر کشفیات وکړي. زه به شاید گړندی نتیجې ته سترگې په لاروم په داسې حال کې چې ما باید د دې لپاره چې سالمه پوهه مې ټینګه کړي وي لاهم ډېر وخت تېر کړی وای، نو اوس داسې ښکاري چې د درس ورکولو په عملیه کې هم ښه والی او هم "بري" شامل دی.

دښه درس ورکولو ځینې شرطونه کوم دي؟ لومړنی یې مداومت دی، موږ یوازې یو ځانگړی درس نه ورکوو او داسې یې هم په خپل حال نه پرېږدو. موږ هم په متکاثف ډول او هم د مشکل په نظر کې نیولو سره درسونه ورکوو، موږ عمر، ذکاوت او د زده کوونکي لیاقت په نظر کې نیسو او موږ خپل فعالیتونه د نسبتاً اوږدې مودې لپاره تنظیموو. دا له هغه سلوک څخه پوره توپیر لري چې غیر ښوونکي یې کوي. پلار او مور خپل ماشومان په ډېرو څیزونو پوهوي لکه دین، اخلاقیات او سکس. والدین په هغو شرایطو سره چې موږ د تدریس د فاکتوري د تطبیق لپاره بیان کړه په معمولي ډول نه تدریس کوي. په واقع کې د ډېرو په نظر دا یو دلیل دی چې د اخلاقیاتو او سکس په اړه معلومات باید په پوهنځي کې تدریس شي، دلته په نظر کې نه لزوماً په عمل کې اخلاقیات او سکس به ممکن دښه تدریس په نتیجه کې زده کړل شي.

دښه تدریس بل شرط دهغه څه چې درس ورکول کېږي (او زده کېږي) عمدي عملي کول دي، ویل، خبرول او بیانول زده کړه نه غواړي. حتی ښه ویل، خبرول او مربوط کول هم، خوښه تدریس یې تقاضا کوي او تدریس یوازې هغه وخت ښه وي چې شاگرد له هغه څه نه چې زده کړی یې وي په ازاد ډول او په مسولیت سره کار واخلي او ورسره ژوند وکړي. ښه تدریس یو بل شرط هم لري، دمفکورې جوړېدل، ښه ښوونکی یقیني کوي چې زده کوونکی د فکر او عمل دغسې طرح حاصله کړي چې نه یوازې دوام به وکړي، بلکې مشخص حکمونه به پالتو هم کړي ددغسې خلکو ترمنځ غټ تفاوت وي چې ورته ویل شوي وي، چې رښتینې اوسي، زده کړی یې وي چې رښتین اوسي او زده کړی یې وي چې باید رښتین اوسي، زه کاوون ته ویلی شم چې رښتین اوسي (حکم): خوکه زه ورته ښه درس ورکړم هغه به زده کړي چې رښتین توب څه شی دی، هغه په څه سبب ښه شی دی او دی ولې باید رښتین اوسي.

زه به له ده نه دا هم وغواړم چې دی باید رښتین اوسي ځکه چې دی په دې فکر شوی دی (او هم پرې پوهېږي) چې دی باید رښتین اوسي، نو دښوونکی لپاره یوازې دا گواښ نه دی چې شاگرد په رښتین توب (یا همدغسې بل څه) باندې پوه کړي، بلکې کوښښ وکړي چې رښتین یې کړی په دې ډول چې هغه په خپل فکر په انتقادي ډول همدغسې شوی وي.

البته اوس نو دا ممکنه ده چې په ښه ډول درس ورکړل شي چې زده کوونکی به ښوونکی، پوهه او هغه طریقه چې پوهه وړاندې کېږي په مسولیت سره رد کړي، دا هغه خطر دی چې ښوونکی یې باید ومني. په واقع کې کله چې موږ دغه خطر منلی وي، انتقادي تفکر، بېطرفه قضاوت او ددریسخونو نیول مو هڅولی وي، موږ به هر چېرې له یاغي شاگردانو سره مخامخ شوي یو، خو تر هغو چې دغسې یاغيانو دا

بنوولې نه وي چې دوي نامسول او نا معقول دي موږ بايد په خوښۍ سره نتيجه واخلو چې ځينو بنوونكو خپله دنده په ډېره ښه توگه سرته رسولې ده، موږ اورو چې "پرمختگ دناراضو دماغونو نتيجه ده".

په لنډ ډول كله چې موږ وايو چې دښه درس لپاره ځينې شرطونه ضرور دي، مطلب مو دادی چې زده كوونكو ته انتقادي فكر اوسلوك نومورنه تدریس شوی دی. موږ شاگردانو ته يوازې درس نه وركوو چې څنگه ښه مدني افراد اوسي، لكه داسې چې ښه مدني افراد كېدل به دمهارتونو يو ټولې اوسي، بلكې دا هم وايو چې ښه مدني فراد اوسي (يا كه په بل ډول اوسي بايد قانع كوونكي دليلونه ولري). موږ ورته درس وركوو چې نه يوازې دا چې رايه وركوي، بلكې دا چې څنگه رايه وركوي او دا چې رايه وركول په سياسي ژوند كې څه ارزښت لري.

ايا په ښه تدریس كې هم تلقين وي؟ البته چې وي، ښه بنوونكي له تلقين كولو څخه خان ژغورلی نه شي، دی به ټولگي ته ووايي چې زموږ په كلتور كې څه شی ښه دی او څه شی بد، خو دی به هم ښه وستايي او بد وغندي څنگه چې وويل شو پوهنه په اساس كې د نارم يا ټاكلې معيار موضوع ده يو بنوونكي به هر وخت خپل ارزښتونه ښكاره كړي، دی به دهغه څه تدریس وکړي چې دده په فكر شاگردان يې بايد زده كړي، داسې به دی دڅه وخت درس وركوي وي چې ورته دستور وركړل شوی وي. نو تلقين په خپل ذات كې دښه تدریس پر ضد نه دی دهغه پر ځای هغه چې اهميت لري هغه دی چې تلقين يې كېږي او دهغه لپاره له كومې طريقې نه كار اخيستل كېږي، ځينې خلك فكر كوي چې تلقين په دموكراسي كې داصطلاحاتو تناقص وي، ځكه چې دموكراسي دتدریس او تحصيل مفهوم لري، دا تناقص نه دی، تاماس جفرسن ويلي و چې "دخان حكومت يا دخلكو حكومت صفتونه ذاتي نه دي هغه دعادت او اوږدې روزنې نتيجه ده" دموكراسي په ځينو تثبيت

شویو اصولو باندې ولاړه ده او دهغو دمنلو لپاره موږ ډېر دلیلونه لرو چې درس یې ورکړو. لنډه دا چې هغو ته یوه عقیده تلقین کړو. دا ددې مانا نه ورکوي چې موږ په هغو انتقاد کولی نه شو، دا ددې مانا ورکوي چې ښوونکی هغه وخت چې زموږ دسیاسي سیستم په اړه درس ورکوي حق لري په شاگرد باندې له خپل نفوذ نه کار واخلي هغه ددې امتیاز لري او دځینو په فکر هغه دوظیفې له مخې مکلف دی چې دکتور ایديالونه تلقین کړي چې دغه حق هم په کې شامل دی. چې په کتور باندې انتقاد وکړي، معترض ته چې وایې ښوونکی باید "بېطرف" اوسي زه دغومره وایم چې دغسې کول هم دیوه طرف نیول دي که څه هم ډېر اغېزمن به نه وي. بېطرف ښوونکی خپل منسوب زر له لاسه ورکوي ځکه چې پوهنه بېطرف تثبیت نه بلکه له ارزښت نه ډک تثبیت دي.

اوس به نو واضحه وي چې تدریس داسې هم دمنلو وړ عقیدې د هڅولو طریقه هم ده. خو موږ باید وښیو چې تدریس څنگه د عقیدې هڅولو له نورو طریقو نه توپیر کوي. لکه بحث کول، ترتیل، مجبورول، پروباګند کول، بډې ورکول او داسې نور تدریس له دغو نه فرق کوي په اساس کې په دې لحاظ چې عقلیت، قضاوت، انتقادي مکالمه او د دفاع قابلیت هم په کې شامل دي. تدریس د آزاد او عنایتي قضاوت په تمرین سره چې شاگردان یې اجرا کوي. عقیده تلقین کوي، ښوونکی هم دهغې عقیدې لپاره چې تلقین یې کوي دلیلونه وړاندې کوي او په دې ډول خپل قضاوتونه دخپلو شاگردانو انتقادي ارزونې ته سپاري ښوونکی په واقع کې خپل عقاید په خطر کې اچوي ځکه چې کډای شي د شاگردانو انتقادونه وړانوی کوي.

خو له حد نه ډېر عقلي تدریس هم محدودیتونه لري هغه دښکته صنف په شاگردانو باندې کله کله تطبیق کېدلی شي، لکه دمخه مې

چې وویل. تدریس هر هغه فعالیت وي چې زده کړه یې ماحصل وگرځي. تدریس نظر دې ته چې خالص عقلي وي. نورې طریقې هم باید په ځان کې شاملې ولري. په لومړي ټولگي کې بنوونکي شاگرد ته هغه ډول درس ورکوي چې هغه په هغه عمر کې ورته اړتیا لري. لکه اجتماعي کېدل. ممکن یا کولتوري ارزښتونه خپل کول، یا دښه سلوک غوره کول څه وخت چې د لومړي ټولگي زده کوونکي پوښتي چې له هغه نه ولې غوښتل کېږي چې دغه او هغه وکړي هغه ددې هیله نه کوي چې لوړ عقلي خواب به واوري. ټول هغه څه چې هغه یې غوازي دغسې خواب دی چې دی پرې پوهېدلی شي. دغسې خواب چې دده دپلټنې حس یا دپام اړولو لپاره دده ضرورت ارضا کړي. دماشوم نړۍ په لومړنيو ټولگيو کې ژوندی. له تاو او تخيل نه ډکه ده. دغسې نړۍ چې د عقل لاس کله کله پرې بر وي

په دې ډول تدریس یوازې دعادتونو، نورمونو، معلوماتو او مهارتونو دتزیق، عمدي فعالیت نه دی. حتی که موږ هغه مهال هم په نظر کې ولرو چې هغه څه چې تدریس یې شوی وي. باید په حتمي ډول په یاد ولرل شي البته دا حتمي ده چې یو څه تلقین کول باید ددغسې بد وکړو پر ضدوي لکه په زور دښخوبي عفته کول. ماشوم ترک کول او بدې ساري ناروغۍ او دښو کړو په پلوی وي لکه په وعده وفا کول. رښتین توب او جسمي روغتیا، تدریس هغه دخت ښه وي چې دمطلوبې زده کړې له مخې وي. په ښه تدریس کې دا هم شامل دي چې د موضوع بېل بېل عناصر تشخیص کړل شي. د مثال په ډول په ساینس کې به دغه څه درس ورکړو

دساینس څرگند واقعیتونه

دساینس مفهوم (شخصي، اجتماعي، پوهپوهنې او داسې نور)

دساینس ارزښت.

څنگه په ساينسي طريقه فکر وشي او

په ساينس کې پر اېلمونه څنگه حل شي.

د ساينس بڼه ښوونکي دغه ټول عناصر په نظر کې نيسي. دې په

دې پوهېږي چې کوم کوم دي، هغه بايد څنگه سره بېل شي او څنگه بېرته يو کړل شي.

ښوونکي دا سې هم د هغو ښيگڼو لپاره چې دده څارنې ته سپارل

شوي دي اخلاقي مسوليت په غاړه اخلي. دې د اعتماد په يوه حال کې

دې او که له هغه نه يې ناوړه استفاده وکړه، په غالب احتمال چې ډېر

سخت قضاوت به پرې وشي. ښوونکي هغه يوازینی کس دی چې

د خپلې موضوع او خپلو شاگردانو په اړه خاصه پوهه لري. هغه وخت

چې ورته جواز يا تصديق ورکول کېږي مانا يې دا نه ده چې دی به

يوازې صنف ته ځي او درس به ورکوي. هغه په اخلاقي لحاظ موظف

دی چې بڼه درس ورکړي، هغه دغه مسوليت په څرگند ډول منلی چې

وگوري زده کړه په رښتيا کېږي.

البته هېڅ ښوونکي ضمانت کولی نه شي، چې زده کړه به وشي.

خو دوی شاگرد د زده کړې لپاره هڅولی شي او حتی په غوړه مالي

سره هڅولی شي. دې هغه په اوږده موده کې د زده کولو لپاره

مجبورولی نه شي. دا يوازې شاگرد دی چې هغه دخپل ځان لپاره کولی

شي.

دا ټول ددې مانا ورکوي چې د ښوونکي او د ښوونکي د صلاحيت

يا اختيار له خوا کنترول بايد د تدريس د لازمي امتياز په حيث وپېژندل

شي. ښوونکي د اختيار مقام دی. نه يوازې دخپل مضمون په اړه بلکې

دهغو ټولگيو په هکله چې ورته درس ورکوي، ځينې ښوونکي په تېره

پيل کوونکي وپېژني چې دخپلو شاگردانو درناوی به له لاسه ورکړي.

نو دوی په دې کې ټکنی کېږي چې له خپل اختيار نه کار واخلي. خو دا

د هغه د کسب له امله ده چې هغه د اختیار خاوند کېږي، که هغه یې غواړي یا یې نه غواړي، مور او پلار او شاگردان ترې نه هیله کوي، چې دی دې د اختیار خاوند وي او شاگردان پوهېږي چې دوی ددې لپاره ښوونځی ته ځي چې له هغه نه زده کړه وکړي.

نو ښوونکی د برتانوي کورمشر په شان دخپلې کلا پاچا دی، له هغو ټولو حقوقو، امتیازونو او مسولیتونو سره چې ورسره مل وي، دهغه یو حق دادی چې ټول هغوی چې دی پرې اختیار لري دده اطاعت وکړي. دی ددې لپاره چې خپل اطاعت یقیني کړي، ممکن حتی له زور نه کار واخلي یا دهغه د استعمال اختیار بل چاته وسپاري. دا ښه مناسب کار دی ځکه تر څو چې له اختیار سره زور مل نه وي ممکن په هغه باندې ملنډې ووهل شي، البته چې د ښوونکي لپاره حتمي ده چې له خپل اختیار نه په هوښیاري او مسولیت سره کار واخلي. دی باید دا هم په یاد ولري چې دده اختیار د پلار او مور تر اختیار نه کم دی. د ښوونکي زده کوونکي روابط به مینه ناک وي خو د والدینو مینه او جذبې به ونه لري، هغه د ماهیت له مخې محدود او موقتي دی. موقتي په دې چې زده کړه چې ښوونکی یې تدریسوي له اړه عقلاني ده یا باید همدغسې وي، دا هغه رابطه ده چې په نهایت کې دیو ډیر لرغوني کسب په اصولو سره ټاکله کېږي.

د برابري مفکوره

اوس به د برابري په مفکورې باندې وغږېږم. په امریکي کې په برابري باندې عقیده دومره ټینګه ده چې د غیر دسپین پوتکو لپاره د "بېل خو برابر" عنعنوي سیاست نور نو په رسمي ډول نه منل کېږي، د برابري پوهنیزې موقع په نامه د زیاترو لوړو پوهنیزو موسسو وروڼه د ټولو ثانوي فارغانو په مخ خلاص دي. ویل کېږي چې هر یو حق لري په

ښوونځي يا پوهنځي کې په څرگند ډول تر نهايي ممکن گټور حده پورې زده کړه وکړي. سره له دې هم ددغه ټکي په سر چې له "برابري" يا "برابرسلوک" نه مو مطلب څه دی، ډېر اتفاق نه شته. زما لغت تون يا قاموس وايي چې "برابر" په مقدار، درجې، ارزښت، قابليت او نورو کې د يوشان يا يو ډول مانا ورکوي.

زما قاموس نورې ماناگانې هم ورپورې تړي لکه "دکافي قدرت يا توان نه لرل" دغسې جملي کې لکه "دی د وظيفې اندول نه و" خو اوس راځي چې ځانونه د هغه په اوله مانا "يوشان ته والي" يا "يو ډول والي" پورې محدود کړو.

د "برابري" کلمه په مقدار يا درجه کې د يو ډول والي په مانا مشکل نه پيدا کوي. کله چې دا يو دغورځنگ د ذکاوت تناسب (IQ intelligence quotient) د موسکاله IQ سره برابر دي، موږ پوهېږو چې که دغورځنگ IQ ۱۱۰ وي د موسکا به هم ۱۱۰ وي، خو کله چې وايو "ښوونکي له غورځنگ او موسکا سره يوشان سلوک وکړ، مطلب مو څه دی؟ ايا موږ وايو چې ښوونکي له دواړو سره په برابر اندازه وخت تېر کړ؟ چې ښوونکي غورځنگ له ښوونځي نه وروسته هغومره ټال کړ چې موسکا يې ټال کړه؟ يا دا چې ددوی د شخصيتونو له تفاوت سره سره يې له دواړو سره په عين شان سلوک وکړ؟ څرگنده ده چې د "يوشان" په مانا د "برابر" کلمې په استعمال کې يو څه ابهام شته.

ممکن داسې وختونه به وي چې موږ بايد له شاگردانو سره د نابرابري سلوک وکړو، څرگنده ده چې موږ بايد موسکا د ښوونځي له وخت نه وروسته ټال نه کړو لکه چې غورځنگ مو ټال کړی دی. هو، که زه ووايم چې "ښوونکي له غورځنگ او موسکا سره نابرابر سلوک وکړ" ښکاري چې زه ښوونکي په تبعيض تورن کوم. "برابر" هغه کلمه ده چې دښه او مطلوب انتباره ورکوي. ويل کېږي چې انسان "برابر او

ازاد پیدا شوی دی هغه خلق چې فکر کوي انسانان دغسې نه دي غیر
متمدن گنل کېږي، دا رښتیا ده چې موږ ممکن د استعدادونو کیسه را
په زړه کړو چې وایي ځینې خلق دنسب یا چاپیریال له امله تر نورو ډېر
مستعد دي، خو موږ لږ تر لږه وایو چې له ټولو خلکو سره باید برابر
سلوک وشي، دوی ددې لپاره چې له خپلو استعدادونو څخه هر څنگه
چې وي په اعلی درجه کار واخلي باید برابره موقع او چانس ولري.

خو دا مشکل لازياتوي، ځکه چې موقع داسې یو شی نه دی چې
هغه به هغسې وي چې دتا لپاره اندازه په کمې ډول وټاکي په هماغه
اندازه به یې زما لپاره هم وټاکي او هغه څه چې زما لپاره موقع ده ستا
لپاره هم موقع کېدلی نه شي، نو موقع یا چانس به څنگه برابر وگرځي؟
په حقیقت کې اول به موږ مجبور اوسو چې برابري تهیه کړو، هرڅه چې
هغه وي، پخوا تر دې چې موقع تهیه کولی شو، څرگنده ده چې حتی
کله چې ټول ماشومان دښوونځي تلو لپاره "برابره موقع" لري هغه
ماشومان چې ډېر محرومیتونه لري تر هغو نه چې نه یې لري په
ښوونځي کې دبريالي کېدو لږ چانس به ولري، داسې وگڼي چې موږ
ترڅو کولی شو محروم ماشومان دبهره منو زده کوونکو سره یو ځای
دپیل په لیکه کې دروو. نو ایا موږ به دلته په دام کې گیر نه شو چې له
هغو سره چې دپیل په لیکه کې دې نا برابر سلوک کوو؟ یو ښوونکی
یوازې ټاکلی وخت او انرجي لري، که په دېرش کسيزه ټولگي کې هغه
محرومو شاگردانو ته ډېره پاملرنه کوي په ټولگي کې به نور له یاده
وايستل شي.

راځئ چې په یاد ولرو چې موږ په یوې قوي رقابتي ټولني کې ژوند
کوو، همکاري ډېر ښه ایديال دی، خو که موږ وغواړو دمخه ولاړشو
څوک یې نه غواړي؟ موږ باید رقابت وکړو. حتی ډېر ښه دماغونه هم
گواښ او لار ښودنه ضرورت لري او دغسې زده کوونکي دهمدغه

مقصد لپاره بنوونځي ته ځي. نو په دې ډول يا موږ "برابر" تر موقع نه لومړی له منځه نه وړو؟ دغه صفتي نوم هم اضافي او هم گډوډونکی دی، هغه څه چې موږ یې په یقین سره په ښه ډول تهیه کولی شو دادی چې موقع تهیه کړو، برابره یا نابرابره، دهریوه لپاره چې په هغه ډول پوهنه وکړي چې د هغه مستحق دی، په دې اړه به زه نور هم وغږېږم.

د موضوع غټ تکی به له سره ووايم. داسې ښکاري چې کله موږ د "برابري" کلمه د "یوشان والي" په مفهوم استعمالوو موږ یې نه یوازې په محدود مفهوم سره استعمالوو بلکې دهغه قاموسي مانا هم په واقع کې نفی کوو. موږ وایو چې له خلکو سره برابر سلوک کول له هغوی سره د یو شان سلوک کولو مانا لري، خو بیا هم موږ ته ښکاري چې ددې لپاره چې له محرومو سره مو انصاف کړی وي، باید له هغو سره بېل سلوک وکړو، یانې یوشان نه، په برابري سره نه، که میرې یوې محرومې کورنۍ ته منسوبه وي او رابرت د یوې هوسا منځنۍ طبقې غړی وي له بنوونکي نه د قاعدې له مخې دغه توقع نه کېږي چې هغو سره برابر سلوک وکړي، بلکه په نابرابري سره ددې لپاره چې دهغو ترمنځ لا ډېره برابري (اجتماعي، اقتصادي او داسې نور) واقعي شي دا د جبره وي پوهنې لویه موضوع ده.

راځئ چې اوس دویمه طریقه وگورو، هغه طریقه چې څارو لوستونکو ممکن دمخه پرې غور کړي وي، که موږ ووايو چې بنوونکی له میري او رابرت سره برابر سلوک وکړ، زموږ مطلب ممکن دا وي چې له هغو سره د عدل او انصاف یا په مناسب ډول سلوک نه دی کړی. بنوونکي رابرت له درس نه وروسته په پوهنځي کې وساته خوا دهغه لپاره مناسبه نه وه چې له میري سره هم دغسې سلوک وکړي، ځکه چې هغې درابرت غوندې ناوړه سلوک نه دی کړی، تر دې ځایه پورې ستونزه نه شته، خو اوس راځئ داسې وگڼئ چې ووايم: بنوونکي

دموضوع له دواړو خواو سره برابر سلوك وكړ، "دا په كافي اندازه دستاينې وړ كار دى، ځكه چې په دموكراتيكي ټولنې كې له بنوونكي نه هيله كېږي، چې همدغسې وكړي، خو دغه برابر سلوك څه مانا وركوي؟ دا چې بنوونكى له هرې خوا سره شل دقيقې تېرې كړي؟ دا چې بنوونكى شپږ دليلونه په طرفدارۍ او شپږ يې پر ضد وړاندې كړي؟ دا چې بنوونكى له يوې خوا سره پنځه دقيقې په وينا كولو شرح كولو، پلوي كولو او ردولو سره تېرې كړي او پنځه دقيقې له بلې خوا سره په همدې ډول تېرې كړي؟ يوازې كله كه دغسې وشي. غټ دليل دادى چې بنوونكى به ضرورت ونه لري چې يوې خواته موضوع شرح كړي، ځكه چې زده كوونكو هغه خوا دمخه په خپله مطالعه كړې ده. دوى بنايي دغه خوا دومره بڼه مطالعه كړې وي چې بنوونكى خپل ټول وخت په بلې باندې تېرولى شي، په اول نظر كې دابه يې مانا بنكاره شي، خو دا يوازې دهغې طريقې هسې بې مفهومه كول (reductio ad absurdum) (۲۰) دى، چې لكه ځينې خلك د "برابري" كلمه استعمالوي.

څنگه چې موږ ددې تحمل نه لرو چې بې مانا اوسو راځي چې درېيمه طريقه وپلټو.

ولې زده كوونكى پرې نه ږدو چې په خپله پرېكړه وكړي چې برابر سلوك څه شى دى؟

څه ته زده كوونكى ونه پوښتو چې له برابر سلوك نه دهغه مقصد څه دى او كه له ده سره برابر سلوك كېږي؟

(۲۰) "reductio ad absurdum" لاتيني افاده ده په مانا د چټي او پوځ اړول، مطلب ديوې قضیې يا موضوع حل كول په دې ډول شودلو سره چې دهغې منطقي نتيجه پوځه او چټي ده، ژباړن

خو په دغې موضوع کې موږ گڼلی شو چې زده کوونکی به خپله ادعا مدله کولی وشي، په دې کې گټه نه شته چې پرېږدو هغه بس غږېدا وکړي. دلته نو زده کوونکی دخپلو اخلاقي ادعاگانو دمدله کولو لپاره په عمومي ډول او د برابری په اړه دخپلې ادعا دموجهه کولو لپاره په خاص ډول پوهې ته اړتیا لري. ځینې موجهه کوونکي اصول شته چې هغه یې بنایي له اخلاقیاتو نه واخلي. دمثال په ډول دی ممکن دکانت مطلق شرط ته مراجعه وکړي چې موږ باید "یوازې په هغه بند عمل وکړو چې هغه به په عین حال کې عالمي قانون کېدلی شي" دغه شرطیه اشخاصو ته دکانت ددرناوي او بېطرفي دهغه کلاسیک اصل تمثیل کوي چې هېڅ څوک باید دخان په مقابل کې د طرفداری سلوک ونه غواړي، خو دا چې دهغه لپاره یې سم دلیلونه وړاندې کړي وي. په بل عبارت موږ دنده لرو له خلکو سره "په برابر ډول" یانې یو شان سلوک وکړو، خو دا چې موږ بېل ډول سلوک کولو لپاره ښه دلیل ولرو. واضحه ده چې که دیوه زده کوونکي محرومیت دپام وړ وي، موږ به دلیل ولرو چې له هغه سره په بېل ډول سلوک وکړو، هغه مساوي نه دی نو باید په مساوي ډول ورسره سلوک ونه شي.

نو موږ دغسې مفکورو ته مخ اړوو لکه عدالت، انصاف او مناسب توب، هرڅه نور چې په نظر کې ونیول شي څه وخت چې خلک برابري غواړي هغه څه چې دوی یې غواړي هغه عدالت، پاکه لوبه او سلوک دی چې ددوی له اړتیا ورسره مناسب وي، خو کوم شی زموږ دلیل ښه کوي؟

موږ پوهېږو چې ذکي کسان دهغو اعمالو لپاره چې په شرمناک ډول نابرابر بنسکاري په ظاهر کې ښه دلیلونه وړاندې کولی شي.

۱. په ځای یا واردوي.

۲. په اجتماعي لحاظ د ژوندی پاتې کېدو وړ وي.

د دفاع وړ وي.

په ځای توب ټينگو اخلاقي اصولو ته په مراجعې سره تثبيت کېدلی شي. دانسان دحيثيت په اړه زه خپله وينا دخپلو اخلاقي عقايدو په ذکر کولو سره تثبيت کولی شم، چې دا غلطه ده چې له انسانانو سره د مړيو په شان سلوک وشي، مړيې توب زما په نظر دانسان پرحيثيت باندي تيري دی. له اجتماعي ژوندي پاتې کېدو يا له اجتماعي پايښت نه مې موخه دننه په يوې ټاکلي ټولني کې ديوه خاص شکل عدالت گټلو امکان دی، څرگنده ده چې که قانون يا دود دستور مې منع کوي، زه له خپلو شاگردانو سره دکلمې په واقعي مانا سره برابر سلوک کولی نه شم. زما دليلونه هغه وخت د دفاع وړ وي چې که زه هغو ته په منطقي ډول رسېدلی يم او که دغه دليلونه په دغسې اخلاقي تيوري باندي بنا شوي وي چې دانسان دښيگنې لپاره يې په عقلي ډول څرگندولی شم. اوس نو البته په دې هکله به يو څه دعوه وي چې زما دليلونه به ستا تر دليلونو ښه وي، يا دا چې ما به خپله دعوه ښه ثابته کړې وي. که داسې وي موږ به دقانون محکمې ته لار شو. ستره محکمه ددعوو د فيصله کولو لپاره نهايي محکمه ده او که څه هم په خپله قاضيان په خپل وار دعوه گران کېږي، حتی دلته هم په پای کې د ډېر نظرو غلبه کوي.

خومره آرامي ښوونکی وي چې يو څوک دخوابونو لپاره په سترې محکمې باندي اتکا وکړي، پرېکړه په عمومي ډول حقوقي ده او دپرېکړې کولو لپاره قاضيان هم مجبور دي خپل ځانونه پوه کړي، دوی مجبوره دی اخلاقي پرنسيپونو. قانوني فلسفو او انساني سلوک ته مراجعه وکړي. سره له دې هم په واقع کې دبرابري په اړه يوازې يوڅو دعوگانې تر سترې محکمې پورې رسېدلې دي، ډېرې يې دپوهنې په ډگر کې يانې چيرته چې گواښ واقع کېږي بايد فيصله شي، زده کړه يوه جدي موضوع ده، ښوونکی انتظار ايستلی نه شي.

عاجلي پېښې هر د گړۍ پېښېږي. پرېکړې بايد په هماغه ځای کې وشي، بنوونکي به ارو مرو دبرابري په موضوع باندې سوچ وهلی وي او بايد تيار وي چې له خپلې اخلاقي زېرمې څخه کار واخلي.

پايله

په دې کې شك نه شته چې تحليل دپوهنې فلسفه اصلاح كړې ده، نوره يې هم ټينگه او دقيقه كړې او د هغې دخوارخيزو پوهنيزو اصطلاحگانو نتيجو ته يې حساس توب وركړی دی. له بلې خوا تحليل د فلسفې په حيث په يوازې ځان نيمگړی دی. تحليل خانگري پوهنيز مفهومونه او جوړه مفهومونه لکه تدريس او تحصيل روڼ كړي، خو هېڅ تحليلي فيلسوف تر اوسه پورې په دې لټه كې شوی نه دی چې دپوهنې ستر مفهومونه تنظيم يا منسجم كړي. تحليل گران ممکن وروسته په تنظيمولو باندې لاس پورې كړي، خو دهغه لپاره يې تر اوسه زړه كړی نه دی.

پوهنه په ارادي ډول د انسان له خوا په قالب كې د انسان اچول دی. پوهنه د انسان او ټولني په هغو مفهومونو باندې ډډه كوي چې يوازې ددغسې فلسفې پوهنې له خوا پرې باندې قضاوت كېدلی شي، چې ټولې فلسفي موضوعگانې په كې شاملې وي. تحليل دغه موضوع له اعتبار نه غورځولې نه ده، خو يوازې شايې ور اړولې ده، نو په دې ډول دنن ورځې دپوهنې پر فلسفې باندې دتحليل نفوذ بايد موږ په دې فكر نه كړي چې دپوهنې د فلسفې نظر يې او دستوري نوري دندې بدلې شوې دي، هغه اوس هم هغسې ضروري دي لكه هر وخت چې وو.

اصطلاحگانی او لنډې ویناوې

Glossary and Aphorisms

A

absolute	د تفکر نهایی اساس، له قید او بند نه ازاد، مثبت، یقیني، مطلق
analytical philosophy	تحليلي فلسفه
assumption	فرضیه، گڼه
authoritative knowledge	هغه پوهه چې د بل چا په صلاحیت سره د منلو وړ وي
authoritarianism	زور واکي توب، زور واکي فلسفه
axiology	د ارزښتونو عمومي مطالعه، ارزښت پوهنه

C

Categorical imperative	قطعي ضرورت، مطلق شرط.
	د کانت له نظره هغه شخصي عمل چې دعام کېدلو د قانون په شان اساس برابر کېږي.
causality	هغه نظر چې دهغه له مخې هره پېښه یو یا څو، لاملونه (علتونه) لري.
coherence theory	د رابطه تیوري
cubism	کیوبیزم په په معاصر هنر کې هغه حرکت چې له مجرداتو او د شکل له هندسي تعبیر سره سروکار لري.

D

depression	نتر کساد، د ۱۹۹۲ کال هغه ژور اقتصادي کساد چې پانگوالی سیستم یې ولرزاوه
------------	--

E

empiricism	تجربي فلسفه. هغه طريقه چې وائي
empiricist	امپريزمپوهه. انسان دحواسو او تجربي له لارې ترلاسه کېږي
epistemologist	تجربه پال
epistemology	معرفت پوه، پوهپوه.
ethics	د معرفت علم. پوهپوهنه
essentialist	اخلاقيات، اخلاقيپوهنه
essentialism	اساسي توب فلسفه، اساسي توب پال
existentialism	اساسي توب پال
existentialist	د وجود فلسفه، دشته والي فلسفه
experimentalism	شته والي پال
	د تجريب فلسفه

f.

facts	واقعيتونه معلومات
formal logic	د پېښو په اړه هغه څه چې حقيقت وي، لکه دا چې بوره په اوبو کې حل کېږي
formal philosophy	شکلي سمند، شکلي منطق، صوري منطق
functionalism	صوري فلسفه
	دوظيفي يا استعمال فلسفه.
	هغه نظر چې دهغه له مخې ديوه څيز وظيفه يا استعمال بايد دهغه څيزينه، جوړښت او مواد وټاکي

G

G Ioden rule	طلايي قاعده
	هغه قاعده چې وائي له خلکو سره هغسې سلوک وکړه چې غواړي نور له تا سره هماغسې سلوک وکړي

H

hypothesis	فرضيه، گټه
humanism	انساني فلسفه
	هغه فلسفه يا لار چې معيار يې انسان وي.

I

idea مفکوره، نظر، ایدیا
 intuitive knowledge استشرافي پوهه، دشخص نېغ درک پوهه

L

logic دسم فکر کولو دسپلین، سم اند یا سمند، منطق

M

metaphysics دطبیعت یا کایناتو نه خوا، میتافزیک

N

naturalism دطبیعت فلسفه

O

originalsin اصلي گناه
 عیسوي نظر چې وايي دانسان طبیعت دبايا ادم (ع) دمنې په خوړلو سره نیمگړې او لړل شوی دی

P

perennialism دتل ترته توب فلسفه

perennialist تل ترته توب پال

personalist شخص پال

هغه څوک چې خپل معلومات خپلو پخوانیو تجربو ته مربوط کوي

Phenomenology پدیده پېژندنه، پېښه پېژندنه

pragmatism پرگماتزم ددوه اړخیز عمل فلسفه

prescriptive philosophy دستوري فلسفه، توصیوي فلسفه

progressivism دوراندې تگ فلسفه

R

reconstructionalism دبیا رغونې فلسفه یا لار

Resuction ad absurdum په چټي او پوچ اړول

داکلمه یوه لاتیني افاده ده چې دیوې قضیې یا موضوع حل کول په دې ډول ښودلو سره چې دهغې منطقي نتیجه پوچه او چټي ده.

S

Scholasticism سکولاستیزم
په عیسوي اروپا کې د منځنیو پېړیو پوهانو منطق، فلسفه او الهیات، د تدریس هغه
طرز چې په عنعنوي نظریو باندې ډډه لگوي.

Soul روح

spirit روحیه

Substantiality جوهریت

T

theoretical philosophy د تیوري فلسفه

theory تیوري، منسجم او تنظیم شوی نظر

Thomism تامزم، د تاماس اکویناس لار یا فلسفه.

دمولف جارج نور چاپي آثار

- دملي سوشلزم پوهنيزه فلسفه. (بېل پوهنتون)
- دمکسيکو د ملت پوهنه (کولمبيا پوهنتون)
- د برتانيې لورږه زده کړه (د کليفورنيا پوهنتون)
- د شته والي فلسفه او پوهنه (وايلي خپرونه، ۱۹۶۴)
- د پوهنيزې فلسفې بنيادي فکرونه (وايلي، ۱۹۶۴)
- د تخليق هنر اوساينس (هولټ خپرونه)
- د پوهنې منطق او ژبه (وايلي، ۱۹۶۶)
- پوهنه او اقتصادي فکر (وايلي،)
- پوهنيزه انسان پېژندنه (وايلي، ۱۹۶۵)
- پوهنه او علمي دماغ (وايلي، ۱۹۷۱)
- د پوهنې بنسټونه، درېيم چاپ (وايلي، ۱۹۷۱)

Pashto Translation of

Introduction to the Philosophy of Education

By

George Kneller

University of California, Los Angeles

Translated by:

M. Hassan Kakar

Formerly Professor of History at Kabul University

د افغانستان د کلتوري ودي پوهنه - جرمني

VEREIN ZUR FÖRDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V.

د خپرندونو (۳۸)